

Norsk Arkivforum 29

Norsk Arkivforum 29 inneholder artikler skrevet på grunnlag av innleggene på Arkivarforeningens vårseminar 2022. Temaet for første dag var *Arkivkunnskap: Praksis- og yrkesrettet fag eller akademisk fag?* Siste dag var åpen for innledere som viste aktuell forskning i arkivsektoren.

Problemstillinger løftet frem under dette hovedtemaet:

- Arkivutdanning, vitenskap og fagutvikling i et nordisk perspektiv
- Studietilbudet ved NTNU
- Kjernekunnskapen i arkivkompetanse – for arkivarer og studenter
- Forholdet mellom fagene historie og arkivkunnskap

I tillegg til innlegg fra seminarprogrammet inneholder denne boka også innlegg som presenterte forskning i arkivsektoren:

- Hvilke utfordringer stiller digitalisering av samfunnet til tradisjonell arkivbevaring?
- Arkivhistorie som et moderne kunnskapsfelt
- En gjennomgang av korrespondansen mellom ektefellene Christian Lous Lange og Bertha Manthey Lange
- En studie i Terry Cooks arkivvitenskapelige perspektiver
- Ebba Haslunds vei til sitt forfatterskap
- Arkivaren som passiv vokter av arkiv eller som aktiv deltaker i hva slags materiale som skal bevares for fremtiden

Publikasjonen kan bestilles fra Arkivarforeningen for kr.100,- pluss porto. Bestillingen sendes til post@arkivarforeningen.no

Norsk Arkivforum 29

Arkivkunnskap: Praktisk og yrkesrettet eller akademisk fag?

Norsk Arkivforum

29

Arkivkunnskap:
Praktisk og yrkesrettet
eller akademisk fag?

INNHold

REDAKSJONSKOMITEENS FORORD	7
----------------------------------	---

I ARKIVKUNNSKAP: PRAKTISK OG YRKESRETTET

ELLER AKADEMISK FAG?	11
----------------------------	----

ARKIVUTDANNING, VITENSKAP OG FAGUTVIKLING

I ET NORDISK PERSPEKTIV	13
-------------------------------	----

Erik Borglund

ARKIVAREN, GUD BEVAR'EN	25
-------------------------------	----

Svein Carstens

Å VITE OG Å KUNNE – ARKIVKOMPETANSE

FOR KONTINUITET OG FORANDRING	45
-------------------------------------	----

Hilde Lange og Anneli Sundqvist

HISTORIKERE OG ARKIVARER – EN KJÆRLIGHETSHISTORIE	67
---	----

Åsmund Svendsen

II FORSKNING I ARKIVSEKTOREN

89

MAX WEBER, DAVID BEARMAN

OG DE ELEKTRONISKE ARKIVENE	91
-----------------------------------	----

Cecilie Lindberg Laursen og Lars Chr. Jenssen

ARKIVHISTORIE SOM ET MODERNE KUNNSKAPSFELT	123
--	-----

Tor Weidling

TIL MIN SJÆLS VENINDE – KJÆRLIGHET I EN KOFFERT	171
---	-----

Bente Hartviksen

p-ISSN 0800-3106

e-ISSN 2387-2829

Norsk Arkivforum er en skriftserie utgitt av Arkivarforeningen

Redaksjonskomité: Vilhelm Lange, Lars Christian Jenssen, Ingrid Nøstberg,
Per Kristian Ottersland, Torkel Thime

Trykk: Interface Media A/S

Forsiden: Riksarkivets lesesal med gjester og personale 1915.

Foto: N. Skarpmoen (RA/EA-4060/C/L0001/0028)

ARKIVVITENSKAPELIG PARADIGMETEORI	197
---	-----

Torun S. Soknes

EBBA HASLUND OG KRIGEN, ELLER VEIEN TIL ET FORFATTERSKAP	237
---	-----

Rebecca Boxler Ødegaard

ARKIVAREN – PASSIV VOKTER ELLER AKTIVIST? FORSTÅELSE AV ARKIVAR-ROLLEN I TEORI OG PRAKSIS	263
--	-----

Harald Lindbach

FORFATTERE I NORSK ARKIVFORUM 29.....	281
---------------------------------------	-----

FORFATTERINSTRUKS NORSK ARKIVFORUM	282
--	-----

REDAKSJONSKOMITEENS FORORD

Vårseminaret 2022 ble arrangert 27.-28. april på Hotell Scandic Lillestrøm. Seminaret ble lagt opp etter et innarbeidet mønster. Det faglige programmet var altså to-delt, der første dag var viet et avgrenset tema, mens siste dag var åpen for innlegg som presenterte forskning i arkivsektoren. Arkivarforeningens generalforsamling ble avholdt som avslutning på seminaret. I det faglige programmet medvirket 13 innledere i 11 innlegg. Åtte av foredragene er representert her.

I betraktning av den lange tiden som går mellom seminar og publisering, har forfatterne selvsagt stått fritt til å utvikle eller omarbeide sine innlegg, og titlene i det opprinnelige seminarprogrammet kan være forskjellige fra dem som finnes i innholdsoversikten ovenfor.

Arkivkunnskap: Praksis- og yrkesrettet fag eller akademisk fag?

Seminarets hovedtema var knyttet til diskusjonen om arkivkunnskapens innhold i spenningen mellom praksis og yrkesretning på den ene siden og det akademiske på den annen. Først ute var professor Erik Borglund fra Mittuniversitetet, Sundsvall, som snakket om *Arkivutdanning, vitenskap og fagutvikling, i et nordisk perspektiv*. Borglund beskriver hvordan arkivvitenskapelig utdanning på akademisk og lavere nivå er organisert i Sverige, sammenholdt med situasjonen i Norge. Han viser hvordan profesjonen er påvirket av en digital revo-

lusjon gjennom de siste 30-40 årene, en stadig teknisk utvikling med nye utfordringer som stiller store krav til utdanning.

Svein Carstens' artikkel *Arkivaren Gud bevar'en* behandler studietilbudet ved NTNU, bakgrunnen for etableringen og hvordan utdanningen dekker arkivfagets ulike behov. Han diskuterer også hvordan arkivfaglig forskning kan organiseres og styrkes.

Hilde Langes og Anneli Sundqvists bidrag på grunnlag av deres innlegg på seminaret har tittelen *Å vite og å kunne – arkivkompetanse for kontinuitet og forandring*. Artikkelen fremhever som kjernekunnskap i arkivkompetanse den kunnskap som arkivutdanningen skal gi studentene, og som arkivarene trenger. *

Åsmund Svendsens artikkel *Historikere og arkivarer – en kjærlighets-historie* diskuterer forholdet mellom historiefaget og arkivfaget. De to fagene har alltid stått i nær forbindelse med hverandre, men er selvstendige fag med egne teori- og metodesystemer. Likevel er det gode grunner for gjensidig oppmerksomhet. *

Forskning i arkivsektoren

Cecilie Lindberg Laursen og Lars Chr. Jenssen har samarbeidet om en utvidet versjon av Laursens innlegg på Arkivarforeningens seminar våren 2022. Deres artikkel *Max Weber, David Bearman og de elektroniske arkivene* har som utgangspunkt at digitaliseringen av samfunnet stilte store utfordringer til tradisjonell arkivbevaring. Artikkelen undersøker hvordan utviklingen av arkiv- og dokumentasjonsforvaltning ble påvirket av det digitale skiftet. *

I *Arkivhistorie som et moderne kunnskapsfelt* skriver Tor Weidling at arkivhistorie lenge var en disiplin som arkivfolk anså som viktig, men at interessen avtok mot slutten av 1900-tallet. Historikere var på sin side lite opptatt av arkivhistorie. Men siden århundreskiftet ser vi økt kontakt mellom fagfolk fra begge leirer. Artikkelen gir en oversikt over utviklingen av internasjonal arkivhistorisk forskning de siste tiårene innenfor begge disse fagdisiplinene, og etableringen av arkivhistorie som en gren av kultur- og kunnskapshistorien. *

Bente Hartviksen utga i 2021 sin bok *Til min sjæls veninde – kjærlighet i en koffert*, basert på en årelang korrespondanse mellom ekteparet Christian Lous Lange og Bertha Manthey Lange. Forfatteren fant korrespondansen i en koffert under ordning av Nobelinstituttets arkiv, og boken forelå til hundreårsdagen for tildeling av Nobels fredspris til Lange. Brevvekslingen er den sentrale kilden til biografien.

I tillegg har redaksjonen fått bidrag som ikke sto på programmet for seminaret i 2022:

Arkivvitenskapelig paradigmat er skrevet av Torun Segtnan Soknes. Artikkelen har undertittel *En studie i Terry Cooks arkivvitenskapelige perspektiver med vekt på endringene i fag og vitenskap etter 1980, og forståelsen av norsk politikk for arkiv og dokumentasjonsforvaltning 1990-2022*. Soknes drøfter i hvilken grad norsk politikk for arkiv og dokumentasjonsforvaltning kan sies å ha tatt opp i seg teoretiske elementer fra arkivmiljøer og arkivteoretikere utenfor Norge. *

Rebecca Boxler Ødegaard har skrevet *Ebba Haslund og krigen, eller veien til et forfatterskap*. Ebba Haslunds omfattende privatarkiv oppbevares av Nasjonalbiblioteket. På grunnlag av brev og dagbøker viser

artikkelen hvordan Haslunds opplevelser under 2. verdenskrig førte til at hun ble forfatter, og hvordan skrivingen hjalp henne i en vanskelig tid. *

Harald Lindbach har skrevet *Arkivaren – passiv vokter eller aktivist? Forståelse av arkivarrollen i teori og praksis*. Arkivarens rolle som vokter er åpenbart viktig. Arkivene må beskyttes mot fysisk skade og tap av kontekst. Men arkivaren er også aktiv i utvelgelsen av hva som skal bevares. Artikkelen bygger på Lindbachs prøveforelesning for PhD-graden i 2020.

Artikler merket med stjerne er fagfellevurdert på Norsk vitenskapsindeks nivå 1.

Vilhelm Lange, Lars Christian Jenssen, Ingrid Nøstberg, Per Kristian Ottersland, Torkel Thime

I

ARKIVKUNNSKAP: PRAKTISK OG YRKESRETTET ELLER AKADEMISK FAG?

Erik Borglund

ARKIVUTDANNING, VITENSKAP OG FAGUTVIKLING I ET NORDISK PERSPEKTIV

Sammanfattning

I denna reflekterande text beskriver Erik Borglund, professor i arkiv- och informationsvetenskap sin syn på arkivutbildning från huvudsakligen ett svenskt perspektiv. Vidare kommer en framtidsspaning att anläggas på kompetens som krävs inom professionen och vad och hur detta kan forma arkivarieyrket.

Inledning

Att skriva och beskriva arkivutbildning och professionsutveckling ur ett nordiskt perspektiv kommer och är i sig en utmaning. Den text som ni nu är på väg att ta till er innehåller först en genomgång av hur arkiv- och arkivvetenskaplig utbildning i Sverige är organiserad med viss reflektion till arkiv- och arkivvetenskaplig utbildning som finns i Norge. Efter denna utbildningsgenomgång kommer en reflektion kring begränsningar och utmaningar att diskuteras. Slutligen kommer professionens förändring att diskuteras i relation till nya kunskaper och kompetenser som krävs. Hela texten får ses som författarens reflektion och författarens perspektiv snarare än en korrekt bild av både utbildning och professionsutveckling.

Arkivutbildningens organisering

I Sverige bedrivs arkivvetenskaplig utbildning på universitet och högskolor. Ämnet benämns antingen arkivvetenskap eller arkiv- och informationsvetenskap. Att utbildningen sker på universitet och högskolor innebär att utbildningens innehåll och utbildningens kvalitet bedöms på samma sätt som andra ämnen vid universitet och högskola. I Sverige är det via Högskoleförordningen (SFF 1993:100) som reglerar generella lärandemål för olika examina. I Sverige är inte arkivarie en skyddad titel vilket innebär att du måste studerat enligt ett visst program för att få kalla dig arkivarie eller för att söka sådana arbeten. I Sverige har däremot det vuxit fram en praxis där arbetsgivare inte anställer personer som arkivarie med mindre än att de har studerat arkivvetenskap i minst ett år på heltid, vilket motsvarar 60 ECTS. Detta innebär också att de kurser som finns och som ges på universitet och högskolor fokuserar på det akademiska ämnet arkivvetenskap och/eller arkiv- och informationsvetenskap. Det innebär exempelvis att det inte är helt naturligt och möjligt att lära ut alla praktiska färdigheter som en yrkesverksam arkivarie förväntas kunna. Anekdotiskt har studenter till mig framfört kritik att de inte lärt sig knyta en arkivknut, vilket är ett vedertaget sätt att knyta ihop en kartong med handlingar.

Vilka studerar?

Den praxis som ovan beskrivs vara gällande för att anställas som arkivarie i Sverige har delvis sitt ursprung i hur utbildningen i Sverige en gång såg ut när den började att ges vid universitet och högskola. Sundqvist (2005) beskriver hur ämnet har vuxit fram i Sverige och på det första universitetet som tillhandhöll utbildning i arkivvetenskap var denna en påbyggnadsutbildning som krävde en tidigare examen. Därför blev det också lämpligt att påbyggnaden var ett år. Noterbart

är också att utbildningen gavs vid den historiska institutionen och disputerade (de med doktorsgrad) historiker hade företräde. Genom den nära kopplingen till historieämnet så kan man räkna med att studenterna också förväntades ha en stor kunskap om hur arkiv fungerar ur ett användarperspektiv. Det intressanta är ju att den praxis som rått i dryga 30 år fortfarande råder. En förändring har dock skett och det är att idag finns det arbetsgivare som enbart kräver studier i arkivvetenskap i ett år, inte att arkivvetenskap ingår i en examen eller är en påbyggnad på en examen. Krasst har detta ju föranlett att kunskapskravet på professionen har sänkts, men orsaken är svårtolkad och troligt handlar det mer om att vissa arbetsgivare har svårt med rekrytering och ju högre krav de ställer desto svårare blir det.

Studenterna som jag kommer i kontakt med vid Mittuniversitetet kan enkelt delas in i tre kategorier. Den största kategorin är studenter som har studerat ganska mycket och som kan ha både en eller två examina på kandidat och/eller masternivå. De har studerat ämnen inom kulturarv, museologi, antropologi, arkeologi eller liknande och har svårt att få tillsvidareanställningar. De ser då arkivarie som ett yrke där de kan fortsätta få vara en del av kulturarvets arbetare. Den näst största kategorin studenter är studenter som kommit i kontakt med arkiv, registrering, informationsförvaltning genom sitt arbete och finner att de behöver komplettera sin utbildning. Det är oftast IT-experter, jurister och även statsvetare. De kommer uteslutande från offentlig sektor och intresset för studierna kommer från praktiska problem där de arbetat. Den sista och minsta gruppen studenter är de studenter som direkt efter gymnasiet väljer att studera arkivvetenskap med målet att bli arkivarie. Denna grupp är väldigt liten men den finns.

Oavsett bakgrund som studenterna har är det ytterst få som läser mer än de 60ECTS som vuxit fram som en lägsta nivå inom professionen och bland arbetsgivare.

Hur är studierna upplagda

I Sverige sker utbildningen på två nivåer i huvudsak. Dels sker den på kandidatnivå där studierna kan leda fram till huvudämne i en kandidatexamen. Vissa av de universitet och högskolor i Sverige som erbjuder utbildningar i arkivvetenskap erbjuder enbart 60ECTS på grundnivå vilket gör att man inte kan erhålla en kandidatexamen, vilket kräver totalt 90ECTS inom vilket man också skall författat ett enskilt arbete som student om minst 15ECTS (Kandidatuppsats).

Vid ett fåtal universitet i Sverige ges utbildningen enbart på avancerad nivå, dvs på masternivå. En masterexamen omfattar 120ECTS och skall innefatta ett enskilt arbete om 30ECTS. Samtliga universitet som erbjuder masterutbildningar i arkivvetenskap och arkiv- och informationsvetenskap kombinerar då på masternivå kurser inom arkivvetenskap och arkiv- och informationsvetenskap med andra ämnen.

I Sverige finns inte ännu en renodlad forskarutbildning i arkivvetenskap eller i arkiv- och informationsvetenskap, utan den forskarutbildning som sker bedrivs i andra ämnen men med inriktning arkivvetenskap och arkiv- och informationsvetenskap.

Utöver denna form av mer långa och omfattande akademiska utbildningar finns i Sverige både kommersiella utbildningsorganisationer som bedriver utbildning inom arkiv och inom vad som kallas registratur. Det finns även professionsorganisationer som bedriver utbildning

inom särskilda delar av professionen. Det kan vara exempelvis ordna och förteckna historiskt material, det kan vara bevarande av databaser eller liknande specialiserade kurser. Kurserna brukar vara praktiskt inriktade och fyller ett behov. En skillnad är att kvaliteten på utbildning vid högskolor och universitetet granskas med regelbundenhet och vid allvarliga brister kan rätten att examinera försvinna från universitet och högskolor. Detta granskande förfarande finns inte för enskilda utbildare.

Jämförelse med Norge

En reflektion när jag jämför med hur universitetsutbildningen i Norge i arkivvetenskap är uppbyggd så bedömer jag att Norge har lyckats att inte etablera en praxis där ett års studier räcker. Även om det vid exempelvis OsloMet fanns ett-års studie i arkivvetenskap så erbjuds kandidatprogram i arkivvetenskap som är väldigt omfattande och med ett extremt djup. Likaså vid NTNU erbjuds ett kandidatprogram där studenter läser informatik ingående i programmet. Vid NTNU och OsloMet ser man masterprogram som en påbyggnad där fördjupade kunskaper i ämnet sker och som ger en forskningsförberedande kompetens. Detta är en skillnad mot Sverige där grundläggande kunskaper inom arkivvetenskap och arkivpraktiken kan förmedlas på masterutbildningarna.

Professionens utveckling och utbildning

I takt med att digitaliseringen i samhället har skett så har också nya krav på kompetens och kunnande ställts på universitet och högskolor. I många fall handlar det om praktisk färdighet i att exempelvis hantera vissa datorprogram som dokumenthanteringssystem, olika typer av processmodelleringsprogram, elektroniska arkiv mm. För universitet

och högskolor kräver detta att de också har en god kompetens på sin IT-avdelning så att man kan skapa laborativa miljöer där studenter kan träna och lära sig mer praktiska färdigheter.

En framåtblick

Det finns en viss orosmoment kring utbildning i arkivvetenskap och arkiv- och informationsvetenskap. När det inte finns en fastställd norm och fastställd kompetens som en arkivarie skall ha så kan det beroende på arbetsgivare skilja sig väldigt mycket kring vad en arkivarie både gör och vad en arkivarie också förväntas kunna. Hos ett antal arbetsgivare har jag sett att de i större utsträckning har börjat anställa andra personer än de utbildade i arkivvetenskap för att göra arkivarieuppgifter. Det kan vara IT-experten, eller mer generella informationsexperten. Orsaken kan vara många men en orsak är att vi i Sverige har den praxis på 60 ECTS. Inom ett års studier hinner du inte lära dig allt det du förväntas kunna, och då är det enklare för exempelvis en IT-expert att lära sig grundläggande arkivpraktik än vice versa. En nödvändighet är att arbetsgivare börjar efterfråga personer med examen i arkivvetenskap och arkiv- och informationsvetenskap. Men vi behöver också ge en mer rättvis bild av vad professionen innefattar. Många studenter som kommer till mig på Mittuniversitetet har en dröm om att arbeta på en arkivdepå medan de allra flesta hamnar hos kommuner, regioner, och hos statliga myndigheter. Bilden av arkivarien som en kulturarvsarbetare har förändrats och behöver också av oss som utbildningsinstitutioner beskrivas mer nyanserat och korrekt.

Professionsutvecklingen

Som den noggranne läsaren har noterat ovan så har det skett en transformering av professionen de senaste 30 åren. Idag (läs 2022)

pratar flera om digitaliseringen och den digitale transformationen som om det är något nytt och något som kommit de senaste åren. För arkivarieprofessionen har digitaliseringen varit en reell utmaning sedan mer än 40 år. De första forskningsartiklarna kopplat till digitalisering sedde sitt ljus i början av 1990-talet som exempelvis Bearman (1993, 1994) och Dollar (1992) som båda lyfte de utmaningar som professionen stod inför. De praktiska utmaningarna började hanteras dryga 10 år tidigare än dessa artiklar skrevs. I början var problemet och utmaningarna som identifierades väldigt starkt kopplat till att en handling, ett dokument inte längre var fysiskt utan att de numera var digitala och krävde någon form av dator för att kunna läsas. I början var många problem därför kopplat till filformat och operativsystem. Att migrera dvs att överföra äldre dokument med ett filformat till nyare filformat var en tydlig forskningsinriktning och ett område där det skedde mycket utveckling. En annan var emulering där tanken och ambitionen var att man med hjälp av teknik artificiellt skulle skapa en kopia av en äldre dator/IT miljö så att äldre filer skulle kunna läsas av ursprungsprogram. Parallellt med detta skedde utvecklingen snabbt på lagringsmedier och nya format på disketter kom, alternativa backup-lösningar, CD-skivor, DVD skivor, Blue-Ray skivor kom i nya versioner och som alla skapade praktiska utmaningar.

Denna utveckling och denna probleminventering av praktiska utmaningar skedde enligt mig fram till när begreppet Web 2.0 kom. Web 2.0 var och är grunden för det sätt vi hanterar webben idag med «dra och släpp-teknik». Web 2.0 var samlingsnamnet på sättet och tekniken att programmera webbsidor och vad som sedan började kallas webbapplikationer. I samband med Web 2.0 kom sociala medier och kanske också den första moderna smarta telefonen som såg sitt ljus 2007 då Iphone generation 1 presenterades. Detta sammantaget skapade utmaningar långt bortanför enbart de behov som man kunde

tillgodose med migrering och emulering. Helt plötsligt fanns andra utmaningar. Offentliga myndigheters användning av sociala medier har i exempelvis Sverige fått vissa arkivarier att börja lära sig programmera i Python för att enkelt kunna skriva Pythonscript som extraherar data från exempelvis Facebook och därmed ger förutsättningar för ett långsiktigt bevarande utan att man behövde lita på att META¹ ansvarade för detta. Detta får ses som en utveckling av professionen som är sprungen av den tekniska utvecklingen. Idag är det fullt möjligt att via bärbara datorer, mobila enheter komma åt verksamhetsinformation och verksamhetsdokument varifrån helst jag befinner mig. Detta är sådant vi ser som självklart och det skapar såklart också oanade utmaningar för arkivarieprofessionen.

Det är såklart viktigt att förstå att frågor kring filformat och läsbarhet över tid har på intet sätt blivit irrelevant, men den tekniska utvecklingen har gått så snabbt att dessa frågor och dessa problem är av enkel karaktär jämfört med de utmaningar som kommer från exempelvis molntjänster, NoSQL-databaser, sociala medier, Blockchain, AI etc.

Framtiden och kompetens

Jag ser att det finns två vägar arkivarieprofessionen kan gå, och det beror till stor del på hur väl professionen kan hantera de utmaningar som finns och som kommer som följd av samhällets digitalisering.

Hand i hand med digitaliseringen

Den första inriktningen är den jag själv ser som mest spännande, men samtidigt mest utmanande, och det är en inriktning där arkivarieprofessionen breddar sin kompetens för att kunna hantera de utmaningar och den teknik som kommer och är en del av vår samtid.

¹ Företaget som idag står bakom Facebook <https://www.meta.com/se/>

Det innebär att arkivarieprofessionen måste öka sin kompetens kring informationstekniska delar som exempelvis är databaser, digitala filformat, XML, enklare programmering, viss nätverkskommunikation. Som arkivarie bör man också bli duktig på informationskartläggning, informationssäkerhet och enklare systemutveckling för att därmed också kunna samtala med IT-experten.

Alla behöver såklart inte denna kompetens men det bör finnas arkivarier med denna kompetens förutom sin grundläggande kompetens som är grunden för hela professionen. Med denna kompetens kan en arkivarie arbeta med vad som kallas archival by design, eller som jag brukar säga att vara proaktiv. När det gäller digitalisering och digitala tjänster så måste man göra rätt från början och se till att det blir rätt från början. Det är både kostsamt och väldigt svårt att göra rätt när till exempel ett system är på plats och det visar sig att du inte kan exportera enskilda handlingar från systemet till ett e-arkiv. Proaktiviteten är en effekt av digitaliseringen och har därmed förändrat professionens omfattning. Mycket av den digitala utvecklingen inom offentlig sektor handlar om att effektivisera offentlig verksamhet. Det gör att arkivarieprofessionen kommer att påverkas och behöver kompetens för att hantera dessa nya utmaningar och möjligheter. Idag pratar vi om tekniker som Big Data analytics blockchain, AI som fortfarande är i sin linda när det gäller tillämpningar. Skall arkivarieprofessionen vara proaktiv behöver vi också kompetens inom dessa områden. Kompetens som är så hög att man förstår och kan samtala med de som utvecklar nya tjänster och tekniker. Ett fåtal från arkivarieprofessionen kommer säkerligen bli verkliga experter men den stora hela behöver endast en grundläggande kunskap, men den behöver finnas där.

Utöver detta så ser jag att det finns stora möjligheter till utveckling av professionens domän som är direkt en följd av digitaliseringen.

Digital forensik är ett sådant område som jag bedömer har stor potential för arkivarieprofessionen. Forensik är i grunden vetenskapen för att förstå brott, och digital eller IT-forensik handlar då oftast om brottsutredning i digital miljö eller via digitala miljöer. Inom arkivarieprofessionen har digital forensik en stor potential. Digital forensik är samlingsnamnet och det är klart att det är långt ifrån all digital forensik som är tillämpad för en arkivarieprofession. Men exempelvis analys av metadata, om en fil har ändrats och i så fall hur, att finna raderade filer och att avgöra vilken programvara som skapat en viss fil är bara enkla exempel på vad olika forensiska programvaror kan bidra med. Detta kräver förutom kompetens och kunnande hos professionen även att vi som utbildningsinstitutioner kan tillhandhålla utbildning. Vi skall ju kunna utbilda digitala forensiker som skall tillämpa sina kunskaper inom arkivpraktiken.

Att ta avstånd från digitaliseringen

Den andra potentiella vägen arkivarieprofessionen kan vandra är att medvetet distansera sig från det digitala och de handlingar som fortfarande är aktiva. Om man pratar om att vara proaktiv så handlar det också mycket om att handlingarna skall kunna hanteras korrekt och bevaras korrekt fortfarande medan de också används och är operativa. Det jag menar med detta eventuella framtida vägval är att arkivarieprofessionen själv bidrar till att göra en uppdelning mellan «current recordkeeping» och «archival management» dvs att hantering av alla handlingar/dokument i verksamheten sker utanför arkivariens verksamhetsområde och ansvar. Genom att göra en uppdelning likt den som finns i exempelvis Nordamerika mellan professionerna records manager och archivist medför också att arkivarien bara behöver ha

kompetens att hantera och bevara det material som man beslutar komma till arkivet. Det blir alltså mindre problematiskt och mindre föränderligt. Man kan proaktivt ställa krav på hur leveranser till ett arkiv skall se ut och vilka möjligheter kring användning som skall finnas.

Det är inte bara arkivarieprofessionen som påverkar om det blir detta vägval som blir gällande. Myndigheter och organisationer själva kan styra oss in på denna väg genom att välja att anställa annan kompetens än arkivarier, med förevändningen att arkivarier saknar efterfrågad teknisk kompetens. Med andra ord ser jag att kunskap och utveckling av professionen påverkar hur hela professionen kommer se ut i en framtid. Om arkivarier enbart kommer arbeta med att bevara handlingar som inte längre är aktiva och operativa så ser jag att professionens variation och även attraktion kan försvinna.

Slutord

Vi lever i en utvecklande och utmanande värld där vi ser exempel på hur demokratier är mer sköra än någonsin. Sanningen som återfinns i arkiv fyller ett viktigt bidrag i dag och vi måste alla våga bidra till att detta också består. Med den starka vilja som finns inom arkivarieprofessionen så tror jag att vi tillsammans kan förändra och utveckla, för ensam lyckas man sällan med det man företar sig.

Referenser

- Bearman, D. (1993). Record-Keeping Systems. *Archivaria* (36), 16-36.
- Bearman, D. (1994). *Electronic evidence : strategies for managing records in contemporary organizations*. Archives and Museum Informatics.
- Dollar, C. M. (1992). *Archival theory and information technologies : the impact of information technologies in archival principles and methods*. Univ. of Macerata.
- Sundqvist, A. (2005). Arkiv- och Informationsvetenskap: Formuleringen av en vitenskaplig disiplin. In P. Höij (Ed.), *Information, förvaltning och arkiv - en antologi (Arkiv i Norrland 20)* (pp. 8-31). Landsarkivet i Härnösand.

Svein Carstens

ARKIVAREN, GUD BEVAR'EN

De siste årene er det etablert utdanningstilbud i arkivvitenskap på universitetsnivå ved så vel OsloMet – storbyuniversitetet som ved Norges teknisk naturvitenskapelige universitet (NTNU) i Trondheim. I Trondheim tilbys det i dag utdanning på bachelor-, master- og Phd-nivå. Spørsmålet som reises fra enkelte hold i forbindelse med Arkivarforeningens vårseminar, var: Hvordan dekker dagens utdanningstilbud arkivfagets ulike aspekter? Hva slags kunnskap og kompetanse vil fremtidens arkivarer være i besittelse av? Tidligere arkivutdanning var gjerne innrettet mot arbeidslivets behov, men er dette fortsatt tilfelle?

I invitasjonen til Arkivarforeningens vårseminar 2022 på Lillestrøm het det at det møtet særlig skulle drøfte disse problemstillingene, men også: Hvordan balanserer de nye akademiske utdanningstilbudene hensynet til utviklingen av det vitenskapelige/akademiske fagfeltet og arbeidslivets behov? I den grad studiene skal imøtekomme yrkesbehovene, vil fokus være på arkivdanning, eller vil også arbeidet i depotarkiver få sin behørig plass? Skal forskning primært foregå ved utdanningsinstitusjonene, eller også der faget utøves (arbeidsstedene)? I hvor stor grad bør studiestedene overta ansvaret for den faglige utviklingen? Vil praksisfeltet (arbeidsstedene) fortsatt påvirke fagutviklingen? I så fall hvordan? Sett i lys av faglitteraturens sterke angloamerikanske dominans, bør vi – og i så fall hvordan – kan vi sikre at forskning og utdanningstilbud forholder seg til norsk virkelighet? I sum mange og tunge problemstillinger det ikke umiddelbart er

enkelt å svare på. I arbeidet med å forberede innlegget mitt, leste jeg imidlertid invitasjonen om igjen og om igjen med sikte på å komme nærmere hva teksten innebar, hva står det egentlig i invitasjonen, og hva kan være fellesnevner for denne tiraden med spørsmål?

Når jeg på denne måte etter hvert begynte å analysere teksten, slo det meg at de som sto bak invitasjonen til Arkivarforeningens vårseminaret 2022, bar på en noe undrede holdning til at det nærmest av seg selv har «poppet» opp nye utdanningstilbud i Arkivvitenskap, nærmest som sopp etter regn om høsten, uten at hverken Arkivverket eller Arkivarforeningen for den saks skyld har stått sentralt i etableringen – et slags akademisk kupp? Så fremgår det videre slik jeg kom til å lese teksten at de som har utformet den, også bærer på en litt dårlig skjult skepsis til disse nye utdanningstilbudene, da de egentlig ikke representerer et svar på behovene det arbeidslivet slik tidligere tiders utdanningstilbud altså skal ha gjort.

Fra denne posisjonen fulgte så problemstillingene som perler på en snor. Er det depot eller danning som står i sentrum for de nyetablerte utdanningstilbudene, og hvor skal forskningen foregå? Hvordan kan vi – det må vel i denne sammenhengen være Arkivarforeningen – sikre at forskning og utdanningstilbud i academia forholder seg til norsk virkelighet?

Implisitt i disse spørsmålene kan man samlet mer enn ane en underliggende skepsis til «de nye» utdanningstilbudene som er etablert. Det antydes i tillegg at disse «nye utdanningstilbudene» antakelig er svakt forankret i deler av det etablerte praksisfeltet, dominert som de er av en fri akademisk teoretisk tilnærming basert på et angloamerikansk pensum med uklar relevans for norsk arkivfaglig hverdag.

Etter å ha lest og altså forsøksvis analysert invitasjonen til Arkivarforeningens vårseminar 2022, satt jeg vel igjen med en nagende følelse av at det universets- og høyskolelandskapet de som skrev invitasjonen kjenner eller forsøker å skue utover, er et noe annet enn det landskapet hvor jeg befinner meg i min hverdag som underviser i Arkivvitenskap på NTNU. Tar jeg imidlertid ikke feil er «skrivekarlene» godt voksne, som sågar primært har erfaringene sine med academia fra et større universitet plassert i Østlands-, eller Vestlandsregionen. Det er imidlertid betydelige kulturelle forskjeller mellom universitetene i Norge som f.eks. Universitetet i Oslo og det som har blitt Norges teknisk naturvitenskapelige universitet i Trondheim. Mens Universitetet i Oslo har en lang tradisjon for betydelig autonomi for de forskjellige fakultetene, er det NTNU jeg kjenner en sentralstyrt organisasjon i dag preget av en type New Public Management administrasjon. Academia så vel som grunn- og videregående skole har dessuten endret seg mye i løpet av de siste dekadene. Det som var et eliteuniversitet, har blitt en masseutdanningsinstitusjon. Aldri har vel begrepet studentsfabrikk passet bedre. Universitetene er i dag generelt basert på innsatsstyrt finansiering, og målstyring er et stikkord. Den akademiske friheten er ikke hva den engang var. I den forbindelse kan man for dem som måtte være interessert, vise til NTNU-ledelsens behandling av dr. polit. Øyvind Eikrem¹ eller for den saks skyld den lange og meget bitre striden ved Historisk institutt som førte til en tvungen deling av dette fagmiljøet. Forskningstid er heller ikke lenger noen rett for alle vitenskapelig ansatte, men noe som må «tjenes» med forskning.

Jeg har derfor valgt å bruke den tilmålte tiden min primært til å forklare hvordan studietilbudet i Trondheim ble etablert, hvordan det styres og hvordan det er forankret i forhold til praksisfeltet. For noen blir dette som å slå inn åpne dører, for andre håper jeg det kan være oppklarende.

¹ https://no.wikipedia.org/wiki/%C3%98yvind_Eikrem. Lest 19.10.2022.

Etablering av Arkivvitenskapelig utdanning på NTNU

Initiativet til det som skulle bli BA studiet i Arkiv og samlingsforvaltning på NTNU kom i sin tid opprinnelig fra praksisfeltet. Det var ingen ringere enn den nærmest legendariske Kari Remset, i sin tid leder av IKA-Trøndelag, som brakte saken på bane. Etter at jeg hadde disputert i 2006 var hun på hugget for å få etablert et utdanningstilbud nordnorske slik at arkivmedarbeidere nord for Dovre som måtte ønske det, kunne få et arkivfaglig opplæringstilbud uten å skulle behøve å reise til Oslo og Arkivakademiet for utdanning og formalisering av kompetanse. Når jeg ble koblet inn, var det fordi jeg besatte nødvendig praksis og formell førstekompetanse – noe NOKUT krevde. I 2010 begynte jeg så å arbeide på Høgskolen i Sør-Trøndelag (HiST). Jeg tok da med meg Karis prosjekt inn på Samfunnsfagseksjonen på Lærerutdanningen der. Personlig var jeg av den oppfatning at det moderne arkivfaget hadde mye til felles med samfunnsfag. På HiST sin samfunnsfagseksjon var man på jakt etter nye tema som seksjonen kunne ekspandere med. Det ble derfor holdt flere møter med Kari og etter hvert også med Geir Magnus Valderhaug som var kritisk lunken til de nordnorske planer – for å si det mildt. Dermed stoppet det hele opp i første omgang

Etter det var jeg i kontakt med Leif T. Andressen hos Riksarkivaren i forbindelse med at jeg fortsatt fungerte i en bistilling hos eiendomsselskapet Dora as og arbeidet med å utvikle arkivmagasinene som ble etablert i den gamle ubåtbunkeren. I løpet av samtale med Leif T. Andressen fortalte jeg en passant at det var interesse for å etablere et Arkivvitenskapelig utdanningstilbud i Trondheim knyttet til samfunnsfagseksjonen på HiST. Andressen orienterte så, uten at jeg var kjent med det, Tom Kolvig som ganske umiddelbart ringte opp for

å koble seg på prosjektet. Han så behov for utdanning for det personalet som i overskuelig fremtid skulle bemanne det som skulle bli Norsk Helsearkiv (NHA). I den forbindelse hadde han vært i kontakt med Høgskolen i Oslo, men så vidt jeg fikk vite fikk tommelen ned. Sammen med ordføreren på Tynset, Bersvend Salbu, ba Tom Kolvig så om et møte med rektor ved HiST Trond Andersen. Her ble spørsmålet om HiST som del av sitt samfunnsoppdrag så seg i stand til å etablere et utdanningstilbud i Arkiv som kunne fungere som underlag for målrettet undervisningstilbud på Tynset. Etter det møtet ble jeg av rektor høsten 2012 bedt om å utrede saken – behovet for et utdanningstilbud i Arkivkunnskap med depotkompetanse. Våren 2016 kjørte vi en pilot, høsten 2016 tok vi opp de første 40 studentene.

BA studieprogrammet: Arkiv og samlingsforvaltning

NTNUs strategi vektlegger kvalitet i utdanningen og har som mål at «all utdanning er preget av kvalitet på høyt internasjonalt nivå, faglig og pedagogisk» og at «alle fagmiljøer skal utvikle god utdanningsledelse og kvalitetskultur med bruk av systematisk evaluering og god oppfølging».²

De grunnleggende studieprogrammet i Arkiv og samlingsforvaltning skal kunne legge fundamentet for høyere grads studier f.eks. master i arkiv og dokumentasjonsforvaltning. Utdanningen skal gi faglige teoretiske og praktiske kunnskaper som trengs i arbeidet med analoge og digitale arkiv og samlinger både i arkivinstitusjoner og museer. Studiet skal bidra til at studentene får god kjennskap til de arkiv- og museumsfaglige kunnskapsområdene, og til grunnleggende problemstillinger og tradisjoner samt gode ferdigheter i å anvende fagspesifikk teori og metode. Studentene skal også få god kjennskap

² <https://i.ntnu.no/wiki/-/wiki/Norsk/Kvalitetssystem+for+utdanning>. Lest 22.09.2022.

til arkiv- og museumssektorenes samfunnsoppdrag, oppbygging og utvikling, praksis og utfordringer. Undervisningen forutsetter at studentene lærer og senere kan anvende faglige normer, metoder og standarder som ligger til grunn for arbeid i praksisfeltet: Det er lover, regler og etablert praksis knyttet til arkiver i danning og depot og til museumssamlinger. En betydelig del av undervisningen er knyttet til digitale arkiv og samlinger – deres egenart, forholdet til papirarkiv og fysiske samlinger og til de utfordringene som digitale arkiv og samlinger medfører for bevaring og bruk.³

I de studieemnene som inngår i programmet, vil det være et nært samspill mellom utvikling av faglig grunnlagskunnskap, overordnet institusjons- og sektorkunnskap og oppøving og utvikling av praksisferdigheter. Praksisdelene av studiet er integrert i flere av emnene og omfatter både praksis i institusjoner og simulert praksis på studiestedet.

BA-studiet i Arkiv og samlingsforvaltning er inndelt i 3 årsheter, 6 semester og 12 studieemner. Første år, første semester (emnenavn): introduksjon til arkiv og museum (15 stp) og introduksjon til dokumentasjonsforvaltning, IKT og system for arkiv og museumssamling (15stp).

1 år andre semester: etikk og politikk for arkiv og museum (15 stp) og digital kompetanse (15 stp).

2 år, tredje semester; arkiv og museum: bevaring, tilgjengeliggjøring og formidling (15 stp) informatikk (15 stp.)

³ https://i.ntnu.no/c/wiki/get_page_attachment?p_l_id=1307200529&nodeId=1306956301&title=Studieplaner+for+SU-fakultetet&fileName=Studieplan%20for%20bachelor%20i%20arkiv-og%20samlingsforvaltning%202017H.pdf. Lest 22.09.2022.

2 år, fjerde semester: breddesemester (30 studiepoeng). I breddesemesteret har studenten stor valgfrihet. Hun kan velge emner helt fritt, for eksempel åpne studieemner ved NTNU, emner fra andre institusjoner tilsvarende 30 studiepoeng eller utveksling til utlandet, tidligere fullførte emner ved NTNU eller andre institusjoner.

3 år femte semester: medborgerskap i arkiv og museum i en digital tid (15 stp.), examen philosophicum for samfunnsvitenskap (7,5 stp.), mennesket, teknologi og dialog (7,5 stp.).

3 år sjette semester: digital langtidsbevaring i arkiv og museum (15 stp) og bacheloroppgave i arkiv- og samlingsforvaltning (15 stp.).

Alle emnene har flere faglærere, men bare en emneansvarlig. Emneansvarlig rapporterer til studieprogramleder.

Masterstudieprogrammet – dokumentasjonsforvaltning

MA-studiet består av to årsheter, 4 semester og 7 emner:

1. år, første semester: Fag- og vitenskapsteori for arkiv og dokumentasjonsforvaltning (7,5 stp.). Langtidsbevaring av digitalt arkiv (7,5 stp.), kunnskapsforvaltning IKT (7,5 stp.) og samhandlingsteknologi IKT (7,5 stp.).

Første år annet semester: dokumentasjonsforvaltning i et samfunns- og virksomhetsperspektiv (15stp.), eksperter i team obligatorisk NTNU emne (7,5 stp.), implementasjon av samhandlingsløsninger IKT(7,5 stp.).

2. år tredje semester: etikk for dokumentasjonsforvaltning (7,5 stp.), masteroppgave i arkiv og dokumentasjonsforvaltning (15 stp.), prosjektledelse IKT (7,5 stp.).

2. år fjerde semester: masteroppgave i arkiv og dokumentasjonsforvaltning (30 stp.)

NTNU sitt kvalitetssikringsprogram

Den enkelte student forventes å delta aktivt i evaluering gjennom å gi løpende tilbakemelding til faglærere og referansegruppene for sine emner, og å delta i referansegrupper, spørreundersøkelser, møter med mer. Referansegruppen skal ha løpende dialog med alle emnets studenter og representere studentene i referansegruppemøter med faglærere. Ph.d.-kandidatene er involvert i kvalitetsarbeidet på tilsvarende måte som ordinære studenter i relevante organer på alle nivå

Faglærer skal gjennomføre undervisnings- og læringsaktiviteter som bidrar til at studentene oppnår læringsutbyttet for emnet. Faglærer skal ha løpende dialog med studentene (referansegruppemøter) om kvaliteten i emnet og ta opp med emneansvarlig faglige, pedagogiske og praktiske forhold som kan forbedre kvaliteten på emnet. Emneansvarlig har ansvar for planlegging, koordinering og gjennomføring av emnet. Emneansvarlig skal påse at det er sammenheng mellom undervisning, læringsaktiviteter og at vurderingen blir hensiktsmessig og bidrar til at studentene oppnår læringsutbyttet for emnet. Emneansvarlig skal følge opp handlingsplan besluttet av instituttleder. Emneansvarlig utarbeider hvert semester en emnerapport som går til studieprogramleder.

Studieprogramleder

Skal lede studieprogramrådet og rapportere til ansvarlig linjeleder – instituttleder. Studieprogramleder skal bidra til å utvikle læringsmiljø og faglig og pedagogisk kvalitet i studieprogrammet. Studieprogramleder er rådgivende, og oppgavene utøves i tett dialog og samarbeid med dekan, instituttleder, emneansvarlige, faglærere og studenter. Studieprogramleder skal skrive studieprogramrapporten basert på emneansvarliges semesterrapporter og som inngår i kvalitetsmeldingsprosessen. Studieprogramleder skal årlig gjennomføre en studieprogramevaluering der studieprogrammets indre kvalitet er i hovedfokus. Studieprogramrådet gir råd i arbeidet med utvikling av kvaliteten i studieprogrammet. Studieprogramrådet skal bestå av studenter, vitenskapelig ansatte og administrativt ansatte. Studieprogramrådet skal ha ekstern representasjon eller sørge for innspill fra eksterne aktører.

Studieprogramrådets oppgaver

Ivareta langsiktig utvikling av studieprogrammet for å imøtekomme samfunnsoppdraget, kravet om relevans, og kravet om forskningsbasert utdanning. Bidra til å sikre kvalitet og relevans i studieprogrammet/programmene gjennom utvikling av læringsutbyttebeskrivelser, og anbefale nødvendige tiltak. Følge med på frafall og gjennomstrømming og anbefale nødvendige tiltak. Gi råd om studieprogrammets design; sammensetning av emner, progresjon, spesialiseringer/studieretninger og valgmuligheter inkludert studentutveksling. Vurdere om emner som inngår i programmet har læringsaktiviteter og vurderingsformer som bidrar til å oppnå studieprogrammets/-enes totale læringsutbytter. Gi innspill til den årlige studieprogramevalueringa. Bidra i og følge opp de periodiske evalueringene av studieprogrammet. Gi råd om utvikling av læringsmiljøet på studieprogrammet. Uttale seg i høringsaker som angår studieprogrammet. Gi råd om studentrekruttering og markedsføring, samt opptakskrav og dimensjonering.

Periodisk studieprogramevaluering

Dekanen på Fakultetet for samfunns- og utdanningsvitenskap hvor Institutt for lærerutdanningen, samfunnsfagseksjonen inklusive studieprogrammene i Arkiv- og samlingsforvaltning (BA) og Arkiv og dokumentasjonsforvaltning (MA) ved NTNU er plassert, skal minimum hvert 5. år påse at det gjennomføres en periodisk studieprogramevaluering med innspill fra studenter, arbeidsliv og eksterne aktører nasjonalt eller internasjonalt. Dekanen i sin tur rapporterer funnene fra den periodiske studieprogramevalueringen til rektor ved NTNU i en egen kvalitetsmelding. Målsettingen med den periodiske evalueringen er å undersøke: i hvilken grad studieprogrammet utdanner kandidater med kompetanse praksisfeltet har behov for, og hvorvidt kommunikasjonen og samarbeidet mellom studieprogrammet og praksisfeltet er tilfredsstillende. I tillegg til temaene i de årlige studieprogramevalueringene skal den periodiske programevalueringen ha særlig søkelys på studieprogrammets samfunns- og arbeidslivsrelevans, og forholdet til NTNUs profil og strategi. Er det spesifikke utfordringer identifisert i de årlige programevalueringene som bør vies spesiell oppmerksomhet? Skal studieprogrammet videreføres i nåværende form, endres eller legges ned? Grunnlaget for periodiske studieprogramevalueringer er de samme som for årlige studieprogramevalueringer.

I tillegg skal strategiplaner, relevante nasjonale og internasjonale undersøkelser og utredninger legges til grunn for periodiske studieprogramevalueringer.

Periodisk evaluering av Bachelor i arkiv- og samlingsforvaltning,
25.06.2021

Kapittel 8, konklusjon: Studieprogrammet i arkiv- og samlingsforvaltning har fra starten vært unik med sin blanding av de tre fagelementene IKT, arkiv- og museumsfag. Der er ingen tvil om at utdanningens ambisjoner med integrasjon av de tre fagelementene er et svar på akkurat det som praksisfeltet og samfunnet etterspør: kandidater som kan utvikle og arbeide med digitale løsninger til arkiv- og samlingsforvaltning. Svaret på om studieprogrammet utdanner kandidater med kompetanse som er relevante for praksisfeltet er derfor et stort ja.

Studieprogrammet i arkiv- og samlingsforvaltning anbefalers videreført.

Utvalgets sammensetning: Universitetslektor, ph.d. Marianne Rostgaard, Aalborg Universitet, leder, universitetslektor NTNU Guro Jørgensen, universitetslektor NTNU Tore Mallaug, Åse Fredrikson, samlingsforvalter ved Trondheim kunstmuseum, MiST, Elin Engen Sotberg Harder, programleder for Digitalt førstevalg, Trondheim kommune, Anders Engelstad Romøren, tillitsvalgt/studentrepresentant. Ingvild Klakken, studentrepresentant, seniorkonsulent Lill Annie Schumann (sekretær).

Sett i lys av faglitteraturens sterke angloamerikanske dominans

For det første; hvor sterk den angloamerikanske pensumdominansen er på de etablerte studieprogrammene kan jo diskuteres. Både BA- og MA-studienes referanseramme er den norske arkivvirkeligheten.⁴ Noen omfattende enkeltteori av norsk opphav er ikke forefunnet, men på avgrensede felt kan vi finne enkelte tilløp. Norsk arkivteori er

⁴ Marthinsen 2012: 27.

altså lite utviklet og det vitenskapelige feltet i beste fall i en oppbyggingsfase – og i en akademisk studie må teorigrunnlaget hentes noe sted ifra. Spørsmålet som melder seg, blir da hva er alternativet til angloamerikansk litteratur på pensum? Det er, om man ikke drømmer om et teorifritt felt basert på praksis, nødvendig å hente inn teoretisk faglig refleksjon og forskning i et akademisk utdanningstilbud. Ser man for seg en teorifri eller teorireduert praksisbasert opplæring som i håndverksfagene, ser man ikke behovet for etableringen av et akademisk arkivvitenskapelig utdanningstilbud. Dessuten – studentene leser bare unntaksvis noe annet fremmedspråk en engelsk. Internett har endret forskningsforutsetningene radikalt med å åpne for kildesøk vi for bare 20 år siden ikke drømte om. Vi lever i en globalisert verden hvor den angloamerikanske økonomiske, politiske og kulturelle dominansen er overveldende. Vi tenker og forstår og tolker verden generelt, etter hvert mindre gjennom genuint norske enn angloamerikanske briller.

Et konkret eksempel: Jeg har to MA-studenter, den ene vil undersøke hvem som brukte lesesalen på SAT rundt slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Den andre vil undersøke om det har skjedd en endring i typen forespørsler som publikum rettet til SAT fra 1950-60 til 1980-90. Når du skal skrive en BA eller MA oppgave, er det i akademisk sammenheng avgjørende å kunne inkludere en teoridel. Her skal kandidaten beskrive teoretisk perspektiv, tidligere litteratur som redegjør for samme tema og hva forskere som har engasjert seg i problemstillingen eventuelt er enige/uenige om. Kandidaten kan også med fordel nevne hvorvidt tidligere forskning kan ha oversett noen faktorer, og plassere egen problemstilling i lys av tidligere litteratur på fagfeltet. Kandidaten må få frem hva den valgte problemstillingen belyser, som ikke tidligere forskning allerede har gjennomgått. Teoridelen skal altså beskrive kandidatens grunnlag for studien sin,

og danner dermed også utgangspunktet for videre metodevalg. Hvor skal kandidaten hente sin teoridel fra når det knapt eksisterer noen norsk eller skandinavisk forskning som grunnlag for teoridanning på disse områdene?

Så til sist:

Skal forskning primært foregå ved utdanningsinstitusjonene, eller også der faget utøves (arbeidsstedene)? spør «skrivekarlene». Jeg har i denne sammenhengen tillatt meg å tolke «forskning» som synonymt med akademisk meritterende forskning.

Vi er altså så smått kommet i gang med å bygge ut et norsk akademisk arkivvitenskapelig studietilbud. Fortsatt er prosjektet ganske skjørt bl.a. i den forstand at rekrutteringssituasjonen er utfordrende – så fremtiden kan ikke tas for gitt. Personlig er jeg imidlertid ikke så opptatt av hvor den meritterende forskningen skal forankres. Jeg tror snarere at det er snakk om to ulike sider av samme sak og at det først og fremst er et spørsmål om kvalitet og innretning på forskningen som avgjør om den er meritterende eller ikke. Tradisjonelt har det som har foregått av arkivforskning foregått innen rammene av de etablerte institusjonene, og da primært i Arkivverket hvor administrasjonshistorien lenge inntok en særstilling og sto i fokus for forskningsaktiviteten. Arkivverket vil i årene som kommer fortsatt være det desidert største og tyngste miljøet utenfor academia. Arkivverket definerer seg i dag som en kulturverninstitusjon og et forvaltningsorgan med forsknings- og utviklingsansvar på sine fagområder, og forutsetningene og forholdene for de med forskningsambisjoner er en annen.⁵ Nå har de ansatte i Arkivverket etter en del støy endelig fått muligheten til å

⁵ <https://www.arkivverket.no/om-oss/hva-er-arkivverket/forskning-og-utvikling>. Lest 18.10.2022.

registrere sine forskningsarbeider i Christin – noe som er udelt bra med sikte på utviklingen av den norske arkivvitenskapen generelt og rekrutteringen til academia spesielt. Men i Arkivverket er det for det første ikke uten videre forskningsrett knyttet til fagstillingene. Dessuten ønsker Arkivverket primært å stimulere de ansatte til å konsentrere sin forskning om det å dekke de kunnskapsbehovene som oppstår gjennom strategiplan og tildelingsbrev for Arkivverket. Deretter kommer forskning som følger av målene i Arkivlovens formålsparagraf – «å tryggja arkiv som har monaleg kulturelt eller forskingsmessig verdi eller som inneheld rettsleg eller viktig forvaltningsmessig dokumentasjon, slik at desse kan verta tekne vare på og gjorde tilgjengelege for ettertida».⁶ Det innebærer bl.a. å legge til rette for at forskere skal kunne bruke arkivene de oppbevarer gjennom nasjonale fellesløsninger som Digitalarkivet og Arkivportalen og gjennom det standardiseringsarbeid for metadata som pågår. Forskningen skal legge til rette for bevaring og tilgjengeliggjøring av arkiver fra så vel privat som offentlig sektor. Forskningen skal gi ny kunnskap om arkivenes samfunnsrolle, innhold, struktur og kontekst, og gi nye virkemidler for å håndtere digitale arkiver i dag og fremover. Forskningen som drives i regi av Arkivverket skal gi ny kunnskap om innholdet i arkivene de forvalter, om arkivenes historiske kontekst og om den vitenskapelige bruken av kildematerialet. Ifølge Arkivverkets målbilde for forskning, vil de derfor i perioden 2022-2026 prioritere forskning knyttet til følgende områder:

- Åpenhet, tilgang og bruk
- Risiko, sikkerhet og tillit
- Ny tilnærming til arkiv i en digital tid
- Samfunnseffekt, verdi og påvirkning
- Arkivene som kilde til forskning, kunnskapsutvikling og opplyst offentlighet⁷

⁶ <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1992-12-04-126>. Lest 22.10.2022.

⁷ <https://www.arkivverket.no/om-oss/download>. Lest 12.09.2022.

Hvor god sammenheng det er imellom disse målformuleringene og realitetene med hensyn til den pågående forskning, ligger utenfor rammene av denne artikkelen. Går vi imidlertid til internettsiden Hva forskes det på, hvor Arkivverket har invitert forskere til å fortelle kort om sine prosjekter, kan det imidlertid synes som om realiteten er at arkivforskning for det første generelt defineres ganske vidt. For det andre synes fellesnevneren, så langt, i praksis å være at arkivforskning benytter arkivmateriale Arkivverket oppbevarer til forskningsformål. Eksempler på pågående forskningsprosjekter hentet fra Arkivverkets hjemmesider:⁸

- Fintland, Ine – Arkivteori og arkivbeskrivelse i språkteoretisk perspektiv
- Grude, Egil Harald – Stavanger amtmannsembete 1730-1814
- Hestholm, Fredrik – Vannkvalitet i Storånavassdraget
- Johannessen, Finn Erhard – Troen på centrum metallicum
- Johnsen, Berit Eide – bok: Lillesands historie
- Lindbach, Harald – Etnisitet og språk i nordskandinavisk lokalforvaltning
- Løyland, Margit – Religion og maktkamp på Agder på 1600- og 1700-tallet
- Nakken, Alfild – bok: Den dansk-norske arkivsaken
- Pryser, Tore – Offiserenes rolle i bygdesamfunnet på 17- og 1800-tallet
- Sandvik, Hilde – Hvorfor vi ikke fikk en sivil lovbok etter 1814
- Seland, Bjørg Selnes – Hauge og haugianerne

⁸ <https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/forskning/hva-forskes-det-pa>. Lest 12.09.2022.

- Strand, Geir Liavåg – bok: Johan von Cappelen og arven etter ham
- Thime, Torkel – Eldre arkivhistorie og verditeori
- Weidling, Tor – Eldre arkivteori, prinsipper og praksis
- Økland, Pål Kristian Heum – Økonomiske og administrative forhold i Bergen våren 1940

I akademia må forskningen ha en annen innretning og funksjon enn i Arkivverket som jo er et direktorat med fastlagte oppgaver. For de vitenskapelig ansatte i UH-sektoren er forskning både en del av den akademiske friheten til å forfølge egendefinerte forskningsinteresser, en nødvendighet da undervisningen skal være forskningsbasert samtidig som forskning er et selvstendig karrieremål. Et sentralt spørsmål som melder seg i denne forbindelse, er hva det akademiske fagmiljøet til forskjell fra Arkivverket kan eller bør definere som meritterende akademisk forskning? Så langt har det vært liten diskusjon om disse spørsmålene. I norsk akademisk sammenheng har vi ennå heller ikke nødvendigvis kommet så langt med forskningen vår. Så langt har de «nye» akademiske vitenskapsmiljøene brukt mye tid og krefter til å bygge og vedlikeholde/utvikle undervisningsprogrammer. Insentivene til å engasjere seg i akademisk meritterende forskningsarbeide er fortsatt trolig for svake, dårlig utviklet og for lite koordinert. I det ligger at finansieringen av de arkivvitenskapelige studiene ved NTNU plassert i kategori F, dvs. den aller laveste finansieringskategorien, mens lærerutdanningen til sammenligning er plassert i kategori E. Utfordringen er derfor slik jeg ser det tilgangen på ressurser (forskningsmidler og tid), men ikke bare det, også stimuli og koordinering med sikte på forsert systematisk akademisk meritterende arkivvitenskapelig forskning. Utvalget bak NOU 2019/9 forsøkte i kapittel 23 å åpne en mulighet for etablering av et arkivvitenskapelig forskningsprogram. De skriver: «Utvalget har avdekket mangel på kunnskap

om arkivsektoren og utfordringene framover. Mer kunnskap vil være avgjørende for langsiktig måloppnåelse og for å kunne utvikle politikken og reglene på området. Utvalget tilrår at det etableres et felles forskningsprogram under Norges forskningsråd med finansiering fra blant annet Kulturdepartementet, Kommunal- og moderniseringsdepartementet og Justis- og beredskapsdepartementet. Arkivsektoren og Nasjonalarkivet bør trekkes inn for å bidra til å formulere forskningsbehov og hvilke langsiktige trekk som et slikt program bør analysere.» Dersom feltet fullt ut skal makte å ta steget fullt ut fra et yrke til en profesjon, må en imidlertid forutsette at forskningen foregår av og ved utøvere – og at disse gjerne kan ha tilhold både på campus og i depot/arkiv/samling-miljøene. Å bygge ned (både den mentale og den fysiske) terskelen mellom utdanning og praksis, bygge opp tillit ved å dele utfordringer og reise forskbare problemstillinger er nødvendige steg i arbeidet med å videreutvikle det arkivvitenskapelige fagfeltet i norsk sammenheng. For å få det opp å gå, tror jeg i likhet med utvalget bak «Fra kalveskinn til datasjø» at det er avgjørende at det nå blir etablert et forskningsprogram som 1) kan bidra til langsiktig finansiering av arkivvitenskapelig meritterende forskning, og 2) kan bidra til å definere hva meritterende arkivvitenskapelig forskning er utover å løse konkrete oppgaver i praksisfeltet.

Det siste innebærer at et slikt forskningsprogram ikke ensidig bør styres av Arkivverkets etablerte forskningsbehov, dets forskningsambisjoner og dets ansatte. Som førsteamanuensis Anneli Sundqvist vel har påpekt; så påvirkes både arkivinstitusjonene og de institusjonsansatte med forskerkompetanse oftest av umiddelbare, åpenbare arkivfaglige problemer og utfordringer, i dag gjerne i sammenheng med digitalisering. Forskningsspørsmål, som hvordan få til digital langtidsbevaring, og hvordan arkivenes autentisitet kan sikres, anses å ha mer umiddelbar samfunnsnytte, og derfor større forskningsinteresse,

enn spørsmål rundt f.eks. arkivets brukere,⁹ (arkivhistorie, kontorteknologiens betydning for arkivdanningen etc.).

Når det kommer til diskusjonen om hva som kan eller bør defineres som akademisk meritterende arkivvitenskapelig forskning, kan impulser fra det angloamerikanske forskningsfeltet også her komme oss til nytte. Et par canadiske arkivteoretikere (Carol Couture og Daniel Doucharme) publiserte i 2005 en artikkel i *Archivaria*, tidsskriftet til den canadiske arkivarforeningen: «Research in Archival Science». Mens oppbevaring av dokumenter og bruk av informasjon er praksiser med svært lange historiske linjer, så er studiet av disse arkivene som en akademisk disiplin et forholdsvis nytt fenomen. De canadiske forskerne forsøker med det som utgangspunkt å sette opp en oversikt over de siste tiårenes akademiske arkivforskning publisert på fransk og engelsk. Ved å dele inn den akademiske meritterende arkivforskningen i ni felt forsøker de å si noe om hva som anses for sentrale tema i den pågående akademiske arkivforskning. Disse kan tjene som utgangspunkt for en diskusjon om hva som kan være relevante tema også for norsk akademisk meritterende arkivvitenskapelig forskning. De temagruppene Couture og Doucharme mener å identifisere er:

- Hva er objektet og målet for arkivvitenskap
- Arkiv og samfunn
- Arkivhistorien og arkivvitenskapen
- Arkivfunksjoner
- Forvaltning av arkivprogrammer og tjenester
- Teknologi
- Medietyper og arkiver: elektroniske arkiver
- Arkivmiljøer
- Spesifikke problemstillinger knyttet til arkiv

⁹ Sundqvist 2007: 623.

Oppsummering

Hvis vi tar utgangspunkt i de problemstillingene som ligger i invitasjonen til seminaret, så har vi vel avklart at initiativet til etableringen av arkivstudiet ved NTNU kom fra praksisfeltet. NTNU sitt kvalitetssikringsprogram, med etablering av egne studieprogramråd, sikrer at de etablerte fagmiljøene også bidrar til at praksisfeltet kontinuerlig er involvert i utvikling og vedlikehold av de to etablerte studieprogrammene. Både arkivdanning og depotarbeid er vektlagt, og evalueringen gjennomført våren 2021 konkluderer med at det ikke hersker tvil om at utdanningens ambisjoner med integrasjon av de tre fagelementene IKT, arkiv og museumsfag er et svar på akkurat det som praksisfeltet og samfunnet etterspør: kandidater som kan utvikle og arbeide med digitale løsninger til arkiv- og samlingsforvaltning. Svaret på om studieprogrammet utdanner kandidater med kompetanse som er relevante for praksisfeltet er derfor et stort ja.

Når det gjelder spørsmålet om hvor forskningen på arkivfeltet primært bør foregå, er vel svaret at hvis vi skal lykkes med ambisjonen om å bygge et norsk levedyktig arkivvitenskapelig fagmiljø, så må det forskes både her og der. Poenget er imidlertid at det ligger i saken natur at forskningsbehovene i Arkivverket qua direktorat må få en annen innretning enn hva som er tilfelle for den forskningen som vil finne sted i academia. Tradisjonelt har Arkivverket hatt en dominerende stilling i den norske arkivvirksomheten. Det er derfor grunn til å mane til forsiktighet slik at direktoratets forskningsoppgaver ikke ensidig kommer til å dominere feltet.

Det hevdes at faglitteraturen på de «nye» studieprogrammene er dominert av angloamerikansk faglitteratur. I forlengelsen reises spørsmålet om hvor relevant dette er for en norsk virkelighet. Det tradisjonelle norske arkivfaget har vært svært praksisnært. Ambisjonen

om å utvikle et akademisk arkivvitenskaplig forsknings- og undervisningstilbud må imidlertid bygge på ambisjonen om en forsterket satsning på teori. Det norske arkivfeltet befinner seg da heller ikke i noe vakuum. De siste tiårene har for eksempel arkivarer inspirert av poststrukturalistisk teori, stilt spørsmål ved oppfatningen av arkivet som nøytralt uttrykk for arkivskaperens virksomhet. Arkiv anses i dag i langt større grad enn tidligere som bevisst konstruerte produkter, påvirket av sosiale maktrelasjoner, byråkratiske, juridiske, kulturelle og teknologiske vilkår, men også av arkivskaperens sosiale posisjon, behov og formål. Med utgangspunkt i denne tenkningen har nye viktige forskningsspørsmål om hvordan arkiver har blitt til og blitt brukt i en norsk hverdag dukket opp. Disse perspektivene har også utfordret etablerte syn på hva arkiv er og kan være. Studier av forholdet mellom arkivene som «fortellinger» om fortiden og som «objektiv og nøytral dokumentasjon», kan belyse hvordan maktforholdet i samfunnet har endret seg over tid. Et eksempel på en slik tilnærming er studier av kvensk og samisk språk og kultur i offentlige arkiv. Det har gitt oss kunnskap om minoritetenes møte med offentlige institusjoner.

Litteratur

- Marthinsen, J. (2012). *Arkivteori: en innføring*. Riksarkivaren skriftserie 36.
- Sundqvist, A. (2007). The use of records – a literature review. *Archives & Social Studies*, 1, 2007.

Hilde Lange og Anneli Sundqvist

Å VITE OG Å KUNNE – ARKIVKOMPETANSE FOR KONTINUITET OG FORANDRING

Sammendrag

Arkivkompetanse er «always in the process of becoming». I denne artikkelen peker vi på noen drivkrefter og spenninger som har påvirket og påvirker utviklingen av arkivfaglige profesjonsutdanninger i Norden. Det kan handle om spenninger i forholdet mellom utdanning og praksisfeltet, utdanning og forskning og synet på kunnskap og læring. Arkivvitenskap som utdanning bygger på mange ulike emner og fag, som sammen med arkivvitenskap som disiplin skal forberede studenter til yrkesutøvelse. Vi vil med denne artikkelen si hva vi mener er kjernen i arkivkompetanse, og som må være utgangspunktet for den kunnskap arkivutdanninger skal tilføre studenter og kompetanse arkivaren trenger.

Archival competence is «always in the process of becoming». In this paper we point out some driving forces and tensions impacting on the development of archival education in the Nordic countries. The tensions concern the views on knowledge and learning, education and praxis, and education and research. Education in archival science is based in several disciplines as well as archival science which together should prepare students for professional practice. In this article we will present our views on what makes up core archival competences,

and which must be implemented in the archival education study programs.

Innledning

Utgangspunktet for denne artikkelen var en henvendelse fra Arkivarforeningen om innlegg på vårseminaret 2022. Henvendelsen inneholdt en rekke spørsmål som kan sammenfattes slik: hvordan dekker dagens utdanninger arkivfaget og praksisfeltets behov og mulighet for å påvirke utvikling av arkivfaget i en norsk kontekst?

Vi vil i denne artikkelen peke på noen drivkrefter og spenninger som har påvirket og påvirker utviklingen av en arkivfaglig profesjonsutdanning i Norden, med særlig blick på Norge, og vil avslutningsvis drøfte hva som kreves for å sørge for den kompetanse en arkivar trenger.

I Norsk Arkivforum nr. 23 stilte Jon Atle Haugen spørsmålet «Hva er arkivkompetanse?».¹ Haugen argumenterte for en ny type arkivkunnskap, med utgangspunkt i dokumentasjonsforvaltning, danning og bevaring av digitalt skapte arkiver og i det internasjonale arbeidet som har foregått innen standardiseringsarbeidet. Haugen avskriver ikke depotarkivarenes kompetanse på papirarkiv, men mener at man må tenke annerledes knyttet til hvordan man beskriver arkiv. Innenfor forskning på kompetanse og utdanning brukes ofte begrepet literacy, som på norsk kan forstås som både utdanning og kompetanse. Innenfor pedagogikk kan man snakke om feedback literacy, i bibliotek- og informasjonsvitenskap om information literacy. I internasjonal arkivfaglig debatt er også begrepet *archival literacy* blitt brukt.² Dette dreier

¹ Haugen 2017: 49.

² Yakel & Torres 2003; Oliver 2017.

seg imidlertid først og fremst om den kompetanse som kreves for å gjenfinne, bruke og forstå arkiv, og kan kanskje best oversettes som kildekunnskap. Fra et profesjonsperspektiv er dette en altfor snever definisjon i et fag som skal sørge for styring og kontroll av dokumentasjon fra det at den dannes og så lenge den skal oppbevares – «whether that is for a nanosecond or millennia».³ Det vil si, profesjonens arbeidsfelt strekker seg fra planlegging og design av systemer hvor dokumentasjon skapes, til tilrettelegging for gjenbruk av arkiver i helt andre sammenhenger og for andre formål enn de opprinnelig ble skapt til. Den kompetanse som kreves dreier seg om betydelig mer enn å gjenfinne og fortolke arkivmateriale.

Vi bruker *arkivvitenskap* som fellesnevner for det akademiske fagområdet. Professor Elizabeth Shepherd, University College of London, slår fast at arkivvitenskap er en akademisk og profesjonell disiplin som omhandler teori, metode og praksis for danning, bevaring og bruk av dokumentasjon i kontekst og i et sosialt, legalt og kulturelt miljø.⁴ Den nederlandske arkivprofessoren Theo Thomassen utvider Shepherds forståelse med sin todelte definisjon om arkivvitenskap som dels en akademisk disiplin og dels en anvendt disiplin.⁵ Den akademiske disiplinen dreier seg om studiet av arkiv og dokumentasjon som spor av menneskelige aktiviteter og sosiokulturelle artefakter, årsakene til at dokumentasjon skapes og hvilken mening og verdi den har for individer organisasjoner og samfunn. Arkivvitenskap som en anvendt disiplin vil utgjøre det vitenskapelige rammeverket for arkiv- og dokumentasjonsforvaltning og tilbyr teorier og metoder som vil ligge til grunn for arkivfaglig praksis. Som akademisk disiplin mener Thomassen dermed at arkiv og dokumentasjon er et forskningsfelt i

³ McKemmish 2001: 336.

⁴ Shepherd 2017: 166.

⁵ Thomassen 2015: 84.

seg selv, og med anvendt disiplin legger Thomassen vekt på at dokumentasjon- og arkivforvaltning må ha en solid vitenskapelig underbygning. Denne todelte definisjon synes vi gir et godt bilde av faget. Den fanger dets kompleksitet, men også de iboende spenninger som kan finnes i en profesjonsrettet disiplin. Det kan spørres om det finnes rom for begge delene av arkivvitenskapen i utdanningen, om de forutsetter hverandre eller om de delvis står i motsetning til hverandre.

Vi legger også til grunn at arkivvitenskap er et profesjonsfag, en profesjonsutdanning, hvis formål er å bidra til god profesjonsutøvelse.⁶ Arkivaryrket er sterkt knyttet til den virksomheten man utfører arkivfaglige oppgaver i. Studentene må derfor gis forutsetninger for å bruke sin tillærte kunnskap i nye og varierte situasjoner. Vi bruker *arkivar* for den profesjon utdanningene retter seg mot, og, hvis ikke annet kommer frem, i betydningen *records professional*.⁷ Dette er et begrep som er vanskelig å oversette til norsk, men som betyr en person som har en utdanning som inkluderer hele spekteret av arkiv- og dokumentasjonsfaglige problemstillinger og de legale, administrative og fagetsiske rammer profesjonen skal utøves i. Det vil si fagpersoner innen arkiv- og dokumentasjonsforvaltning, danning som depot, noe som er i tråd med norsk og nordisk tradisjon.

Arkivutdanning i 50 år

I 2023 er det 50 år siden Stockholms universitet startet opp med sin arkivutdanning, den første egentlige arkivutdanningen på høyskolenivå i Norden. Etableringen var startpunktet for arkivvitenskap som akademisk fag i en nordisk kontekst.⁸ Etter hvert har det vokst frem

⁶ Molander & Terum 2008: 23.

⁷ Pearce-Moses 2018 upaginert.

⁸ Sundqvist 2020.

utdanninger i alle de nordiske land, og utdanningstilbudet har blitt utvidet til årsstudier, bachelor- og masterprogram. I Norge begynte denne utviklingen i 1992 med grunnfag ved Universitetet i Oslo. Ved Høgskolen i Oslo og Akershus (nå OsloMet) ble et halvårsstudium, senere utvidet til et årsstudium, etablert i 2003. Ti år senere, 2013, var studietilbudet utvidet med bachelorprogram. I dag (2023) tilbys utdanning i arkivvitenskap på bachelornivå fremdeles ved OsloMet og ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU) i Trondheim. I tillegg tilbyr NTNU masterprogram i arkiv- og dokumentasjonsforvaltning, mens ved OsloMet kan man ta master i bibliotek- og informasjonsvitenskap.

Det finnes flere drivkrefter til etableringen av arkivutdanninger på universitet- og høyskolenivå. Dels har det skjedd en alminnelig akademisering av samfunnet fra 1970-tallet med økte krav til utdanning og hvor tidligere yrkesutdanninger har blitt integrert i høyskolesystemet og videre fått universitetsstatus.⁹ Arbeidslivet har blitt mer og mer spesialisert med høyere krav til produktivitet og effektiv bruk av ressurser, samtidig som det er en trend å være kompetansevirksomhet. Det har vært et mål fra organisasjoner som Norsk Arkivråd at fagets status skal heves gjennom kompetanseheving. Akademisk utdanning kan være en profesjonaliseringsstrategi og en måte å øke statusen til et fag: «A key step in the evolution of any professional field is to establish credibility and status, not just in terms of practice but also as an academic discipline».¹⁰ Den viktigste drivkraften vil vi imidlertid si er at det fra tid til annen oppstår nye problemer. Problemer som ikke kan løses innen eksisterende kunnskapsfelt, men krever faglig utvikling og ny kompetanse. De samfunnsmessige endringene på 1800-tallet i kombinasjon med historievitenskapens utvikling ledet for eksempel

⁹ Smeby 2017: 45.

¹⁰ McLeod 2008: 31.

til nye metodiske tilnærminger som proveniensprinsippet, tilveksten av dokumentasjon under første delen av 1900-tallet til vurderingsteorier og så videre. Fra 1990-tallet ledet blant annet teknologiendringer til fornyet arkivfaglig debatt og teoriutvikling, som har bidratt til nye eller reformulerte begreper og nye verktøy. Eksempler i norsk sammenheng er utviklingen av Noark-standarden til dagens versjon 5, endringer i regelverk gjeldende bevaring og kassasjon og begrepet dokumentasjonsforvaltning i oversettelser av internasjonale standarder. Nye informasjons- og kommunikasjonsteknologier sammen med nye organisasjons- og arbeidsformer har resultert i mer komplekse dokumentasjonsprosesser, nye medier som har kortere livslengde enn tradisjonelle papirdokumenter, og en stadig tilvekst av dokumentasjon.¹¹ Dette vil medføre nye oppgaver til arkivarene, utfordre etablerte begreper og metoder, og resultere i nye kompetansebehov.

Samtidig med denne utviklingen ser vi en sterkere profesjonell identitet tre frem, en økt bevissthet om arkivarens spesifikke kompetanseområde – «[t]he archival perspective brings an evidence-based approach to the management of recorded knowledge». ¹² Det vil si arkivarens fokus ligger på de prosesser og sammenhenger hvor dokumentasjonen skapes og brukes, og dens verdi som nettopp dokumentasjon, ikke på kontekstuavhengig informasjon. Dette skiller arkivarkompetanse fra andre informasjonsfag. Arkivaren blir dermed en fagspesialist, hvis ekspertise kan brukes i en rekke forskjellige sammenhenger. Enda en konsekvens av denne utviklingen er nettopp en etterspørsel

¹¹ Se for eksempel Rambøll 2021: 54. Analysen er også publisert på Norsk Arkivråd sine nettsider https://arkivrad.no/sites/arkivrad/files/user/Dokumenter/fremtidens_dokumentasjonsforvaltningog_informasjonsstyring_-_en_fremtidsanalyse_for_norsk_arkivrad._ramboll_desember_2021.pdf (30.10.2022).

¹² Gilliland-Swetland 2000: 2.

etter utdanning og en sterkere tilvekst av formelle arkivutdanninger på universitet- og høyskolenivå, spesielt på 1990-tallet.¹³

Arkivfaglig profesjonsutdanning – et dynamisk spenningsfelt

Proessen som er beskrevet ovenfor har imidlertid ikke vært helt lineær eller selvgående. Arkivutdanningens utvikling kan sies å være preget av en rekke spenninger – både innen faget og i relasjon til andre aktører. Delvis er disse avhengige av at arkivutdanningen er en profesjonsutdanning, en utdanning som skal favne både akademisk kompetanse og faglige ferdigheter avgrenset av relevans for yrkesutøvelse og dekke arbeidslivets kompetansebehov.¹⁴ Nedenfor vil vi skissere noen spenninger som vi mener har hatt og fortsatt har en mer dypgående påvirkning på utdanningens form og innhold, og kanskje til og med eksistens.

Synet på læring og synet på kunnskap

Forenklet kan det sies at synet på arkivaryrket har vært delt i to; enten som akademisk yrke knyttet til at man hadde en universitetsgrad, eller som kontorarbeid, med krav om kontorfaglig lavere utdanning eller kurs. Dette har delvis samsvart med oppdelingen i arbeidsoppgaver mellom arkivdepot og arkivdanning. Uansett hvor man jobbet, var den arkivfaglige opplæringen noe som ble gitt gjennom praksis i virksomheten og ofte med en seniorkollega som mester. Kunnskapen var praktisk, knyttet til den som hadde kunnskap og til gitt situasjon.¹⁵

¹³ Justrell 1999: 53.

¹⁴ Smeby 2008: 88-89.

¹⁵ Jamfør Grimen: 76 om profesjonell kunnskap generelt.

Opplæring gjennom praksis har lenge vært den dominerende formen for faglig spesialisering. Dette har også preget en synsmåte om at de faglige kunnskapene og ferdighetene *må* oppnås gjennom erfaring – å være i et faglig miljø – ikke at de kunne formaliseres og formidles gjennom undervisning.¹⁶ Denne spenningen kan kanskje sies å være et uttrykk for et generasjonsskifte mellom arkivarer av «den gamle ordningen» og yngre arkivarer som aktivt har valgt å utdanne seg, og ikke minst har hatt tilgang til et utdanningstilbud.

For å kunne formalisere kunnskapen kreves også en oppfatning og en viss konsensus om hvilken kompetanse som trengs – (teoretiske) kunnskaper, (praktiske/tekniske) ferdigheter, eller generelle ferdigheter som evne til analyse, problemløsning og dømmekraft – det vil si hva det skal utdannes til. Arkivfaget var lenge et fysisk fag, med sin ordning av papirarkiv, journalføring, sine håndskrevne arkivbeskrivelser og ikke minst arkivknuten. Siden det var et fysisk fag, så kunne det også argumenteres for at det var et praktisk fag, og «praktisk» da i en snever forstand – noe som ikke trengte særlig mye analyse eller refleksjon eller teoretisk underbygning, men konkrete, fysiske momenter som å sortere, pakke, hente, sette på plass i reoler etc. Disse oppgavene skal ikke undervurderes, men dagens arkivarbeid (og gårsdagens) består i høy grad av utredende, analytiske og vurderende momenter: kartlegge dokumentasjonsbehov og gjøre bevaringsvurderinger, planlegge langsiktig bevaring, behandle innsynsforespørsler, formidle etc. Arkivfaglig praksis stiller krav til å analysere og å bruke systematiske fremgangsmåter og metoder. Det praktiske dreier seg ikke om å følge ureflekterte tommelfingerregler eller å utføre enkle håndgrep, men å kunne handle og løse oppgaver i bestemte situasjoner. Filosofen og profesjonsforskeren Harald Grimen mener at profesjonell kunnskap skal sees som *praktiske synteser* hvor «man i enhver handlingssituasjon

¹⁶ Se f.eks. Carstens & Jenssen 2022.

eksplicit eller implisitt må foreta en rekke skjønnbaserte beslutninger som står i et mer eller mindre vilkårlig forhold til den teoretiske kunnskapsbasen man handler ut fra».¹⁷ Teori og praksis står i et komplekst forhold og kan ikke reduseres til hverandre. Etter hvert har det innen arkivfaget vokst frem en annerkjennelse av at for å vite hvordan man skal gjøre, må man vite hva, og for å kunne gjøre det på en god måte må man også vite hvorfor. En profesjonell tilnærming forutsetter en bevisst refleksjon over den egne virksomheten. Teori og praksis står ikke i et motsetningsforhold: «theory and practice each develop by sparking off each other [...] practice validates theory; theory provides a conceptual framework for practice».¹⁸ De forutsetter hverandre, og kunnskap og ferdigheter henger tett sammen.

Forholdet utdanning – praksisfelt

Et annet grunnleggende spenningsfelt er naturligvis mellom utdanning og praksisfeltet. Dette gjelder for eksempel hvor kunnskapsformidlingen best kan skje, hva slags type utdanning og hvem som skal ha ansvar for den. Skal den være en «rendyrket» yrkesutdanning og skal den da være et selvstendig fag eller en etterutdanning som en påbygging av en annen akademisk eksamen. Eller skal den være en akademisk utdanning og på hvilket nivå skal den i så fall ligge? Ved Universitetet i Oslo ble det allerede høsten 1930 undervist i arkiv for historiestudenter, med fokus på kildebruk og kildeforståelse, ikke arkivforvaltning. Først i 1992 ble et mer formalisert utdanningstilbud etablert, dels som et grunnfag ved Universitetet i Oslo, men også gjennom Arkivakademiet. Arkivakademiet var et samarbeid mellom Riksarkivaren og Norsk Arkivråd, og kan sies være et eksempel på opplæring hvor praktikere underviser andre praktikere. Formålet med Arkivakademiet var å tilgodese behovet for kompetanseheving

¹⁷ Grimen 2008: 75.

¹⁸ Williams 2007: 152.

for dem som allerede var i jobb, og kanskje fremfor alt for dem som jobbet i arkivdanningen med liten eller ingen utdanning utover videregående skole.¹⁹

Tradisjonelt har de nordiske riksarkivene vært involvert i arkivfaglige kurs og studier.²⁰ Arkivakademiet, men også de første universitetsemnene, hadde en nær tilknytning til riksarkivene og andre arkivinstitusjoner som bidro med forelesere og iblant også holdt undervisning i sine lokaler. I dag er de aller fleste utdanningene i nordiske land frakoblet tilknytning til arkivinstitusjoner. Med etableringen av ordinære høyskole- og universitetsstudier har undervisningen blitt overført til fast ansatte lærere og forskere, men praksisfeltet representeres fremdeles gjennom inviterte gjesteforelesere.²¹ I norsk sammenheng er Arkivakademiet et eksempel på dette. Høgskolen i Oslo og Akershus overtok studiet i 2013 som i 2020 ble erstattet av et årsstudium i dokumentasjonsforvaltning. Denne utviklingen kan sees som et uttrykk for en profesjonalisering og en sosial anerkjennelse av arkivaryrket, men også som en profesjonalisering av lærerstaben.²² Det dreier seg imidlertid om små fagfelt, hvilket gjør miljøene sårbare og det kan være vanskelig å tilby studier på alle nivåer – bachelor, master og doktorgradsnivå. Mange av studentene har tradisjonelt hatt annen høyere utdanning fra før og har brukt arkivvitenskaplig utdanning for å bli mer attraktive på arbeidsmarkedet. Å gå videre til master har da ikke vært så interessant eller aktuelt.

En «klassisk» motsetning er også hva som egentlig konstituerer praksisfeltet, det vil si hvilket arbeidsmarked utdanningene sikter til. I Norge har det tradisjonelt vært en forskjell mellom arkivdanning og

¹⁹ Neergaard 2014:5.

²⁰ Huotari & Valtonen 2003:125.

²¹ Sundqvist 2020.

²² Langmead 2015.

arkivdepot, men som i de fleste nordiske land har ikke forskjellen blitt utdypet til fullstendig adskilte praksiser. Danning og depot blir oppfattet å være tett tilknyttet til hverandre, begge regnes til arkivarens kompetanseområde.²³ Det finnes likevel en viss ansvars- og arbeidsfordeling mellom ulike funksjoner og dermed også en viss faglig spesialisering. Tradisjonelt har også utdanningsinstitusjonene lagt forskjellig vekt på forskjellige deler av det faglige spektret, opprinnelig med tyngdepunktet på depotfunksjonen for å etter hvert trekke inn flere momenter av arkivdanning. I dag inkluderer stort sett alle nordiske utdanningsinstitusjoner elementer av både arkiv- og dokumentasjonsforvaltning i sine studieprogrammer, men omfang og rekkefølge av emner varierer.²⁴ Denne utviklingen speiler også arbeidsmarkedets utvikling hvor en stadig større andel av de nye stillingene finnes innenfor arkivdanning.

Til tross for dette har det vært, og finnes til en viss grad kanskje fortsatt, et gap mellom hva arbeidsmarkedet etterspør og hva utdanningene tilbyr. Et eksempel er hvor spesifikk utdanningen skal være. Det finnes ønsker om at studentene skal lære seg spesifikke systemer og spesifikke fremgangsmåter. Ofte er dette også koblet til krav om aktualitet og lokal problemløsning. I analyser av stillingsannonser kommer det frem at drifts- og rutineoppgaver fortsatt utgjør en god del av arbeidet. Disse er ofte knyttet til spesifikke systemer, og konkret erfaring med systemene er som regel et kvalifikasjonskrav, men samtidig kan vi se at mer kvalifiserte oppgaver som brukerstøtte, veiledning og rådgivning, og kvalitetssikring stadig oftere etterspørres²⁵ – noe som krever en bredere profesjonell kompetanse og vurderingsevne. En aktuell og relevant profesjonsutdanning forutsetter en dialog mellom

²³ Andresen & Valderhaug 2015.

²⁴ Sundqvist 2023.

²⁵ Solberg 2014 Solgård 2019.

utdanningsinstitusjonene, profesjonen og arbeidsmarkedet. De to sistes behov gir viktige innspill til utdanningsinstitusjonenes utviklingsarbeid, men det er også viktig at arbeidsmarkedet er kjent med og kan vurdere den kompetanse som studentene faktisk får med seg fra utdanningen. Fra utdanningsinstitusjonenes perspektiv er det viktig å tilby en viss generalitet og mer prinsipielle tilnærmingmåter, og utdanningen må ha en viss langsiktighet. Vi må kunne heve oss over det umiddelbare og lokale, og gjennom tilknytningen til forskning iblant ligge litt i forkant og drive på utviklingen.

Forholdet utdanning – forskning

Hvis profesjonsutdanning har et nært forhold til den faglige praksis, så har den også en relasjon til vitenskapelig forskning, og et spørsmål er hvilken plass forskningen skal ha i utdanningen. Dette dreier seg egentlig om to delvis forskjellige spørsmål. For det første nytten av vitenskapelig forskning overhodet og hva den kan bidra til i utdanningen. Det har, ikke minst innen det arkivfaglige miljøet, vært tvil om arkivvitenskapens grad av vitenskapelighet. Også representanter for en mer akademisk tradisjon har i første hånd hatt sin vitenskapelige tilknytning til andre disipliner, tradisjonelt historie, mens det rent arkivfaglige har blitt vurdert som praktiske ferdigheter eller som det miljø hvor den akademiske kompetansen kan brukes.²⁶ I de seneste 30 årene har det imidlertid vokst frem et arkivvitenskapelig forskningsmiljø både internasjonalt og i nordisk sammenheng – visstnok lite, men likevel et miljø.²⁷ I dag begynner vi å se en full syklus, hvor lærerne har en arkivvitenskaplig identitet gjennom grunnutdanning og doktorgrad, iblant i kombinasjon med praksiserfaring, som de tar med seg tilbake inn i utdanningen og slik styrker den faglige

²⁶ Se for eksempel Carstens & Jenssen 2020, Carstens & Jenssen 2022 og debatten mellom Terry Eastwood og John Roberst i *Archivaria* 1994.

²⁷ Gilliland 2017; Gilliland & McKemmish 2017; Sundqvist 2020.

identiteten. Det andre spørsmålet dreier seg om hvorvidt elementer av forskning og vitenskapelige ferdigheter skal inngå i utdanningen. Er det egentlig rom for vitenskapsteori, metode og egen forskning i utdanningen, eller konkurrerer dette med mer «nyttig» kunnskap som direkte kan omsettes i praktisk virksomhet? I bachelor- og masterstudier aktualiseres dette framfor alt i den avsluttende oppgaven som opptar en god del av siste studieår, og som ofte oppleves som det mest krevende momentet under studentenes studieløp. Som beskrevet ovenfor besto utdanningen i utgangspunktet av kortere kurser og program, som for største del inneholdt praksisorienterte innslag formidlet av representanter for arkivarprofesjonen. Når utdanningene er blitt utvidet, er de rent akademiske innslagene blitt flere.

Til hvilken nytte vil da den arkivvitenskapelige forskningen og de vitenskapelige innslagene i utdanningen være? Øvelse i vitenskapelige arbeidsmåter bidrar til å utvikle ferdigheter som, bortsett fra at de kan ha en verdi i seg selv og bidra til individet sin intellektuelle utvikling, også er nødvendige i den profesjonelle praksis, som logisk resonnement, evne til problemløsning og analyse.²⁸ Bachelor- og masteroppgaver kan sees som en «svenneprøve», hvor studentene får mulighet å vise at de kan innhente, analysere og vurdere opplysninger som er relevante for å løse en viss oppgave, og at de mestrer selvstendig arbeid og planlegging av en større arbeidsmengde over tid. I en profesjonsorientert, og delvis anvendt disiplin står også forskning og praksis i et dialektisk forhold, og forskning skjer ikke kun i academia, men også i form av praksisnære FoU-prosjekter. Forskningsproblemene frembringes ofte av de utfordringer og endringer som oppstår i virksomheter, og resultatene føres tilbake i form av nye begreper, modeller og metoder. Nye omstendigheter, for eksempel den teknologiske utviklingen, resulterer i nye spørsmål og krever nye verktøy

²⁸ Williams 2007.

for å kunne håndteres. Forskingen kan bidra gjennom bygging av «teorier og modeller som tilbyr rammeverk for praksis, og forklarer og beskriver samtidig de sammenhenger hvor praksis utøves. Den bidrar til å utvikle fagfeltets kunnskapsbase og ferdigheter, og til en økt forståelse av dets etos og samfunnsrolle og hvordan de utvikles over tid».²⁹ Tilbakeføringen kan skje direkte og blir en del av fagfeltets felles kunnskap som etter hvert vil bidra til å utvikle den arkivvitenskaplige utdanningen. Tilbakeføring kan også skje via utdanningen gjennom at elementer av ny, forskningsbasert kunnskap blir innlemmet i undervisning. Det er imidlertid viktig å fremheve at ikke all arkivvitenskaplig forskning er anvendt og at resultatene ikke nødvendigvis er tenkt til direkte å kunne brukes i praksis, jamfør Thomassens distinksjon mellom arkivvitenskap som akademisk – i motsetning til anvendt – disiplin ovenfor. Dokumentasjon og arkivdanning er sosiokulturelle fenomener som har betydning for og sier noe om vårt samfunn og vår historie, og som er verdt å studere i seg selv.

Arkivkompetanse – «back to basics»?

Det finnes forskjellige meninger om hvorvidt arkivvitenskapen konstituerer en autonom disiplin. Forskningsfeltet er utstrakt og trekker på forskjellige «moderdisipliner».³⁰ Arkivvitenskapen er imidlertid ikke tverrvitenskapelig i den forstand at et antall forskjellige disipliner samvirker på jevnbyrdige villkår, og diskusjonen om det dreier seg om et multi- eller meta-fag eller fortsatt et pre-paradigmatisk forskningsfelt kan vi foreløpig la ligge. Men, på samme måte som arkivarprofesjonen har et kompetanseområde som skiller den fra andre profesjoner³¹, så har arkivvitenskapen et avgrenset forskningsområde som kan skilles

²⁹ Gilliland & McKemmish 2004: 149. Oversatt av artikkelforfatterne.

³⁰ Kjölstad 1999; Sundqvist 2020.

³¹ Gilliland 2020.

fra andre fag. Vi mener at det finnes en kjerne som setter søkelys på selve arkivene og dokumentasjonen, de prosesser som skaper og bruker dem, den betydning de har for individer, organisasjoner og samfunn, og hvordan de skal forvaltes og tilgjengeliggjøres. Det er også dette som bør sette rammene for arkivutdanningen. Praksis, utdanning og forskning utvikles imidlertid i henhold til delvis forskjellig logikk. De arbeider med ulike tidsperspektiver og ulik grad av generalitet. Et fenomen kan være vitenskapelig relevant og bidra til ny kunnskap, men kan ikke nødvendigvis alltid omsettes i praksis eller utdanning. Samtidig vil ikke alle problemer som oppstår i praksis være egnet til forskning, eller ha en prinsipiell eller mer langsiktig betydning slik at de kan gis rom i et studieprogram.

Hvis vi ser på de nordiske arkivutdanningene, er bildet ganske sprikende (og enda mer ved en internasjonal sammenligning).³² Fra en opprinnelse innen historiefaget har nå hovedsakelig tre utdanningsprofiler utkrystallisert seg: en med tyngdepunktet på styring og kontroll av dokumentasjon, en med et mer tradisjonelt fokus på bevaring og tilgjengeliggjøring, og en som dreier seg om bevaring og formidling av kulturarv. Det skal sies at de enkelte studieprogrammene overlapper disse til en viss grad, men det finnes forskjellig syn på hva som er formålet med utdanningen og hvilke oppgaver en arkivar vil ha. Den grunnleggende skillelinjen går imidlertid mellom de studier som i første hånd utdanner til forvaltning av selve dokumentasjonen, og de som legger mer vekt på arkivenes rolle som samfunnsrepresentasjon og formidling av kollektivt minne og hvordan det kan tilrettelegges for dette. Det vil si det dreier seg enten om å kunne gjøre noe med dokumentasjonen for å kunne bruke den, eller å bruke dokumentasjonen for å kunne gjøre noe med den. En forutsetning for at det senere skal være mulig, er imidlertid at det i det hele tatt

³² Sundqvist 2023.

finnes dokumentasjon, at den blitt fanget og vedlikeholdt. Vi mener det er dette som bør utgjøre kjernen i utdanninger som skal tilby arkivkompetanse; å utdanne «records professionals» i forvaltningen av dokumentasjon for de formål den skal brukes til i nåtid og i fremtid.

Den amerikanske arkivarforeningen *The Society for American Archivists* (SAA) har utarbeidet forslag til retningslinjer for arkivfaglige studieprogrammer.³³ På detaljnivå speiler disse en amerikansk arkivtradisjon og kan ikke overføres direkte til norske forhold. På et overordnet nivå kan de imidlertid sies å gi et godt bilde av relevant arkivkompetanse. Retningslinjene gjør en oppdeling i kjernekompetanse og komplementær kompetanse. Den siste dreier seg om kunnskaper og ferdigheter hentet fra andre disipliner og fagområder, for eksempel informasjonsteknologi, bibliotek- og informasjonsvitenskap, konservering, organisasjonsteori og så videre. Disse kan variere avhengig av utdanningens profil og den enkelte student sine interesser, og vil sannsynligvis også endres over tid.

Kjernekompetansen vil derimot være mer stabil og kan deles i tre delområder: kunnskap om arkiv og dokumentasjon og fagets grunnleggende oppgaver, kunnskap om faget som arkiv- og profesjonshistorie og yrkesetikk, og kontekstuell kunnskap som blant annet dreier seg om sosiokulturelle forhold og administrative og legale systemer. Disse kompetanseområdene mener vi er sentrale byggesteiner i en arkivutdanning. Naturligvis finnes det forskjellige meninger om hva som konstituerer fagets grunnleggende oppgaver, og SAAs retningslinjer speiler som sagt amerikanske forhold. Dette innebærer et noe snevert perspektiv på arkivforvaltning som i hovedsak defineres som arkivdepot sammenlignet med nordisk praksis. Dokumentasjonsforvaltning inkluderes riktignok, men gis begrenset rom. En mer generell

³³ Gjengitt i Lemieux & Hoffman 2019: 260.

inndeling som bedre vil overensstemme med norsk regelverk og arkivtradisjon er skapelse, fangst, vedlikehold, vurdering, bevaring, tilgjengeliggjøring og formidling av dokumentasjon. Disse overordnede oppgavene mener vi vil utgjøre kjernen i arkivarprofesjonen, det som en arkivar må vite og kunne, og ikke minst kunne reflektere over. Det kan dreie seg enten om strategiske eller operasjonelle oppgaver, og hvordan de skal utføres vil variere. Det vil være avhengig av miljø og av teknologiske og institusjonelle faktorer, og vil endres over tid. Ved å låne et uttrykk fra den australske arkivteoretikeren Sue McKemmish kan vi si at arkivkompetanse er «always in the process of becoming»³⁴, den må alltid være i utvikling, og den vil fremdeles være relevant for å møte de utfordringer faget står overfor.

³⁴ McKemmish 1994: 200.

Litteratur

- Andresen, H. & Valderhaug, G. (2015). Eitt fag – to profesjonar? I R. Audunson (red.), *Samle, formidle, dele – 75 år med bibliotekarutdanning*, 145-158. Oslo: ABM-media.
- Eastwood, T. (1994). What Is Archival Theory and Why Is It Important? *Archivaria* 37 (spring), 122-130.
- Gilliland, A. J. (2017). Archival and recordkeeping traditions in the multiverse and their importance for researching situations and situating research. I A.J. Gilliland, S. McKemmish & A.J. Lau (red.), *Research in the archival multiverse*, 31-73. Clayton, Victoria: Monash University Publishing.
- Gilliland, A. J. & McKemmish, S. (2017). Archival and recordkeeping research: Past, present and future. I K. Williamson & G. Johanson (red.), *Research methods: Information, systems, and contexts*, 85-125. Oxford: Chandos Publishing.
- Gilliland-Swetland, A. J. (2000). *Enduring Paradigm, New Opportunities: The Value of the Archival Perspective in the Digital Environment*. Washington, DC: Council on Library and Information Resources.
- Grimen, H. (2008). Profesjon og kunnskap. A. Molander, L.I. Terum & J.C. Smeby (red.), *Profesjonsstudier*, 71-85. Oslo: Universitetsforlaget.
- Haugen, J. A. (2017). Trenger vi arkivkompetanse i den digitale verden? L.C. Jenssen, V. Lange, I. Nøstberg & T. Thime (red.), *Arkivarrollen i endring – forskning innen arkivfeltet*, 49-64. Norsk Arkivforum nr 23.
- Huotari, M. L. & Valtonen, M. R. (2003). Emerging themes in Finnish archival science and records management education. *Archival Science*, 3(2), 117-129. Hentet fra <https://doi.org/10.1023/B:ARCS.0000035444.08055.84> (31.10.2022)

- Jenssen, L.C. & Carstens, S. (2022). «Kor e alle helter hen...?» L.C. Jenssen, V. Lange, P.K. Ottersland & T. Thime (red.), *Formidling og forskning i arkivsektoren*. Norsk Arkivforum nr. 28, 13-44.
- Jenssen, L.C. & Carstens, S. (2020). Historieforskningen og arkivvitenskapen – fra partnerskap til kløft. *Historisk tidsskrift* 99(3), 212-226. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2944-2020-03-04> (26.01.2023).
- Justrell, B. (1999). *What is this thing we call archival science?: a report on an international survey*. Skrifter utgivna av Riksarkivet 11. Stockholm: The National Archives of Sweden.
- Kjölstad, T. (1999). Towards an Archival-Science - Summary of the Swedish Development. I *Arkivarien och arkivvetenskapen - seminarium för Anna Christina Ulfspärre 10-11 februari 1999 i Riksarkivet*, 67-74. Lund: Landsarkivet i Lund.
- Langmead, A. (2015). The History of Archival Education in America: what's next? I R. I. Cox, E. Mattern & A. Langmead (red.), *Archival Research and Education: selected papers from the 2014 AERI Conference*, 115-156. Sacramento, CA: Litwin Books.
- Lemieux, V. & Hofman D. (2019). Education. I L. Duranti & C. Rogers (red.), *Trusting Records in the Cloud*, 245-265. London: Facet Publishing.
- McKemmish, S. (2001). Placing records continuum theory and practice. *Archival science*, 1(4), 333-359. Hentet fra <https://doi.org/10.1007/BF02438901> (31.10.2022)
- McLeod, J. (2008). Records Management Research: Perspectives and Directions. *Journal of the Society of Archivists*, 29(1), 29-40. Hentet fra <https://doi.org/10.1080/00379810802499694> (31.10.2022)
- Molander, A., & Terum, L. I. (2008). Profesjonsstudier – en introduksjon. I A. Molander, L.I. Terum & J.C. Smeby (red.), *Profesjonsstudier*, 13-27. Oslo: Universitetsforlaget.

- Neergaard, A. (2014). Forord. Arkiv og dokumentasjonsforvaltning i det 21. århundre: sett fra Arkivakademiet. I Neergaard, A. (red.), *Dokumentasjonsforvaltning og arkiv i det 21. århundre*, 3-6. Bergen: Fagbokforlaget.
- Oliver, G. (2016). The records perspective: a neglected aspect of information literacy. I *Proceedings of the Ninth International Conference on Conceptions of Library and Information Science, Uppsala, Sweden, June 27-29, 2016 Information Research*, **22**(1) paper colis 1607. Hentet fra <http://InformationR.net/ir/22-1/colis/colis1607.html> (Arkivert av WebCite® at <http://www.webcitation.org/6oJcYgS6R>) (31.10.2022).
- Pearce-Moses, R. (red.). (2018) *InterPARES Trust Terminology*. InterPARES Trust. Hentet fra www.interparestrust.org/terminology (31.10.2022).
- Rambøll (2021). Fremtidens dokumentasjonsforvaltning og informasjonsstyring. En fremtidsanalyse for Norsk Arkivråd. I *Arkivråd 2021* (2), 48-67. Hentet fra <https://arkivrad.no/arkivrad> (31.10.2022).
- Roberts, J. (1994a). Practice Makes Perfect, Theory Makes Theorists. *Archivaria* 37 (spring), 111-121.
- Roberts, J. (1994b). What is Archival Theory and Why is it Important? Response to Terry Eastwood's Paper. *Archivaria* 37 (spring), 131-133.
- Shepherd, E. (2017). Archival Science. I *Encyclopedia of Library and Information Sciences* (4. utg.), 166-178. Boca Raton, FL: CRC Press.
- Smeby, J.C. (2008). Profesjon og utdanning. I A. Molander, L.I. Terum & J.C. Smeby (red.), *Profesjonsstudier*, 87-102. Oslo: Universitetsforlaget.

- Smeby, J.C. (2017). Akademisering av høyskoleutdanninger. I S. Mausethagen & J.C. Smeby (red.), *Kvalifisering til profesjonell yrkesutøvelse*, 44-55. Oslo: Universitetsforlaget.
- Solberg, R. M. (2014). «Det er mer stas å jobbe som arkivar nå enn det var før»: *Endringer i arkivaryrket med innføringen av ny teknologi* (Masteroppgave). NTNU, Trondheim. Hentet fra <http://hdl.handle.net/11250/274979> (31.10.2022).
- Solgård, L. K. (2019). *Arkivarer i dag: En undersøkelse av behovet for den menneskelige faktor i offentlig arkivdanning i Norge* (Bacheloroppgave). NTNU, Trondheim. Hentet fra <http://hdl.handle.net/11250/2610378> (31.10.2022).
- Sundqvist, A. (2020). Archival Science—a Nordic Research Paradigm? I S. Evjen, H.K. Olsen & Å.K. Tveit (red.) *Rød mix – Ragnar Audunson som forsker og nettverksbygger*, 81-119. Oslo: ABM-Media AS.
- Sundqvist, A. (2023). Education for records professionals. I G. Bak & M. Rostgaard (red.), *The Nordic Model of Digital Archiving*. London: Routledge/Taylor & Francis Group.
- Thomassen, T. (2015). Archival science. I L. Duranti & P.C. Franks (red.), *Encyclopedia of Archival Science*, 84-86. Lanham MD: Rowman & Littlefield.
- Williams, C. (2007). The research imperative and the responsible recordkeeping professional. *Records Management Journal* (17)3, 150-156. Hentet fra <https://doi.org/10.1108/09565690710833053> (31.10.2022).
- Yakel, E., & Torres, D. (2003). AI: Archival intelligence and user expertise. *The American Archivist*, 66(1), 51-78. Hentet fra <https://doi.org/10.17723/aarc.66.1.q022h85pn51n5800>

Åsmund Svendsen

HISTORIKERE OG ARKIVARER – EN KJÆRLIGHETSHISTORIE

Sammendrag

I denne artikkelen vil spørsmålet om forholdet mellom arkivfaget og historie bli diskutert. Det argumenteres for at historiefaget fortsatt har mye å tilby arkivfaget, og at det er kontakt mellom fagene på vesentlige punkter. Dette kan særlig sees i normene som regulerer praksisen til historikere og arkivarer, og særlig dersom man undersøker praksisen til arkivarer som informasjonsforvaltere og informasjonssøkende i arkivinstitusjoner. Både arkivarer og historikere må metodisk bygge på grunnleggende induktive metoder og hermeneutiske teorier. Historikere må imidlertid være klar over at arkivinstitusjoner og arkivarer har en rekke oppgaver som ikke er rettet mot historikere. Arkivfeltet inneholder både systemer for å lage og fange informasjon, samt håndtering og gjenbruk av informasjon. Dessuten er brukergruppen heterogen og i endring. Arkivfeltet er et autonomt praksisfelt, som igjen krever egne teoretiske perspektiver og en egen metodikk for å forvaltes. Konklusjonen er at historikere har mye å tjene på å være oppmerksom på arkivfaget, på samme måte som arkivarer fortsatt kan finne spor til videre utvikling i historikernes perspektiver.

Abstract

In this article the question of the relationship between the subject of archives and history will be discussed. In this article, it is argued that the subject of history still has much to offer the subject of archives, and that there is contact between the subjects at significant points. This can be seen particularly in the norms that regulate the practice of historians and archivists, and especially if one examines the practice of archivists as information managers and information seekers in archive institutions. Both archivists and historians must methodically build on basic inductive methods and hermeneutic theories. However, historians must be aware that archive institutions and archivists have a number of tasks that are not aimed at historians. The archive field contains both systems for creating and capturing information, as well as handling and reusing information. Moreover, the user group is heterogeneous, and changing. The field of archives is an autonomous field of practice, which in turn requires its own theoretical perspectives and a separate methodology to be managed. The conclusion is that historians have a lot to gain from looking at the archival profession, in the same way that archivists can still find clues to further development in the historians' perspectives.

Innledning

I denne artikkelen, som igjen hviler på en presentasjon lagt fram ved Arkivarforeningens vårseminar i april 2022, skal spørsmålet om forholdet mellom arkiv- og historiefaget drøftes. Spørsmålet er om historikerne har noe å bidra med i dagens arkivutdanning.

Ambisjonen er ikke en fullstendig redegjørelse for nåtidens berørings- og konfliktpunkter mellom arkivarer og historikere, heller ikke å tegne opp hele historien om forholdet mellom de to profesjonene.

Artikkelens utgangspunkt er vårens seminar, men også en artikkel om forholdet mellom de to fagene, skrevet av førsteamanuensis Lars Christian Jenssen og professor Svein Carstens, publisert i *Historisk tidsskrift*. Hovedargumentet til Jenssen/Carstens er at de to fagene har samme rot, men at den arkivfaglige utvikling siden 1960-årene har ført til at arkivfaget har fjernet seg fra historiefaget og nå står fram som et autonomt fagfelt.

I denne artikkelen argumenteres det for at historiefaget fortsatt har mye å tilby arkivfaget, og at det på vesentlige punkter er berøring mellom fagene. Dette ser man særlig i de normene som regulerer historikernes og arkivarens praksis, og da særlig hvis man undersøker arkivarens praksis som informasjonsforvaltere og informasjonssøkere i arkivinstitusjonene. Både arkivarer og historikere må metodisk bygge på grunnleggende induktive og hermeneutiske metoder.

Imidlertid må historikerne være klar over at arkivinstitusjoner og arkivarer har en rekke oppgaver som ikke er rettet mot historikerne. Arkivfeltet rommer både systemer for å skape og å fange informasjon, samt håndtere og gjenbruke informasjon. Dessuten er brukergruppen heterogen, og skiftende over tid. Svært mye taler for at arkivfeltet er et autonomt praksisfelt, som igjen krever egne teoretiske perspektiver og en egen metodikk for å forvaltes. Konklusjonen er at historikere har mye å tjene på å se hen til arkivfaget, på samme måte som arkivarer fortsatt kan finne spor til videreutvikling i historikernes perspektiver.

To fag?

Problemstillingen som Arkivforeningen ved vårens seminar løftet fram er del av en større debatt, forholdet mellom historikere og arkivarer. Det handler om arkivfagets egenart, i et historisk og i et samtidig per-

spektiv. Forholdet mellom de to profesjonene har lenge vært spent. På et tidspunkt gikk de to fagene hver sin vei, hevder førsteamanuensis Lars Christian Jenssen og professor Svein Carstens. I en artikkel i Historisk tidsskrift fra 2020 argumenterer de for at det i løpet av de siste 50 årene har oppstått en kløft mellom historikere og arkivarer, med det resultat at arkivfaget har utviklet seg til å bli et autonomt fagfelt, preget av et eget utdanningsløp, egne fagorganer og egne problemstillinger.¹ Arkivvitenskap, hevder de, har blitt et selvstendig samfunnsvitenskapelig fag, hvor man er opptatt av «menneskelig samhandling på alle nivåer, fra enkeltindividers samhandling og til institusjonelle forhold og hvordan samfunn organiseres og ledes politisk, sosialt og økonomisk».²

Dette er en ambisiøs målsetning, og den bør problematiseres. Slik en historiske tilnærming til samfunnsfenomener har sine begrensninger og slik historiefaget forstått som et autonomt felt har sine stengsler, slik har også arkivfaget med sin basis i en viss type datatilfang, informasjon skapt i og ved arkiver, sine begrensninger. Kort sagt: hva kan arkivfaget si noe om, og hva kan et slikt fag ikke si noe om? Nå vil arkivfaget stadig formes gjennom praksis og gjennom prioriteringer av forskningsprosjektet. I denne sammenheng lar jeg spørsmålet om begrensninger og muligheter for arkivfaget ligge.

Det er uproblematisk å slå fast at arkivfaget er et eget fag, noe annet enn historiefaget. Imidlertid vil jeg argumentere for at man ikke skal trekke skillet for skarpt. Gjør man det så mister man nyttige perspektiver av syne. Spørsmålet er snarere på hvilken måte historiefaget kan være nyttig for arkivarer og i en arkivutdanning per se. Det kan omformuleres i en ontologisk og i en epistemologisk retning: hva er

¹ Jenssen/Carstens 2020; Broady 2002.

² Jenssen/Carstens 2020: 223.

kunnskap om samfunnet og hvordan skapes slik kunnskap? Er det noe i den historiefaglige kunnskapstradisjonen, ja i det hele tatt i den humanistiske tradisjonen, som arkivarer kan bruke?

Min påstand er denne: arkivarer og historikere deler et grunnleggende perspektiv på hvordan humanistisk kunnskap skapes. Historikere hevder at kunnskap om mennesker og samfunn bygges induktivt; faget «sokner mot induksjon», slik historikerne Leidulf Melve og Teemu Ryymin skriver i boka Historikernes arbeidsmåter.³ Det er slik, mener vi, at samfunn og mennesker best kan forstås. Eller for å være rund: en induktiv tilnærming er nødvendig for å forstå samfunn og mennesker, særlig når vi studerer samfunn og mennesker i kontekst, over tid og i endring. Arkivarer står overfor lignende utfordringer, ikke alltid, men det óg: I arbeidet med å sikre rettigheter til enkeltmennesker, sikre historien til marginale grupper i samfunnet, eller i det hele tatt å forstå sammenhengen arkiver skapes i og hvordan arkiver i det hele tatt skapes, så trengs en induktiv tilnærming til stoffet. Arkivarer må kjenne omstendighetene rundt noe. Kort sagt: Arkivarer og historikere er mer idiografisk enn nomotetisk orientert. Dessuten må vi stadig tolke og omtolke, altså opptre hermeneutisk. Vi er opptatt av den spesifikke konteksten og vi bygger prinsipielt kunnskap fra bunnen av og opp. Min påstand er at historikere i framtiden fortsatt vil være opptatt av det unike og det kontekstuelle, også i framtiden hvor kanskje det meste av arkivene og informasjonen arkivarer forvalter er digitalisert og skapt digitalt.

Hva gjør historikerne?

Hva gjør historikere? Å si noe bestemt og fullt ut dekkende om dette er ikke enkelt. Faget er mangesidig, og historikerne belyser og utfor-

³ Melve/Ryymin 2018: 30.

sker en rekke ulike felt. Jeg vil likevel hevde at alle historikere deler to grunnleggende perspektiver: vi hevder å studere unike fenomener, og vi hevder å studere fenomener i tid. Rom og tid altså.

Selvfølkelig, historikere bruker teorier og modeller, enten man gjør det mer eller mindre intuitivt eller eksplisitt, undersøkende og som et redskap for å stille spørsmål og forklare empiri og datasett.⁴ Ofte er teoriene og modellene hentet fra samfunnsfagene, enten det handler om teorier utviklet i sosiologi, sosialantropologi eller statsvitenskap. Det å bruke teori i utforskning av noe i fortiden har på et vis gjort historikerne likere samfunnsviterne – vi kan snakke sammen på en annen måte enn hva vi kunne engang. Historikere slipper ikke lenger unna med å si at kildekritikk er alt, slik historikere i lang tid faktisk gjorde. Også historikere erkjenner, eller må erkjenne, at de bygger på modeller og teorier. Det har med andre ord skjedd en endring, om ikke en utvikling, siden historikeren med en fortid som arkivar i Riksarkivet, Jens Arup Seip, på Røros sommeren 1974 sablet ned sosiologen Stein Rokkans ambisjoner om å drive modellbygging med Norge som utgangspunkt.⁵ Likevel vil mange historikerne i dag, noe også samfunnsvitere kan si seg enig i, hevde at modeller kun bærer et stykke på vei. Også modeller er skapt i lokale kontekster, om enn formulert som universelle innsikter. For å sette det på spissen: samfunnsøkonomiske modeller for lønnsdannelse, bygd på amerikansk empiri, kan ikke uten videre overføres til Norge; trepartssamarbeidet er ukjent for en amerikaner.

Min påstand er at den teoretiske vendingen i historiefaget ikke har endret historiefaglig radikalt. Historikere er fortsatt opptatt av å forstå fenomener som unike, ikke som varianter av tidløse modeller. Et slikt

⁴ Melve/Ryymän 2018: 32.

⁵ Seip 1974/1983: 199ff.

synspunkt går inn i en tradisjon, hvor historikere generelt er skeptisk til en overdrevet bruk av modeller. Metaforen om Prokrustes-sengen, det å tilpasse kroppen til sengen, eller empirien til modellen, ble brukt som et faglig skjellsord i 1890-årene.⁶ I stedet for å si noe om fortiden, flagget historikere bekymringsløst sine fordommer, ble det hevdet. Det samme gjelder kravet om å studere fenomener i endring, over tid. Å studere et rettssystem i hvile er som å studere en utskutt pil i hvile, het det hos Jens Arup Seip i 1980, og forsøkte slik å slå fast hva historiefaget spesielt var opptatt av.⁷

Nye teoretiske perspektiver i historiefaget, vil jeg hevde, har styrket etablerte faglige normer. Jeg vil peke på to normer: for det første skepsis til presentisme, og for det andre et perspektiv på fortiden som at den er prinsipiell åpen, kontingent. Disse to normene utgjør en kjerne i moderniseringen av historiefaget på midten av 1900-tallet, ifølge den britiske historikeren Michael Bentley,⁸ og kan sies å være et slags minimumskrav til god historieforskning idag.⁹ Når historikere i dag snakker om fortiden som et fremmed land, da bygger man på en slik tradisjon. Disse to normene styrker kravet om at historikere skal plassere fenomener i en tidsbestemt kontekst. Clifford Geertz tese om «thick description», et perspektiv på studiet av menneskers praksis som ikke bare legger vekt på det ytre ved handlingene, men som legger vekt på hvordan aktørene selv forstår sine handlinger og hva handlinger betyr konkret i en gitt tid og på et gitt sted, taler til historikerne.¹⁰

Kravet om å forstå fortiden som kontingent, åpner for en erkjennelse av det komplekse ved historiske prosesser. En kritisk tilnærming

⁶ Daae 1890: 260.

⁷ Seip 1980: 50.

⁸ Bentley 2005.

⁹ Torstendahl 1994; Glenthøj 2022: 190.

¹⁰ Geertz 1993.

til hendelser, prosesser og fortidige samfunnsfenomener åpner for å undersøke fortiden fra ulike perspektiver. Konteksten kan stadig utvides og gjøres mer finmasket. Nye spørsmål kan stilles. Hva som er relevante kilder, kan stadig utvides, slik historiker Marie Smith-Solbakken mfl. viser i arbeidet med Alexander Kielland-ulykken. Smith-Solbakken bygger her på et stort antall muntlige kilder, som så brukes til å problematisere hegemoniske forklaringer og historier om hva som skjedde, historier som ble skapt kort tid etter ulykken.¹¹ Historikere, vil jeg hevde, bør ikke opptre som vaktmestre på vegne av fortiden, som enkelt slår fast hva som engang skjedde. Historikere reflekterer, eller bør gjøre det, kontinuerlig over forholdet mellom fortid og nåtid.

Hva gjør arkivarene?

Historie- og arkivfaget, eller kanskje rettere, profesjonene «historiker» og «arkivar» var lenge ett og det samme. Arkivarer og historikere kom fra den samme faglige tradisjon, og arbeidet strengt tatt med spor fra fortiden. De tilhørte det samme fagfeltet, påpeker Jenssen og Carstens.

Arkivarer var ofte historikere av utdanning. I Norge og i en rekke andre land var riksarkivarene gjerne historikere. Dagfinn Mannsåker, riksarkivar fra 1965 til 1984 kom fra en stilling som universitetslektor i historie ved Universitetet i Oslo, mens John Herstad, riksarkivar fra 1984 til 2006, kom fra en stilling som professor i historie ved Universitetet i Tromsø. Mannsåker, som var sentral for byggingen av riksarkivets lokale ved Sognsvann, ønsket at Riksarkivet skulle integreres i et nettverk av humanistiske forskningsinstitusjoner og forskningsdisipliner. Ikke minst skulle den nye arkivborgen ved Sognsvann være et arsenal av kilder, som skulle kunne betjene historikere

¹¹ Solbakken/Wheie 2020: 50f.

og samfunnsvitere med data.¹² Arkivarene selv, både i Norge og i andre land, jobbet i grenselandet mot historiefaget. Flere praktiserte som historikere, eller gikk over til rene historiefaglige jobber på et eller annet tidspunkt i karrieren. Opp gjennom tiden har arkivarene i Arkivverket vært samarbeidspartnere i større historiefaglige prosjekter, enten det handlet om prosjektet knyttet til andre verdenskrig eller et prosjekt som Handelsflåten i krig.¹³

Likevel, innenfor det som kan sees på som et større og et felles fagfelt, historieforskning forstått bredt, så var det historikerne som ledet an, og da først og fremst professorene ved universitetene og ved de store forskningsinstitusjonene. Man kan også hevde at det var historikernes behov som regulerte hvordan man forsto arkivarens arbeid og arkivinstitusjonenes rolle i det historiefaglige feltet. Historikerne hadde det teoretiske og faglige hegemoniet, noe arkivarene mer eller mindre rettet seg etter. Et slikt hegemoni kommer til syne i arbeidet i Arkivverket i Norge med bestemmelsene og lovverket som regulerte forvaltningen av arkivene. Helt fra 1870-årene var dette motivert ut fra ettertidens behov for arkiver, ikke fra samtidens behov for informasjon. Riksarkivaren kunne gjerne komme med råd til hvordan arkiver ble skapt, hevdet riksarkivar Michael Birkeland i 1877, men dette var motivert ut fra ønsket om å bevare arkiver. 100 år senere kom en reprise: Når riksarkivaren bryr seg med arkivdanning, hevdet John Herstad i 1988, var det av hensyn til å sikre bevaring av offentlige arkiver.¹⁴ Hvordan arkiver ble dannet, hvordan arkiver ble brukt i samtiden og hvilken aktiv rolle arkivarer spilte i det arkiver ble skapt, brukt og bevart, var det mindre interesse for.

¹² Svendsen 2017: 325, 329, 353.

¹³ Om krigsseilerne og Handelsflåten i krig 1939-1945, se forordet i Hjeltnes 1997.

¹⁴ Svendsen 2017: 145, 361.

Med utgangspunkt i historikernes faglige hegemoni, et framtidig behov for kilder til nye historieforskning, ble arkivarens rolle å være historikernes håndlangere og passive vokter av arkivene. Historikerne bearbeidet kildene, mens arkivarene, som forsto hvordan historikerne arbeidet, holdt orden på arkivene og nøyde seg med å tilrettelegge arkivene slik at historikerne kunne bruke dem. Arkivarene ble da også kalt for «handmaidens of historians» i Canada helt fram til 1980-årnee, i England kort og godt «keepers».¹⁵ Det samme idealet gjaldt også i Norge, vil jeg tro. I forlengelsen av et slikt perspektiv kan man hevde at depotarkivene, hvor historiske arkiver ble oppbevart, skulle være som et hvelv: i depotarkivet skulle arkivene lagres og bevares som tidskapsler, i minst mulig grad preges og endres av tiden som gikk og av bruken av materialet. Målet, kan man si, var man skulle kunne komme til arkivet, og der puste inn luften fra fortiden, innforlive seg med restene fra fortiden som var bevart som i en tidskapsel.

En slik arbeidsdeling reflekterte et bestemt perspektiv på arkiver, som ble utviklet i løpet av 1800-tallet og første halvdel av 1900-tallet, livssyklus-perspektivet. Skillet var tydelig i engelsk språkdrakt, hvor det ble skilt mellom records og archives. Det første fant man i kontorene, det siste i arkivdepotene. Arkiver var en død masse med papirer, etterlatenskapene etter ulike organer, bedrifter eller offentlige myndigheter.¹⁶ Et annet bilde var å se på arkivene i et arkivdepot som et koralrev. Et arkiv, skrev den danske riksarkivar Vilhelm Secher i 1907, samlet seg om et organ og ble etterlatt lik kalken som ble avsatt på koralstokken.¹⁷ For Secher, og for norske arkivarer i Riksarkivet, hadde arkivene vokst organisk fram i takt med at de arkivskapende organer vokste fram og døde. Sechers organiske bilde innebar et skille mellom

¹⁵ Cook 2009: 608.

¹⁶ Svendsen 2017: 149.

¹⁷ Secher sitert fra Svendsen 2017: 233.

levende og døde arkiver, aktive og ikke-aktive arkiver, arkivers primære og sekundære verdi for å bruke Theodor Schellenbergs dikotomi.¹⁸

Ifølge den amerikanske arkivaren Ernst Posner var den franske revolusjon et vendepunkt i arkivhistorien og i historien om perspektiver på arkiv.¹⁹ Med revolusjonen ble en rekke administrative organer og institusjoner avvirket over natten, og en rekke arkiver mistet med ett sin administrative funksjon og aktualitet. Arkivene døde, kan man si. Flere steder i Frankrike ble arkiver ødelagt og brent, både sentralt og utover landet. Arkivene hadde likevel en verdi, nå som materiale for historieforskningen. I Frankrike opprettet man derfor i 1794 Nasjonalarkivet, hvor de døde arkivene ble tatt vare på. For ettertiden, og i arkivhistorien, er opprettelsen av det franske Nasjonalarkivet 1794 et vendepunkt, det sted i tid hvor distinksjonen mellom levende og døde arkiver ble skapt, hevder professor i arkivvitenskap, Luciana Duranti.²⁰

Et perspektiv som opererer med et skarpt skille mellom levende og døde arkiver har blitt utfordret av den canadiske historikeren og arkivaren Terry Cook. I essayet «The Archive(s) Is a Foreign Country: Historians, Archivists, and the Changing Archival Landscape» (2009/2011) problematiserer han det som kan kalles livssyklusperspektivet. Det finnes ikke noe klart skille mellom levende og døde arkiver, hevder Cook. Også historiske arkiver er under endring, konkret og i overført betydning. Arkivarer er aktive aktører, og de former arkiver, hevder han. Dette skjer gjennom ordning, beskrivelse, plassering og formidling (appraisal). Arkiver befinner seg i et kontinuum, hevder Cook, de er stadig i flux.²¹

¹⁸ Svendsen 2017: 149.

¹⁹ Posner 1940: 161.

²⁰ Duranti sitert fra Jensen/Carstens 2020: 217.

²¹ Cook 2009.

På et plan er det lett å gi Cook rett: Tydeligst ser vi det der hvor et nasjonalarkiv, eller et arkivdepot med et hovedansvar for såkalte døde eller historiske arkiver forvalter og saksbehandler dagsaktuelle saker, enten det handlet om institusjoner eller individer. Historien til det norske riksarkivet forteller oss at riksarkivarene kontinuerlig strevde med å etablere institusjonen som et rent historisk arkiv, lik et Nasjonalarkiv, et arkivdepot som forvaltet arkiver som ikke lenger hadde en forvaltningsmessig interesse. Slik ble det aldri. I 1890-årene mottok Riksarkivet en rekke rettsprotokoller, noe som førte til at institusjonen fikk et nytt publikum, jurister og vanlige folk som søkte rettslig dokumentasjon til bruk i samtidige prosesser av ulik karakter. Selv John Herstad måtte gi tapt, også han måtte godta at Arkivverket forvaltet arkiver som var i daglig bruk. Det handlet da om arkivene etter Direktorat for sjøfolk, som ble nedlagt 1988, men hvor det fortsatt var en jevn pågang fra sjøfolk som trengte informasjon fra arkivet. Å forvalte dette ble Riksarkivets oppgave – den historiefaglige institusjonen «Riksarkivet» påtok seg altså en ren forvalteroppgave.²² Hva dette gjorde med arkivene som Riksarkivet forvaltet vet vi mindre om, rett og slett fordi dette ikke har vært forsket på. Hva som i alle fall er sikkert er at når en arkivinstitusjon som Riksarkivet forvalter og betjener et aktuelt arkiv, så blir det vanskelig å hevde at institusjonen kun er et hvelv og arkivarene kun passive voktere av døde arkiver.

Forvaltning og saksbehandling av arkiver, som gjennom tidene også har skjedd og skjer i Arkivverket, understreker at det ikke er fruktbart å skille skarpt mellom dagligarkiver og depotarkiver eller historiske arkiver. Skillet finnes, men det er i høy grad porøst. Man kan imidlertid trenge dypere ned i materien, bygge på Terry Cooks perspektiver, og stille spørsmål ved hva som skjer i arkivene. Studier av hvordan arkiver og dokumentasjon blir skapt, gjenbrukt, omskapt og preget av

²² Svendsen 2017: 159-161, 412.

skiftende aktører og sammenhenger, også i depotinstitusjoner, er nødvendige hvis vi skal forstå hvordan arkiver og arkivinstitusjonene fungerer, og hvilken rolle arkiver har i ulike sammenhenger. Cook understreker at arkiver formes av tid og sted, og at de formes kontinuerlig, men særlig gjennom bevaringsvurdering og ved kassasjon. Hvordan dette instrumentet har vært brukt i Norge vet vi faktisk lite om.

Det er lett å slutte seg til et slikt perspektiv, og på et vis er det noe selvsagt i dette: selvfølgelig skaper også arkivdepoter og arkiv-institusjonene en kontekst. Arkivarenes praksis former arkivene på ulike måter. Dette er perspektiver historikerne bør kjenne seg igjen i. Dessverre kommuniseres dette i for liten grad i dagens historiefaglige metode- og teorilitteratur, i alle fall hvis vi skal bygge på noen av titlene som brukes i norsk historieundervisning i dag. Kunnskap om hvordan arkiver dannes, formes og omskapes er tilstede i metodeundervisningen idag, men kan med hell styrkes.²³

Likevel, i hvilken grad speiler Cooks perspektiver et grunnleggende skille mellom historikere og arkivarer? Hvor radikalt annerledes er Cooks teoretiske perspektiver fra perspektiver som gjør seg gjeldende i historiefaget i dag? Jeg vil hevde at Cooks perspektiver er gjenkjennbare for historikere i dag – hans perspektiver og hans appell om å undersøke hva som skjer i arkivet, minner om perspektiver utviklet i sosialantropologen, bla. hos Glifford Geertz og hans «Thick Description» hvor forskerne i større grad interesserte seg for hvordan mennesker ikke bare deltok i allerede eksisterende sosiale praksiser, men la mening i, refortolket og slik påvirket sosiale praksiser. Dessuten tangerer Cooks tanker kjernen i de teknologihistoriske retningene, som ble utviklet i løpet av 1980- og 1990-årene, og hvor man la vekt på at teknologi både var sosialt skapt og at teknologi påvirket sosiale prosesser.

²³ Se f.eks. Andresen, Rosland, Ryymän, Skålevåg 2019: 52-59; Melve og Ryymän 2018.

Etter Cook kan vi si det samme om arkivfeltet; ingen kan lenger si at arkiver er nøytrale artefakter og at arkivet er et nøytralt sted, et hermetisk hvelv hvorfra nøytrale data fra fortiden kan hentes ut. Arkivarer er kuratorer, slik arkivinstitusjoner er steder for iscenesettelse av eksplisitte og skjulte normer, tradisjoner, prioriteringer og dermed også makt. Arkivarer har også et handlingsrom, sin agens for å bruke et uttrykk fra mikrohistorisk forskning, slik institusjonene i seg selv har agens.²⁴ En undersøkelse av hva som skjer i arkivene må gå tett på, og ikke minst være opptatt av hva som skjedde. Skal praksis i det norske Arkivverket i 1980-årene undersøkes, kan vi ikke ta for gitt at de norske arkivarene da opptrådte som arkivarer gjør nå, eller for den saks skyld tenkte slik arkivarer i Canada tenkte. Spørsmålet er hvordan praksis engang var, og hva som regulerte praksis.

Et aspekt som binder arkivarer og historikere sammen, vil jeg da hevde, er synet på hvordan kunnskap om samfunnet må bygges opp. I likhet med historikere, må også arkivarer i mange tilfeller arbeide induktivt. Det gjelder ikke bare studiet av arkivet i seg selv, men også i arbeidet med å løse konkrete oppgaver på vegne av en heterogen brukergruppe. Et eksempel er arbeidet med å dokumentetere individuelle rettigheter: for å løse slike oppgaver må arkivarene bruke induktive metoder. Man må finne arkivene, skille ut hva som kan brukes og ikke-brukes, men også tolke materialet. Et eksempel er arbeidet med barnevern og barnevernssaker i Bergen på 2010-tallet.²⁵ Arkivarene var her nødt til å etablere kunnskap om hvordan barnevernet fungerte før, i en gitt tid og i en bestemt kontekst, før man kunne finne den aktuelle informasjonen en bruker trenger. Mye av det samme gjelder for arkivarer som har arbeidet med spørsmål knyttet til krigsbarna,

²⁴ Szijárto 2013: 5.

²⁵ Dette bygger på muntlige opplysninger fra arkivar Marianne Herfindal Johannessen, Arkivverket/Statsarkivet i Bergen, 20.4.2022.

med jødebosakene, med tatere, og med forholdet mellom den norske staten og den samiske befolkning. For å etablere dokumentasjon må arkivarene forstå det spesifikke ved en rekke individuelle situasjoner. Her er det overlapp, vil jeg hevde, mellom hva arkivarer og historikere gjør. Vi arbeider med levninger fra fortiden og for å kunne gjøre det må vi kjenne til konteksten informasjonen er skapt i, men også hvordan alt av ord og begreper skifter mening over tid.

Her er det viktig å poengtere én ting spesielt: Det er naivt å tro at arkivene rommer lett tilgjengelig informasjon, som enkelt kan hentes ut – aller helst i digital form, slik professor i historie, Tor Erik Førland ga inntrykk av i et leserinnlegg i Aftenposten i november 2020.²⁶ All informasjonen som arkiver rommer, og det gjelder også nye arkiver, skapes i tid og rom, helt konkret. Selv om informasjonen i arkivene skapes på en måte som skal ta vare på kontekst, så tar det kort tid før denne konteksten er blitt uklar, og da særlig for nye brukere som skal bruke informasjonen i nye sammenhenger. Dessuten blir metodene og systemene for innsamling og registrering av informasjon, som igjen lagres i arkiver, hele tiden endret, gjennom politiske reformer og gjennom små og store samfunnsendringer. Historikernes fagfelt er nettopp å kunne håndtere og forstå slike endringer, og her må man svært ofte bruke induktive, men også fortolkende metoder. Ferdiglagde skjemaer og modeller laget i andre lokale kontekster ville ikke nødvendigvis hjelpe. Også arkivarer, hvis man da snakker om arkivarer som skal forvalte arkivene som er skapt, ikke arkivarene som skal skape arkivsystemene, må bruke metoder og teoretiske perspektiver som også historikerne bruker, eller bør bruke.

²⁶ Førland 2020.

Arkivarenes utfordring og historikerens blindhet

Historikere tror vi vet hva et arkiv er, og vi tror vi vet hva arkivarer gjør. Men det gjør vi ikke. Vi aner ikke hvordan arkiver skapes, vi kjenner ikke til utfordringene dagens dokumentasjonsforvaltning strever med og vi har lite kunnskap om problemene dagens depotarkiver står overfor. Dessuten vet ikke den menige historiker noe videre om hvordan en etat som Arkivverket virker, for ikke å glemme landets interkommunale arkiver. Satt på spissen opptrer mange som om Arkivverket først og fremst er et bevislager, et sted hvor man ganske enkelt kan hente ut informasjon fra gamle arkiver.

Ifølge Jenssen og Carstens er det i særlig grad de underliggende endringer ved arkivfeltet, som har ført til at arkivfaget har etablert seg som et eget fag, skilt ut fra historiefaget. Det er særlig to forhold de peker på, eksplosjonen i arkivmengdene i offentlig og privat forvaltning fra midten av 1900-tallet, og overgangen til elektroniske arkiver fra 1970-80-årene. For å håndtere utfordringene fra massearkivene og de elektroniske arkivene, kunne ikke lenger arkivarer se på seg selv som passive voktere av historiske arkiver, de måtte erkjenne at de forholdt seg aktivt til hvordan arkiver ble skapt og at de dermed preget arkivene. Man kan si at mengden med arkiver, berget av informasjon, tvang arkivarer til å ta en aktiv rolle i forvaltningen av informasjonen. Dette er for så vidt velkjent. Et stikkord er kassasjon eller enda bedre, vurdering av arkiver («appraisal»). Flommen av arkiver, eller rettere sagt informasjon, og oppkomsten av elektroniske arkiver og digitalisering av både informasjonsproduksjonen og informasjonsforvaltning, lå til grunn for at arkivarer, først i land som Canada og Australia, begynte å stille spørsmål ved de vedtatte sannheter om hva arkiv var og hvordan arkiver burde forvaltes. Satt på spissen ble det moderne arkivfaget skapt i en erkjennelse av at man ikke maktet å

håndtere mengden med informasjon, som høyteknologiske og tett integrerte moderne samfunn kontinuerlig skapte.

Disse prosessene setter sitt merke på den norske arkivforvaltningen, og bestemmer i stor grad det felt som Arkivverket og Riksarkivaren stadig strever med å håndtere. Dette er det få historikere som bryr seg videre med. Hvordan Arkivverket, og i det hele tatt arkiv- og dokumentasjonsforvaltere i alle moderne samfunn i dag, skal håndtere utfordringen som en stadig ekspanderende digital informasjonsflyt byr på, krever andre metoder og andre teoretiske perspektiver enn hva historikerne kan by på. En arkivinstitusjon i dag står overfor radikalt andre utfordringer enn hva det vesle kongelige og hemmelige arkivet i den dansk-norske helstatens sentrum i 1780-årene stod overfor, en tid hvor man nærmest kunne behandle hvert dokument for seg. Nå skal arkivarer håndtere en strøm med symboler og tegn, skapt og gjenbrukt digitalt i stadig skiftende medier, hvor automatikk og AI må brukes for idet hele tatt å sikre arkivenes funksjonalitet.

En kontinuerlig utfordring for Arkivverket er mangel på ressurser. Det må prioriteres hardt. Arkivverket er splittet mellom å være et organ som skal hjelpe offentlig forvaltning med å lage gode dokumentasjonssystemer, og et organ som skal møte en sammensatt brukergruppe som har ulike behov for informasjon. Denne splittelsen er gammel, og har fulgt Arkivverket siden 1870-årene, men ble satt i system fra 1960-årene da det ble slått fast at Riksarkivaren hadde rett og plikt til å inspisere hvordan arkiver ble skapt og håndtert i offentlig forvaltning.

I lang tid har etaten strevd med å betjene offentlig forvaltning godt nok. Stadig har Arkivverket lansert nye løsninger og nye visjoner. Dette avspeiles i etatens nåværende strategi. Et av satsingsområdene

er Innebygd arkivering for offentlig sektor.²⁷ Lovpålagt arkivering skal bli mer brukervennlig, det skal utvikles mer effektive metoder for digitalarkivering. Riksarkivaren melder at arbeidet er godt i gang, men at det vil kreve «høy innsats over tid å finne de gode» løsninger i «en digital tidsalder».²⁸ Det tar tid: så langt har man utviklet et konsept.

Det er noe besnærende med dagens visjoner: det er snakk om automatisk arkivering. Men det er et men her: visjonen minner om tidligere visjoner. Den nye vinen smaker av gammel vin: det minner om systemene som ble skapt i 1960-årene, og som skulle gjøre kassasjon automatisk.²⁹ Systemet var elegant på papiret, men det ble dels en brusten drøm. Systemet måtte stadig revideres og styrkes. Et produkt var NOARK, den digitale journal, som med tiden ble utbygd og gjort mer avansert, alt for å redde informasjon som nå snart ble skapt digitalt. Heller ikke dette bar sømløst inn i fremtiden. I 2014 varslet riksarkivaren om statlig demens: digitale arkiver ble ikke reddet, langt mindre gjort tilgjengelig for publikum. Også andre deler av dagens strategi lyder kjent: Det legges i dag vekt på å skape verktøy som skal gjøre publikum selvhjulpne. Også dette er fint, brukere kan nå hjelpe seg selv via Digitalarkivet. Helt nødvendig, og så skal det legges til: også prosjektet Håndbok for Riksarkivet (1992) var et slikt kollektivt hjelpetiltak.³⁰

Skal drømmene oppgis? Det kan ikke jeg si noe om, men det er min oppgave å peke på at Arkivverket og riksarkivarer har drømt tidligere. Ja, Arkivverkets arbeidsoppgaver må stadig rasjonaliseres og spises, gjerne digitaliseres. Betyr det at Arkivverket skal kvitte seg med

²⁷ Arkivverkets strategi 2020-22.

²⁸ Arkivverket. Årsrapport 2020: 26.

²⁹ Svendsen 2017: 291, 346, 350f, 433.

³⁰ Svendsen 2017: 398.

arbeidet mot det enkeltstående, det spesielle, det unike, det som ikke passer inn, og den typen arbeidsoppgaver hvor historiske metoder absolutt er aktuelle? Jeg har mine tvil.

Felles skjebne – felles mål?

Historikere har ingen rett til å forklare arkivarene hva de skal gjøre, historikerne må være ydmyke for at arkivfaget er etablert som et autonomt fagfelt.

Samtidig må arkivarer være seg bevisst at man arbeider med informasjon om mennesker. All informasjon om prosesser og systemer blir raskt utydelig og vanskelig å forstå. Skal dagens norske arkivarer ta på alvor utfordringen som Terry Cook har reist, et ønske om at arkivarer skal spille en bevisst og aktiv rolle i forvaltning av arkiver, så må aktørene i arkivfeltet (tror jeg) tenke over hvordan man er medskapere av kunnskap. Satser feltets mektigste aktører, og her tenker jeg på ledelsen i Arkivverket, i Nasjonalbiblioteket og i KUD, alt på digital standardisering uten å ta hensyn til at arkivfaget og arkivinstitusjonene fortsatt skal favne over et bredt kompetansefelt, står man i fare for å sementere arkivaren som en passiv vokter av en død masse med tegn og symboler, som få bryr seg om å vite noe særlig om.

Jeg vil hevde at arkivarer og historikere har mye felles: vi arbeider grunnleggende induktivt og idiografisk. Arkivarers arbeid med å veilede mennesker på søken etter dokumentasjon krever en individuelt tilpasset metodikk. Ikke alle saker er like. Arbeidet med å forstå prosessene som fant sted innenfor systemene må forstås individuelt: et byråkrati handler ikke alltid slik det skal, det finnes unntak. Dessuten endres byråkratiet også, som alt annet. Kort sagt: arkivarens letekunst fordrer også detaljorientert kompetanse, og en høy grad av kunnskap

om kontekster. Når arkivarer i søken etter informasjon også må være klar over hull i materialet, så kommer kildekrikken inn i bildet. Kildekritikk er ikke historikernes domene alene. Svaret er altså ja: historiefaglig kompetanse kan fortsatt by på interessante perspektiver for arkivarer. Og jeg vil legge til: historikere må komme seg til arkivene, vi må stadig lære av dere.

Kilder

- Arkivverket: Arkivverkets strategi 2020-2022. <https://www.arkivverket.no/om-oss/hva-er-arkivverket/strategi-2020-2022?q=strategi%202020>
- Arkivverket: Årsrapport 2020. <https://www.arkivverket.no/sok?q=årsrapport+2020>
- Førland, T.E. (2020): «Hvem skal man tro på? Arkivverket trenger mer penger, og historikerne trenger nye vaner». I Aftenposten, 25.11.2020. <https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/eKG4wa/hvem-skal-man-tro-paa-arkivverket-trenger-mer-penger-og-historikerne-trenger-nye-vaner>.

Muntlige opplysninger

- Marianne Herfindal Johannessen, Arkivverket/Statsarkivet i Bergen, 20.4.2022.

Litteraturliste

- Andersen, A./Rosland, S./Ryymen, T./Skålevåg, S.A. (2015). *Å gripe fortida*. Det Norske Samlaget/Oslo.
- Bentley, M. (2005). *Modernizing England's Past*. Cambridge University Press/Cambridge.
- Broady, D. (2002). Nätverk och fält. I Gunneriusson, H. (red. 2002), *Sociala nätverk och fält*. Opuscula Historica Upsaliensia 28/Uppsala: 49-72.
- Cook, T. (2011). The Archive(s) Is a Foreign Country: Historians, Archivists, and the Changing Archival Landscape. I *The American Archivist*. Vol. 74, Fall/Winter 2011: 600-632.
- Daae, L. L (1890). Om den gamle beskrivelse over Hamar. *Historisk tidsskrift*, 3 r/1.b. Kristiania: 243-269.
- Geertz, G. (1993). *The Interpretation of Cultures*. Fontana Press/London.

- Glenthøj, R (2022). Roads not taken. The Ends of History and the Politics of Inevitability in Norway and Denmark. *Historisk Tidsskrift*, 101, 3 184-196. <https://doi.org/10.18261/ht.101.3.2>
- Hjeltnes, G. (1997). Krigsseiler. Krig, hjemkomst, oppgjør. Bind 4 *Handelsflåten i krig 1939-1945*. Grøndahl Dreyer/Oslo.
- Jenssen, L. C. & Carstens, S (2020). Kampen om arkivarens sjel. Historieforskningen og arkivvitenskapen – fra partnerskap til kløft (s. 212-226). *Historisk tidsskrift*, 99, 3, 212-226. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2944-2020-03-04>
- Melve, L. & Ryymin, T. (red. 2018). *Historikernes arbeidsmåter*. Universitetsforlaget/Oslo.
- Posner, E (1940). Some Aspects of Archival Developments since the French Revolution. *The American Archivist*. Vol. 3. Nr. 3: 159-172.
- Seip, J.A. (1974/1983). Modellenes tyranni. I Seip, J.A. (1983). *Problemer og metode i historieforskningen*. 199-227.
- Seip, J.A. (1980). Dyd og nødvendighet. Høyres historie gjennom hundre år 1880-1980. Gyldendal Norsk Forlag/Oslo.
- Solbakken, M. & Weihe, H-J. (2020). Polyfoni som metode. I Kjelland, A./Krøvel, H.J./Teige, O./Kaveh, C. (2020). *Mikrohistorie*. 49-84.
- Svendsen, Å. (2017). Arkivet. En beretning om det norske riksarkivet 1817-2017. Forlaget Press/Oslo.
- Szijártó, I.M. (ed. 2013): Introduction: Against simple truths. I Szijártó, I.M./Magnússon S.G., *What is Microhistory? Theory and Practice*, 1-11.
- Torstendahl, R (1994): Correct and Fruitful as bases for Historiographical Analysis. Torstendahl, R. & Veit-Brause, I. (ed. 1994), *History Making. The Intellectual and Social Formation of a Discipline. Proceedings of an International Conference*. Almqvist and Wiksell/Stockholm.

II

FORSKNING I ARKIVSEKTOREN

*Cecilie Lindberg Laursen
og Lars Chr. Jenssen*

MAX WEBER, DAVID BEARMAN OG DE ELEKTRONISKE ARKIVENE

Abstract

Den moderne arkivvidenskab er en sammensat størrelse, der kan være vanskelig at få defineret under en samlet betegnelse. Forskellige teoretikere har bidraget med arbejde, der alligevel kan gøre det muligt at indkredse genstandsfelt, koncepter, teorier og begreber.

Arkiv og dokumentation regnes som almene, bestandige og centrale elementer i bureaukrati og forvaltning. Sociologiens grundlægger Max Weber (1864-1920) producerede en omfattende og bred analyse af bureaukратиets funktionsmåde i begyndelsen af det 20. århundret. Skriftlighed, arkivmateriale og «Akten» eller filer var inkluderet i dette billede. Arkivernes egenskaber som kilder til dokumentation og information som igen sikrer myndighedernes og embedsværkets ansvarlighed, var – og blev regnet som – en central og ufravigelig del af forvaltningens maskineri.

Den gennemgribende digitaliseringen af samfundet som indtraf fra sidste del af århundret og som nu gerne sammenfattes som det digitale skifte, kom til at udgøre en trussel mod bevaringen af arkiv i den traditionelle form, mod hjørnestenene i bureaukratiet som

oversættelighed og dokumenterbarhed, og mere alment mod det vi kan kalde skriftlighedens bestandighed.

Denne artikel undersøger hvordan disse ændringer blev opfattet i de første ti år af det digitale skiftet og hvordan «de lange linjer» i udviklingen af arkiv og dokumentationsforvaltning som fag- og videnskabsområde blev påvirket af digitaliseringen. Det er i perioden, hvor arkivvidenskaben revitaliseres som selvstændig videnskab, blandt andet på grund af den pågående digitalisering. Den har siden hen revolutioneret ikke bare arkiv- og dokumentationsforvaltning, men også ændret kommunikationsformerne overalt i samfundet. Vi tager udgangspunkt i arbejdet fra to forskere og videnskabspersoner i hver ende af århundret – Max Weber og David Bearman.

Summary

Modern archival science is a complex phenomenon, and may be difficult to define. Different theorists have, however, made important contributions, which nevertheless makes it possible to define subject areas, concepts, and theories.

Archives and records management are generally considered permanent and central elements in bureaucracy and public administration. Max Weber (1864-1920), the founder of sociology, produced a comprehensive and broad analysis of the functioning of bureaucracy at the beginning of the 20th century. Writing, archival material and «The File» or files were included in this image. The archives' properties as sources of documentation and information which in turn ensure the accountability of the authorities and civil servants were – and were considered – an important part of the administration's machinery. The pervasive digitalization of society that occurred from the latter

part of the century and which is now often summarized as the digital shift, came to pose a threat to the preservation of archives in the traditional form, and, more generally, to what we can call the permanence of writing.

This article examines how these changes were perceived in the first decades of the digital shift and how «the long lines» in the development of archives and records management as a subject and knowledge area, were affected by digitalization. It is during this period that archival science is revitalized as an independent science, partly because of the ongoing digitalization. It has since revolutionized not only archives and records management, but also changed the forms of communication all over in society.

We start from the works of two researchers and scientists at each end of the century – Max Weber and David Bearman.

1 Introduktion

Arkiv er blevet brugt som dokumentation i Europa siden senmiddelalderen da skriftlige dokumenter som i sin udformning tilfredsstillede særegne kriterier blev anerkendt som «officiel» dokumentation og genstand for forfalskning og misbrug. Parallelt med fremkomsten af den historiske kildekritik i det femtende og sekstende århundred, begyndte europæiske historikere at vise interesse for originaldokumenter, som på dette tidspunktet altså ikke længere bare blev kopieret men også kritiseret. I sin iver efter at have udryddet det de anså som falske traditioner indenfor den katolske kirke, gjorde de udstrakt brug af dokumenterne som var bevaret i arkiver i klostre og bispedømmer, og skilte dem ud ved diplomatisk undersøgelse.¹

¹ Düchein 1983: 3.

Diplomatikken kom til at blive et centralt element også i uddannelsen af europæiske arkivarer særlig fra sidste del af 1800-tallet. To forskere og videnskabsmennesker som har taget diplomatiken ind i den nye tid, er italienske Luciana Duranti, professor i arkivvidenskab ved University of British Columbia, og amerikanske David Bearman, publisist og konsulent i egen rådgivningsvirksomhed Archives and Museum Informatics.²

Problemstilling

Dokumentationsforvaltning som begreb og funktion kan forstås, som en integreret del af den offentlige forvaltnings og den bureaukratiske virksomhed og funktionsmåde. Den tyske sociolog Max Webers analyser af bureaukratiet som grundlæggende element i samfundene i det omfattende værk *Wirtschaft und Gesellschaft* (herefter *WuG*) har også arkiv, eller «akten» og «schriftstück», som hjørnestener.

I det følgende diskuterer vi Webers forståelse af bureaukratiet med sigte på arkiv og i lyset af begreber som «magt» og «herredømme» med det formål, at indkredse og præcisere forståelsen af arkiv og dokumentationsforvaltning.

Vi flytter oss derefter over til den anden ende af det 20. århundrede og studerer den faglige produktion af informatikeren David Bearman ved University of Pittsburgh, hovedsagelig fra første del af 1990'erne. Bearmans arbejde kom til at repræsentere en grundlæggende faglig fornyelse indenfor forståelsen af arkiv og dokumentationsforvaltning i overgangen fra analoge til elektroniske arkiver. Bearman blev i 1997 karakteriseret som «the most important figure in contemporary archival thinking. Among the English-speaking giants of archival exegesis

² Jf. Duranti 1998 og Bearman 1992.

in this century, he alone of active writers stands with Sir Hilary Jenkins, T.R. Schellenberg, Peter Scott, and Hugh Taylor.»³

Vi analyserer den nyere forståelse af elektronisk arkiv som Bearman repræsenterer. Vi spørger hvilke nye udfordringer de elektroniske arkiver skabte, og hvordan tænkningen om arkiv og dokumentationsforvaltning blev påvirket af disse udfordringerne. I en «indre kreds» tager vi udgangspunkt i David Bearmans originale og i tiden langt fra ukontroversielle arbejde. Begge «siderne» af arkiv er inkluderet – altså dokumentation og langtidsbevaring. I en ydre kreds forsøger vi at indfange og diskutere den lidt videre faglige og videnskabelige sammenhængen som Bearman selv stod i også igenem referencerne til Weber og til «bureaukratiets væsen». Nu kan det siges, at Bearman anvender bureaukratiteori først og fremst til at forklare nogen forskellige strategier for arkiv og dokumentationsforvaltning, og hans syn på bureaukratiske traditioner fremstår tvetydige. Bearman understreger forskellene mellem det europæiske og det amerikanske arbejdsmarked, og han lader sig i nogen grad overraske over europæernes stærke tro på at elektronisk dokumentationsforvaltning kan begrænses eller tæmmes af de traditioner som er skabt af bureaukratiske strukturer, organisationskulturer og praksiser.

Tekstgrundlag

David Bearmans arkivrettede forskning og artikelproduktion spænder over en periode fra 1986 til 1997 med en mere retrospektiv artikel fra 2006. I 1997 trak han sig ud af den arkivfaglige diskurs. Tekstgrundlaget her fra Bearman består af artikler fra første del af 1990'erne fra et af de to store tidsskrifterne på det amerikanske kontinent – *American Archivist* og *Archivaria* eller hans eget *Archives & Museum Informatics*.

³ Cook 1997: 15.

De blev samlet og udgivet af Bearman i bogen *Electronic Evidence* i 1994.

Webers arbejde og diskussion om ham i eftertid er noget mere sammensat, selv om grundteksterne her gives «et sted» – i hans magnus opus, *WuG*, udgivet posthumt i 1922. *WuG* som værk har imidlertid en broget tilblivelses-historik. Kun kapitlerne om grundlæggende sociologiske termer, kategorierne af social handling og de tre typer af legalt herredømme blev sendt til udgiverne af Weber selv; de andre manuskripter blev fundet i en bunke på hans skrivebord. Udgaverne af Marianne Weber og Melchior Palyi og af Johannes F. Winckelmann er på mange måder lidt tilfredsstillende, og striden om den rigtige sammensætning af *WuG* vedvarer.⁴

Et udgangspunkt for vores analyse av Weber er sociolog ved Københavns Universitet Hans Henrik Bruuns opsummerende artikel om Weber i Heine Andersen og Lars Bo Kaspersen standardværk om klassisk og moderne samfundsteori fra 2020.⁵ Her er særlig delen om Webers politiske sociologi relevant.

Dele af vores analyse omhandler Webers forståelse af begreberne «magt», «herredømme» og bureaukrati. I diskussionen om disse elementerne bygger vi særlig på Weber-tekster oversat til dansk og samlet og udgivet i et to-bindsværk af Hans Reitzels forlag i 2003 med ny, identisk 2. udgave 2022. Teksterne er hentet fra flere kapitler i *WuG*, skrevet gennem de sidste ti år af Webers liv, altså perioden før under og efter første verdenskrig. Vi benytter også Stephen Kalbergs

⁴ Mommsen 2000: 364.

⁵ Bruun 2020.

kommenterede kildeudgave *Max Weber. Readings and commentary on Modernity* fra 2005.⁶

Videre legger vi også Richard Swedberg og Ola Agevalls *The Weber Dictionary* fra 2016 til grund for arbejdet. Bogen indeholder en opdateret gennemgang af forskningsstatus på Webers begrebsbrug. Det gælder også, med en reference til Weber-kenderen Wolfgang Mommsens udsagn fra 1974, «den næsten umulige» oversættelsen af Webers *Herrschaft*-begreb fra tysk til engelsk.⁷ Det er spørgsmål om hvad som ligger i ordet *Herrschaft*, og hvilke konnotationer det giver om forholdet mellem aktørerne i forskellige typer herredømme-forhold. Ord som *domination*, *dominance*, *predominance*, *authority*, *leadership*, *rule*, *rulership*, *imperative coordination* bruges. Dernæst kommer også spørgsmål om forholdet mellem *Herrschaft* og beslægtede ord som *Macht* og *Gewalt*.⁸ Nærheden mellem de tyske og danske ord *Herrschaft* og herredømme gør selve oversættelsen enklere i vores sammenhæng, selv om vi ikke undgår diskussionen: Arkivets nærhed til samfundsmagterne gør kvalificerede betragtninger om magtens art og væsen også relevante i vores sammenhæng. Vi gør også brug af nogen andre analytiske gennemgange af Webers arbejde som hjælp til at kontekstualisere og diskutere forfatterskabet.⁹ Referencer til teksten på originalsproget bygger på versionen i seks-bindts studieudgaven af *WuG* fra 2000-2014.

⁶ Kalberg 2005.

⁷ Sitert ifølge Swedberg & Agevall 2016: 90.

⁸ Jf. Richter 1995: 72.

⁹ Andreski 2010, Aron 2019, Cochrane 2018, Mommsen 2000, Swedberg 2003.

2 Det weberianske bureaukrati

Nøglebegreber

Weber behandler ikke temaet bureaukrati samlet på et sted, men vender tilbage til det i mange sammenhænge i *WuG*. Weber skelner mellem *Macht* og *Herrschaft*. Magt forstås som «enhver sandsynlighed for, inden for en social relation, at sætte sin vilje igennem, også over for modstand, uanset hvad denne sandsynlighed beror på».¹⁰ Med *herredømme* forstås «sandsynligheden for at møde lydighed over for en befaling med et bestemt indhold hos bestemte personer».

Magt var for Weber et «amorft» eller uformelig begreb i sociologisk henseende: «Alle tænkelige egenskaber hos et menneske og alle omstændigheder rundt kan gøre en person i stand til at sætte sin vilje igennem i en given situation. *Herredømme* må derfor være mere præcist. Det kan «kun betyde sandsynligheden for at møde føjelighed over for en befaling».¹¹ *Herredømme* er altså ikke en hvilken som helst mulighed for at udøve magt, men kan være baseret på forskellige grunde til føjelighed.¹² *Herredømme* forudsætter igen, at der findes en person som kan befale over andre, men ikke nødvendigvis i form af en forvaltningsstab.

Dokumentationsforvaltning som begreb og som funktion kan forstås som en del af den moderne stat med et bureaukrati. Hos Weber skal bureaukratiet som fænomen anskues som et element i magtudøvelse. Når tidligere traditionelle former for autoritet, uanset om de baserer sig på religion, klaner, stammer, feudalisme eller monarkiet

¹⁰ Weber 2003: 236

¹¹ Weber 2003: 236

¹² Weber 2003: 311. Jf. Kalberg 2005: 175 f.

kollapsede, mistede de også deres respekt, mente Weber. Han interesserede sig for, under hvilke betingelser folk subjektivt så herskere som legitime og adlød dem og betragtede dem som autoriteter.¹³

I de før-moderne samfund fandtes der administrationsforhold som producerede papirbaseret dokumentation. De havde til formål at hjælpe den siddende magtelite med, at bevare kontrol over ressourcer, som var under den herskende kontrol, samt at tilegne sig flere. Den type af administration, adskiller sig markant fra bureaukratiet i det moderne samfund ved at have karakteristika som *ineffektivitet*, *korruption*, *nepotisme* og *uforudsigelighed*, hævder Weber. Embedsmænd var udpeget af magthavere og agerede i magthavernes interesse.¹⁴ Weber manifesterer i sit arbejde at bureaukrati konstituerer den mest effektive og formelt rationelle måde, hvorpå menneskelig aktivitet kan blive organiseret, og det er uundværligt for den moderne verden.¹⁵

Det europæiske kontinent undergik i det 20. århundred kraftige sociale forandringer, som urbanisering, industrialisering og sekularisering. Disse bevægelser ændrede styreformer og magtfordeling i mange samfund. I forlængelse af disse sociale forandringerne argumenterede Weber for at en ny type autoritet blev tydelig. Han kaldte den «*rational-legal*» eller «*bureaukratisk*». Bureaukrati anses hos Weber som en herredømmestruktur, som åbner for indflydelse gennem kundskab erhvervet på to måder. Det er faglig viden og så tjenstlig viden.¹⁶

Herredømmets skalsikre lighed for loven. Juridiske garantier mod vilkårlighed kræver en formel og rationel «objektivitet» i administrationen,

¹³ Kalberg 2005: 173-174.

¹⁴ Lutzker 1982: 123

¹⁵ Lutzker 1982: 124; Bruun 2020: 151

¹⁶ Weber 2003: 311, 321-3, jf. Swedberg & Agevall 2016: 20 og Kalberg 2005: 175 f.

i modsætning til den personlige diskretion, der gjorde sig gældende i det patrimoniale herredømme. Weber manifesterer også i sit arbejde at bureaukrati konstituerer den mest effektive og formelt rationelle måde, hvorpå menneskelig aktivitet kan blive organiseret, og det er uundværligt i store organisationer i det moderne samfund.¹⁷ «[D]et fuldt udviklede bureaukrati [...] har altid en meget stærk, og under normale omstændigheder dominerende, magtstilling».¹⁸ Denne magtstillingen beror efter Webers mening først og fremmest på den faglige viden som embedsmanden sidder inde med, forøget med den tjenstlige viden, der findes i organisationen. Bureaukratiet vil så søge at beskytte magten ved så vidt muligt at hemmeligholde den. Weber viser i denne forbindelse udtrykkeligt til bureaukraternes ønske om, at styrke deres egen stilling: «Bureaukratisk forvaltning har altid en tendens til at være forvaltning der udelukker offentligheden» siger han og kalder det bureaukratiets sikre magtinstinkt.¹⁹ Denne magtposition for bureaukratiet gør sig ikke kun gældende «nedad til» overfor borgeren, men også «opad til» i forhold til «herskeren», der efter Webers mening vil være den svage overfor et velfungerende moderne bureaukrati. Bureaukratiets tendens til at søge at ekspandere og at forøge sin magt og derved at udvikle sig fra et rent instrument for herskeren til en selvstændig magtfaktor beskriver Weber som uafvendelig og meget bekymringsfuldt.

Bureaukratiet udfoldede sig primært i statsinstitutioner, herunder hospitaler, hæren, universiteter og juridiske institutioner. Samt i en bred sfære i det offentlige liv. Ifølge Weber skabte det mønstre af social handlen og i forlængelse deraf fik praktisk rationalitet frit spil.

¹⁷ Kalberg 2005: 201-4; Swedberg & Agevall 2016: 20 f.

¹⁸ Weber 2003: 99 f.

¹⁹ Weber 2003: 100 f.

Webers primære fokus var rettet mod den legitime autoritet, karakteriseret ved graden af legitimitet, der er givet til en autoritet. Weber definerer og udfolder denne i tre idealtyper. Den første af disse, den bureaukratiske forvaltningsstab (eller administration) er nok Webers mest kendte og den som synes mest aktuell i vores sammenhæng. Her er det tale om målrational handlen som udmøntes i målrational legitimitet. Weber tillægger den en række kendetegn: Regler er bestemt ud fra påbud og skal efterleves af organisationens medlemmer. Retsystemet består af et sammenhængende system med abstrakte regler.

Weber anser den bureaukratiske administration for det reneste eksempel på et legalt herredømme. I ti punkter sammenfatter Weber kriterier for hvordan den mest rationelle organisation er opbygget. Der er tale om individuelle embedsmænd (modsat kollegier). De

1. *er personligt fri og adlyder kun saglige embedspligter*
2. *indgår i et fast embedshierarki med*
3. *faste embedskompetencer*
4. *er kontraktmæssigt ansat (ikke valgt), altså principielt på grundlag af fri udvælgelse*
5. *faglige kvalifikationer*
6. *betales med en fast pengegage*
7. *betragter deres embede som deres eneste eller hoved-næringsvej*
8. *har udsigt til en «karriere» hvor man «rykker op»*
9. *arbejder fuldstændigt «adskilt fra forvaltningsmidlerne» (det vil si at der er en både regnskabsmæssig og fysisk adskillelse mellem privatsfæren og embedet («kontoret»)), og*
10. *er underlagt en streng, ensartet embedsdisciplin og kontrol.*²⁰

²⁰ Bruun 2020: 150-151; Weber 2003 B.2: 319.

Den såkaldte «rational-legal» organisationsform var overlegen i forhold til de andre idealtyper, fordi den kendetegnes ved «præcision, stabilitet, disciplin, fasthed og pålidelighed – det vil si: beregnelighed såvel for herren som for interessenterne»; og i henseende til sin evne til rent teknisk at kunne perfektioneres til den højeste mulige ydelse.²¹

Jo mere kompliceret og specialiseret den moderne kultur bliver, desto mere kræves der af en administration som fungerer med at den betjenes af personlige, løsrevne og strengt objektive eksperter. Bureaukratiet tilbyder, skriver Weber, den struktur, som den moderne kulturs ydre apparater kræver i den mest gunstige kombination. Det er kun bureaukratiet, der har etableret grundlaget for administrationen af en rationel lov, der er konceptuelt systematiseret på grundlag af vedtægter. Den rationelt uddannede eksperts fremmarch fortrængte den gamle retssagsprocedure, som var bundet til tradition eller irrationelle forudsætninger. Embedsmandens rolle er central for udførelsen af opgaver i bureaukratiet.

Weber opstiller en række krav for hvordan opgaver bør løses i et bureaukрати, som er ordnet efter regler og lovgivninger. Embedsværket skal løse opgaver i henhold til de gældende love og regler på området. De indgår i et fast hierarki, hvor forskellige beføjelser er tildelt efter uddannelse og erfaring. Derudover er hver afdeling organiseret på en bestemt måde, der skal sikre at arbejdet udføres i overensstemmelse med faste regler, og at beslutninger er truffet på baggrund af saglighed og objektivitet. Dette gøres for at skabe lighed for loven i det bureaukratiske system. Derudover hævder Weber at som organisationsform er bureaukratiet effektivt som en maskine:

²¹ Weber 2003 bd 2: 321.

Den afgørende årsag til, at den bureaukratiske organisation har vundet frem, har fra starten været dens rent tekniske overlegenhed i forhold til en hvilken som helst anden form for organisation.²² Forholdet mellem en fuldt udviklet bureaukratisk mekanisme og disse andre organisationsformer er «akkurat det samme som forholdet mellem en maskine og de ikke-mekaniske produktionsmåder. Præcision, hurtighed, entydighed, aktkundskab, [Aktenkundigkeit]²³ kontinuitet, diskretion, ensartethed, streng underordning – alle disse faktorer er i den strengt bureaukratiske forvaltning og særlig i den monokratiske form med skolede embedsmænd, forøget til det optimale». Og når det så er «fuldt gennemført, hører et bureaukрати til de sociale formationer, som det er sværest at ødelægge. [...] Embedsmanden er [...] kun et enkelt led, som er betroet specialiserede opgaver, i en hvileløst kørende mekanisme... ». Denne mekanisme, fortsætter Weber, kan bare bringes i bevægelse fra toppen og ikke fra embedsmanden selv. Embedsmanden er lænket til sit virke fordi han har dette som levevej og ikke kan sno sig ud af pligten. Dermed bliver for det første 'akterne' (Akten) og for den andet embedsdisciplinen grundlaget for alle ordninger såvel indenfor offentlig som indenfor privat virksomhed.²⁴

Skriftlighed og arkiv

Skriftlighed er for Weber et væsentligt element i bureaukratiet. Skriftlighed indgår i bureaukратиets rammeværk, og skriftlighed er i det hele en forudsætning for at den moderne forvaltning skal kunne udøve sin forvaltning. Opgaver skal udføres i relation til gældende lovgivning, og regler og administrative bestemmelser følges. Den har til formål at dokumentere sagsgange, regler, vedtag, procedure og mange

²² Weber 2003 bd 2: 81. Jf. Kalberg 2005

²³ Weber 2009 / MWG 1/22-4 183-185. *WuG* 660.

²⁴ Weber 2003 bd 2: 95 f.

andre elementer, som er vigtige for at man kan skabe og bevare lighed for loven. Skriftlighed skal anskues som et resultat og produkt, som afspejler de administrative handlinger. Stephen Kalberg fastslår i en introduktion i kommentarudgave til Weber: «På en systematisk måde indretter bureaukratier handlingerne mod generelle regler og forskrifter. Arbejdet foregår på kontorer på fuldtid, og indebærer formulering af skriftlige arkivdokumenter og bevaringen af dem; ansatte ansættes og lønnes med fast løn samt udsigter til advancement.»²⁵

Det moderne bureaukratis særlige funktionsområde bygger på tre «principer». Det første princip omhandler faste kompetenceområder for udøvelse af myndighed. Det er generelt fastlagt gennem regler i form af love eller forvaltningsreglementer. Dernæst kommer et princip om embedshierarki og om tjenesteveje. Med det menes et fastlagt system for over- og underordning af myndighederne. Til sidst kommer princippet at «Den moderne embedsførelse beror på dokumenter (akter) [Schriftstücken (Akten)], der opbevares i original eller i koncept, og på en stab af underordnede embedsmænd og alle slags skrivere. Den samlede stab af embedsmænd, som er beskæftiget ved en given myndighed, udgør, sammen med det tilhørende apparat af materiale og dokumenter [Sachgüter und Aktenapparat] et 'kontor' [Büro].»²⁶

Weber understreger gentagne gange at det i et legalt herredømme med bureaukratisk forvaltningsstab gælder et princip om skriftlig,

²⁵ Kalberg 2005: 175. Oversat her. Kalberg bruger her «Authority» om «Herrschaft».

²⁶ Weber 2003 B. 2. 63 f. Den tyske ordlyd i punkt III er: «Die moderne Amtsführung beruht auf Schriftstücken (Akten), welche in Urschrift oder Konzept aufbewahrt werden, und auf einem Stab von Subaltern-beamten und schreibern aller Art. Die Gesamtheit der bei einer Behörde tätigen Beamten mit dem entsprechenden Sachgüter und Aktenapparat bildet ein Büro.» MWG 1/22-4 158-160. *WuG* 650-651 (Weber 2009: 12 f.)

aktmæssig forvaltning. Det gælder også der, hvor mundtlige drøftelser faktisk er reglen eller endog foreskrevne: «som minimum fastholdes forundersøgelser og andragender, såvel som afsluttende afgørelser, forordninger og anordninger af enhver art skriftligt». Akterne og embedsmændenes kontinuerlige virksomhed udgør tilsammen *kontoret*, selve kernen i enhver sammenslutnings handlen i moderne tid.²⁷ Noe senere i samme sammenhæng påpeger Weber også at den bureaukratiske forvaltning betyder herredømme i kraft af viden. I forlængelse af dets «vældige magtposition», som opnås på grundlag af faglig viden, har bureaukratiet en tendens til videre at udvide sin magt gennem tjenstlig viden, det vil sige – det kendskab til fakta der er erhvervet i kraft af tjenstelig virksomhed eller kundskab «som findes på akterne».²⁸

3 Bearman, det weberianske bureaukrati og dokumentationsforvaltningen

Et af udgangspunkterne for Bearmans arbejde er diplomatikken, eller videnskaben om dokumentanalyse. Den opstod i senmiddelalderen som svar på behovet for at adskille forfalskninger og kopier fra autentiske og originale dokumenter. Det var blevet nødvendigt efter at skriftlige retslige juridisk bindende dokumenter i senmiddelalderen havde fået anerkendelse som officiel dokumentation, og det var vokset frem en praksis der ligesom dokumenter mere eller mindre systematisk blev forfalsket og misbrugt, men også brugt for at redde eller gemme forfulgte personer og folkegrupper.²⁹

²⁷ Weber 2003 bd 2: 318.

²⁸ Weber 2003 bd 2: 323.

²⁹ Ketelaar 2006: 146. Jf. Grafton 2019.

Indenfor diplomatikken anvendes mange og forskellige metoder fra flere og andre videnskaber og forskellige analytiske tilnærmelser for at fastsætte dokumenters herkomst og ægthed, deriblandt sigillografi, heraldik, vurderinger af dokumentform. Diplomatiikken kom også til at få en vigtig rolle i uddannelsen af europæiske arkivarer fra midten af 1800-tallet da arkivarprofessionen i stigende grad blev anerkendt som en selvstændig arbejdsgruppe og efter de gamle regimers fald da historisk, snarere end administrativ, brug af disse dokumenter blev vigtige.³⁰

For Bearman er diplomatikken vigtig af to grunder; historisk ved dens betydning for europæiske arkivarer og i udviklingen af den europæisk arkivtradition, og som et middel til at analysere arkivdokumenternes baggrund og ægthed. Behovet for at verificere dokumenternes egenskaber var lige så stort efter det digitale skifte som forud for det, men premisserne for slik verificering blev væsentlig ændret idet dokumentationen blev digital.

Bearman fæstner sig også ved den dramatiske og gennemgribende «revolution» som fandt sted i hele Europa når det gjaldt organisering af samfund og samfundsaktiviteter. Offentlige og private institutioner antog de «bureaukratiske former» som fortsat dominerer i offentlig forvaltning i dag. Bearman søger her støtte i Webers analyser. Weber viser blandt andet at autonomien til individerne som besidder embederne tabes, at individet bliver en arbejdstager underlagt et embede, og funktionerne i disse embederne dækkes eller udspilles uden hensyn til den personlige position til embedsindehaverne eller klienterne. Bureaukratiets upersonlige præg opretholdes gennem retningslinjer og procedurer, og gennem den rolle som skriftlige dokumenter spiller i alle formelle transaktioner. Bearman minder også om at det med bureaukratiet opstod en tradition for journalførende kontorer

³⁰ Düchein 1992: 21; Duranti 1998.

(Registry Offices) med sine journaler (Aktenplan) og samtidig en respekt for princippet om «oprindelig orden».

Det bør imidlertid også understreges at Bearmans syn på bureaukratiske traditioner er tvetydig. Han lader sig forbynde over europæernes stærke tro på at elektronisk dokumentationsforvaltning kan begrænses eller tæmmes af de traditioner som er skabt af bureaukratiske strukturer, organisationskulturer og praksisser.

Bureaukratiet og udfordringerne fra de elektroniske arkiverne

De to elementerne, eller tvilling-pælerne som Bearman kalder diplomatikken og de bureaukratiske institutioners dokumentationspraksis, udgør – specielt de med registerkontorer – støtter oplæring og praksis i europæiske arkiver når det tyvende århundrede nærmer sig slutningen. De bliver imidlertid også udfordret af potentielt radikale ændringer i arkivdokumenternes væsen og organisationsstrukturer som forårsages af den såkaldte elektroniske informationsrevolution. Den skaber to grundlæggende udfordringer for arkivarer og dokumentationsforvaltere. For det første truer den med at ændre den bureaukratiske organisations relativt stabile rammeverk, og erstatte dem med en organisationsstruktur som er ufærdig (inchoate). For det andre skaber den en ny kommunikationspraksis og nye former for arkivdokumenter, og konjekturene af disse er lige uklare. Disse tendenser er også udfordrende for praksissen i arkiverne, og tvinger os til at ændre eller revurdere arkivteorien.

Bureaukratiet blev udviklet som et svar på behovet for at hævde autoritet over store afstande i tid og rum. Eksempelvis tillod etableringen

af bureaukrati i kinesiske og senere europæiske regeringer at øve kontrol over afsidesliggende distrikter og kolonier gennem udarbejdelse af skriftlige procedurer som blev anvendt endelig. Bureaukrater fik oplæring eller træning i at følge procedure, og dokumentere sine transaktioner på de samme skemaer, og levere rapporter til et centralkontor for embedslig bogføring. Korrespondance blev også administreret på samme måde fra kontor til kontor, ved brug af fælles klassificering og gennem ordninger udviklet for at reflektere organisationernes politik og praksis for godkendelse og indtag af kommunikation som var identisk fra et sted i organisationen til et andet. Telefonens indtog i det 20. århundrede introducerede den første elektroniske udfordringen til denne form for bureaukrati ved at give mennesker et middel til at kommunikere på tværs af og udenfor organisationen, og over store afstande i plads, uden at efterlade sig et eneste «dokumentationsspor». For det blev samtidig umuligt at dokumentere telefonkommunikationer fordi den blev socialt beskyttet med henvisning til privatlivets fred – også når samtalen skete indenfor virksomhedens rammer. Som et svar forsøgte virksomhedsledelserne generelt at forhindre beslutninger udelukkende over telefon og insistere på samtidig skriftlig gengivelse eller optagelse eller registrering.

Den elektroniske informationsrevolution er, siger Bearman, en genbesøg på disse kamp-arenaer. Men den bærer også på en kim til en mere gennemgribende revolution, når det kommer til organisationsadfærd i forhold til det som telefonen repræsenterede. Den elektroniske informationsrevolution består ikke af introduktionen af en enkel, fritstående kommunikationsteknologi, som telefonen, men snarere af genskabelse af organisationen og dens virksomhed i elektronisk form. Den er teknologisk tilgængelig fireogtyve timer i døgnet, fra hvor som helst i verden, og uden respekt for den organisatoriske brugerens rolle.³¹

³¹ Bearman 1994: 257.

Bearman peger på tre tendenser eller retninger i udviklingen af nye former for dokumentation som har eller kan have stor indvirkning på dokumentationsforvaltningen. Den første er den umiddelbare, men asynkrone kommunikationen. Det spiller ingen rolle om modtagerne af kommunikationen er til stede når den modtages, man svarer så hurtigt som muligt. For organisationerne er virkningen af at reducere længden og kompleksiteten til individuelle kommunikationer. I stedet for at skrive en fuldstændig rapport om en hændelse eller analysere hele situationen i detaljer og sende en rapport op gennem organisationshierarkiet efter en uge eller mere, består kommunikationsmønsteret af udveksling af udsagn og spørgsmål som ikke giver nogen objektreference eller kontekstuelle ledetråde. Så er det også blevet påpeget at det i organisationer ved hjælp af elektronisk postkommunikation får den skriftlige dokumentation præg af mundtlig kommunikation, og specielt samtale. Som en konsekvens bliver indholdet af et elektronisk dokument mindre sandsynlig at referere til dets kontekst.³²

Den anden pointe er knyttet til informationshastigheden som organisatoriske beslutninger er baseret på, kombineret med integration mellem informationer. Disse gør det igen muligt at lave «dynamiske» dokumenter som ændrer indholdet, som svar på informationsmiljøet de konstrueres og rekonstrueres i.

Den tredje pointe er fremkomsten af multimedia og sammensatte dokumenter. Da Bearman skrev, var denne udviklingen i sin spæde begyndelse. Til dags dato havde man bare set lineære tekstdokumenter med begrænset mængder bitmappede rasterbilleder og grafik. Mulighederne til at udveksle ikke-lineære «hyper-dokumenter» og tekster med stemmekommentarer var samtidig svært nær en realisering. Disse dokumenterne ville kræve at en fundamentalt revurderet

³² Bearman 1992: 172; Bearman 1994: 260.

diplomati, siden de ikke bare registrerer virkninger af handlinger, men også selv er en effekt af handling. Disse tre tendenser i kommunikationsmønstre samhandler og udvides med sådanne udviklinger som indføringen af «intelligente» systemer er i stand til at udføre organisationspolitik uden menneskelig indblanding.

Det grundlæggende problem, når det gælder bevaring i dokumentationsforvaltningen, er at identificere dokumentationens funktionelle oprindelse – som hvilket forretningsformål som skal dokumenteres eller som har ført til at dokumentationen skabes. Det drejer sig om spørgsmålet om at bestemme dokumentationens proveniens. Til frembruddet af elektroniske arkiver havde proveniens været bestemt af dokumentationens organisatoriske ophav, altså af hvor dokumentationen var skabt. Proveniensprincippet foreskrev netop at dokumentationen fra samme arkivskaber ikke skulle blandes og holdes ordnet efter arkivskabers indre organisering eller således arkivskaber selv havde ordnet materialet. Nu mod slutningen af 1900-tallet var dette principet fortsat dominerende og i mange sammenhænge knyttet til organisatorisk ophav, altså hvilket kontor eller arkivskaber, som havde skabt arkivet. Noe af Bearmans og «ny-paradigmatikernes» særlige bidrag til diskursen om elektroniske arkiver og til fornyelsen af arkivvidenskaben generelt på 1990-tallet, var netop ændringen fra organisation til funktion. Rigtignok omtaler også amerikaneren Theodore Schellenberg arkivskabernes funktioner i *Modern Archives* (1956) som grundlag for hvad som skal dokumenteres. Trods det kommer funktion som et stærkere udtrykt mål og tema ind i den arkivvidenskabelige debat fra 1990'erne. Det gælder både i værdivurderingen af dokumenterne og klassificeringen af dem, og det sker med støtte i Bearmans arbejde.³³

³³ Schellenberg 1956: 52-57.

Der er, siger Bearman, generelt tre veje til at registrere dokumentationens funktionelle oprindelse; eksplicit som data i dokumentationen af ophavsperson eller system, implicit i systemdesignet og som fremkommer ved analyse eller ved dokumentation som viser de strukturelle sammenhænge mellem dataforekomster, eller vist gennem links til den oprindelige aktivitet. Hver af disse tre lokiene med funktionel herkomstinformation (dataindhold, datastruktur og data-kontekst) giver dokumentation på hvad Bearman andre steder kalder bevishistoricitet «evidential historicity» og kan gis af enten enkeltpersoner og ansatte, det bureaukratiske systemet eller den underliggende teknologi. Dette er også tematikker Bearman kommer ind på i flere andre artikler fra første del af 1990'erne.

Bearmans «records»-forståelse

Meget af baggrunden for Bearmans arbejde i begyndelse af 1990'erne var funderet i den krise som mange organisationer stod overfor i deres ansvarlighedsarbejde – opgaven lå i at virksomhederne skulle sikre og indfri forpligtigelser, som påhvilede dem som ansvarlige samfundsaktører med baggrund i systemer for det som i Norge og Danmark blev kaldt elektronisk arkiv.

Bearman beretter at han i de sidste år i stigende grad er blevet overbevidst om at udfordringen var at forsikre sig, om at informationen i computersystemer er en record, noget som betyder at den er bevis på en transaktion. Han mener at de fleste samlinger af elektroniske data, dokumenterer og at information ikke kan klassificeres som værende records, fordi de ikke kvalificerer som bevis (dokumentation/evidential). På den måde, vil han understrege at udfordringerne for arkivarer, dokumentationsforvaltere, revisorer, juridiske rådgivere, personbeskyttelse og for hver systemforvalter i en organisation er at

sikre, at elektroniske data bliver fanget på en måde som gør den til en *elektronisk record* samt at beskrive hvordan det kan lade sig gøre. Udfordringen gennem flere år har været at fokusere på «recordness», egenskaberne af og de medfølgende krav til en *record*, en problemstilling man næppe var meget opmærksom på i den papirbaserede tidsalder, og bygge en metodologi for at sikre at dette flygtige præg af samlinger bliver fanget og bevaret.³⁴

Sommeren 1992 skrev Bearman en artikel parallelt med ansøgningen om bevillingen til det som blev University of Pittsburgh-projektet og studiet af dokumentationsforvaltning. Her slår han fast at IT-revolutionen har ændret den måde, hvorpå arbejdet bliver organiseret i det moderne samfund. Dokumentationsforvaltere og arkivarer bliver præsenteret for den udfordring der er eksplicit at skulle definere, hvilke krav som skal indfries af record keeping systemerne. Således at kravene kan præge organisationspolicy, systemdesign og programimplementeringerne for at sikre skabelsen af records, bevare recordenes integritet og give adgang til dem.³⁵

Tankerækken er den samme både i Bearmans artikelskriverier fra tiden og i Pittsburgh-projektet: Ikke alle informationssystemer og dokumentationsforvaltningssystemer opstod sent i formuleringerne af disse ideer, men er blevet en nøgle til at forstå problemstillingen. Det at skabe *records* – taget for givet af arkivarer i papirdokumentets tidsalder, fordi skrift-kommunikation forudsatte at informationsindholdet blev permanent knyttet til mediet, det blev modtaget på – kan ikke længere tages for givet. Fordi det kræver bevidst intervention for at forme informationssystemer sådan at de skaber records (frem for

³⁴ Bearman 1994: 2.

³⁵ Bearman 1994: 3

kun data), opstod en tillidskrise/ansvarlighedskrise for organisationerne på deres brug af elektroniske informationssystemer.³⁶

Systemene for dokumentationsforvaltning

I 1993-94 publicerede Bearman en analyse af «record-keeping systems» eller systemer for dokumentationsforvaltning.³⁷ Her beskriver han systemerne ud fra tre centrale karakteristika som netop tjener til at gøre sådanne systemer grundlæggende for forvaltningen af elektronisk arkivmateriale. For det første kommer forskellen mellem systemer for dokumentationsforvaltning (arkiv) på den ene side og informationsforvaltning på den anden. For det andet beskriver han de kriterier eller krav som dokumentationsforvaltningssystemet må støtte eller indfri for netop at fungere som sådanne systemer. For det tredje giver han en ny forståelse af og forklaring på proveniensbegrebet og princippet om at respektere den oprindelige orden, tilpasset den nye elektroniske hverdagen.

Digitale dokumentationsforvaltningssystemer adskiller sig fra digitale informationssystemer ved at støtte genfindningen af dokumentation mens informationssystemer opbevarer og tilvejebringer (støtter) tilgangen til informationer. Dokumentationsforvaltningssystemers rolle er at støtte adgangen, herunder fangst og opbevaring af beviser for virksomhedens aktiviteter, såfremt disse er gemt. Mens et informationssystem indeholder informationer, som kan stå uden reference til den kontekst de er opstået i.

Record-keeping systems adskiller sig også fra informationssystemer ved den rolle de udspiller i organisationer. Record keeping har til

³⁶ Bearman 1994: 3.

³⁷ Bearman 1993: 16–37.

opgave at dokumentere virksomhedsaktiviteter – en til en. Hvilket betyder «action taken in the course of conducting their business rather than commercial transactions». ³⁸

Informationssystemer på den anden side, har til opgave at opbevare informationer, der kan tages ud og (gen)anvendes i andre konstellationer end dem, de oprindeligt var skabt i og uden at referere til deres ophaf. De kan derved anvendes uden at tage hensyn til referencer, fordi de ikke tjener formålet med at dokumentere en hændelse eller aktivitet.

For at kunne forstå «record keeping systems», må vi først genkende dem som systemer. Bearman forsøger at indkredse, hvad arkivarer må forstå omkring record-keeping systemers egenart hvis de (arkivarerne) skal kunne designe og implementere systemer som fanger, vedligeholder og giver tilgang til dokumentation. Særligt undersøger han, hvordan det at forstå dokumentationsrettede formål til record-keeping systemer er afgørende for, at vi skal kunne formulere strategier som fungerer for håndteringen af elektronisk dokumentation. ³⁹ Bearman hævder at designet af dokumentationsmetoder for arkiv afhænger af, at man forstår hvor central betydning record-keeping-systemer har i den arkivfaglig teori og praksis og i forståelsen af record-begrebet som dokumentation. Vores samfund ser på/anerkender nogen som records, fordi de dokumenterer transaktioner. Fordi dokumenterne er accepterede i dette sociale og juridiske rammeværk, som beviser/dokumentation af en handling, er de bibeholdt i dokumentationsforvaltningssystemer som er designet til at tjene behovene til de menne-skene eller organisationerne som har skabt dokumentationen.

³⁸ Bearman 1993: 16-17.

³⁹ Bearman 1993:17.

For at forstå dokumentationsforvaltningssystemer må vi først kunne se eller genkende dem som *systemer* og derefter som *informationssystemer*. Systemer består af gensidige afhængige komponenter organiserede for at opnå et mål. Informationssystemer er organiserede samlinger af hardware, software, udstyr, folk, politik og procedure, og alt det vedligeholdelse og den læring som behøves for at sikre at disse komponenterne arbejder sammen.

Dokumentationsforvaltningssystemer er organiseret for at opnå specifikke funktioner; at skabe, bevare og give tilgang til dokumentation/arkivdokumenter for dokumentationsformål. Mens de også vil være i stand til at genskabe dokumentation ud fra informationsrettede formål, er de designet til brug for det operative personale, ikke (depot-) arkivarerne eller forskerne, og er slik optimaliseret for at støtte forretningsprocesser og transaktioner i organisationen som skaber denne, heller end almen informationsgengivning.

Fokus på funktionsbaseret bevaringsvurdering

Som Bearman understreger er diskussioner af hvordan elektroniske dokumentationsforvaltningssystemer fungerer, eller rettere bør fungere, fraværende i den arkivfaglige litteratur, både i teoretisk som i såvel praktisk arkivteori. Han søger så selv at redegøre for hvilke elementer som må overholdes for netop at sikre bevaring af dokumentation.

Dokumentationsforvaltningssystemer er ikke designet *for* arkivarer og ofte heller ikke *af* arkivarer. Men alligevel skal arkivarerne bevaringsvurdere systemene for at udvælge, hvad som skal kasseres og hvad som skal bevares. Traditionelt afgjorde arkivarer dette spørgsmål, efter at arkivalierne ikke længere var i administrativt brug, ved

at dokumenterne ikke længere understøttede operationelle behov i den organisation som havde skabt dem.⁴⁰ Fremkomsten af elektronisk dokumentation, dokumentationssystemer og arkivsystemer, hvor de fysiske dokumenter ikke er genstand for umiddelbar undersøgelse, og der det er vanskeligt eller umuligt at vurdere hvert enkelt dokument, fik amerikanske arkivarer, og Bearman blandt dem, til at se efter alternative bevaringsvurderinger. Udfordringen bestod i at lave bevaringsplaner, hvor man kunne vurdere materialet i en større sammenhæng og samtidig undgå at skulle se på hvert enkelt dokument. Man indså snart, hævder Bearman, at hvis arkivarer skulle kunne fatte beslutninger om bevaring på grundlag af analyse af forretningsfunktioner og af behovet for at dokumentere disse funktioner, undgik de at undersøge indholdet i sig selv. Derudover, kunne de koncentrere arbejdet om records-systemer med «varig værdi», som var forholdsvis beskedne i antal, hellere end at bruge ressourcer på bevaringsvurdering i mindre centrale dokumentationssystemer.

Når dokumentation skal bevares til eftertiden, er det også et essentielt princip at man også bevarer de relationelle forbindelser, som et dokument må have i den kontekst, det er skabt i. I det manuelle arkivsystem kaldes dette princip «original orden». Det indgår i proveniensprincippet, som afgørende for forståelsen af manuelle arkivers opbygning.

I det manuelle system kan man i reglen tilgå dokumenter uden at ødelægge den kontekst, som dokumentet er skabt ind i. Den logik lader sig ikke overføre til elektronisk skabt dokumentation. At flytte elektronisk dokumentation ud af det program som understøtter dets forbindelser til andre dokumenter og mellem et dokument og den transaktion og handling/aktivitet som det dokumenterer, er forbundet

⁴⁰ Bearman 1993: 17

med risici og kan ødelægge strukturen og konteksten af information som bevarer dokumentationsværdien til et dokument.⁴¹

Det er i denne sammenhæng at Bearman understreger at proveniens i arkiver forklares/forstås bedre ved at vise til den funktionen som dokumenteres og dokumentationssystemet arkiverne blev skabt og bevaret i og tilgængeliggjort igennem. Dette bliver altså to grundlæggende tanker hos Bearman i første del af 1990'erne, som da fremstår som nye: proveniensprincippet i sin gamle forstand – grundlæggende for forståelsen af arkiv gennem de sidste 100-150 år – lider skibbrud i møde med de elektroniske arkiver. Og: bevaringsvurdering af arkiv kan ikke længere ske med traditionel metode, men må være truffet på et andet grundlag. En del af de videre konsekvenser strækker sig så ud i den nationalstatslige og regionale arkivpolitik med konsekvenser også for det nationale arkivlandskab.

Konklusion

Gennem sin forskning og sit forfatterskab bidrog David Bearman til at fornye arkivfaget og løfte det ind i en arbejdshverdag som i stigende grad blev elektronisk, og der blev det weberianske bureaukratis stabiliserende samfuntsfunktioner truet gennem disse ændringer. Bearman trak, som vi har påpeget, et klart skille mellem data- og informationssystemer på den ene siden – «som er det vi har» (for at følge den samtidige kommentator Terry Cook) og journalførings- eller dokumentationsforvaltningssystemer på den anden side «som er det vi behøver og i stor grad ikke har», ifølge Cook.⁴²

⁴¹ Bearman 1993: 18.

⁴² Cook 1997: 23.

Pointen var at de nye, komplekse datasystemer og -formater sammen med nye administrative rutiner og funktioner var en trussel både mod forudsigeligheden og det traditionelle beslutningsansvar og virksomhedshukommelsen, særlig når det også blev koblet sammen med ny telekommunikation og nye netværksressourcer. For at følge Cooks læsning af Bearman: «Hvis et elektronisk dokument bare har forbigående eksistens som en 'virtuell' sammensætning af tilfældig lagrede data oprettet ved kommandoer fra brugere i forskellige organisationsenheder for forskellige formål og som en del af forskellige (men måske sammenkoblede) systemer: hvad gør virksomhederne for at bevare sin dokumentation og sikre sin egen ansvarlighed? Hvordan kan indbyggerne beskytte sine rettigheder, hvis det ikke findes pålidelige beviser? Hvordan holder vi regeringer og selskaber ansvarlige i et demokrati hvis det ikke nøjagtig kan fastslås hvad de gjorde, med hvem, hvornår og hvorfor?»

«Uden pålidelig, dokumenterede bevis er vi faktisk dømt til personlig uvidenhed, grusom manipulation og udnyttelse, og til syvende og sidst samfundskaos. Det kan virke unødigt melodramatisk, men ikke nødvendigvis når man tænker sig om: Hvad sker der, hvis du ikke kan bevise om du er statsborger og dermed har visse rettigheder, eller har indfødsret eller aboriginal status, eller ejer staten jorden dit hus står på, eller kan du forvente at modtage pension, eller nogen af de tusinde ting som berører hver av os, som nu til syvende og sidst hviler på overlevelsen af pålidelig, autentisk elektronisk dokumentation.»⁴³

Det var i sådanne verdener og med destabiliserende systemer David Bearman med kraft indtog scenen og kom til at præge arkivdiskursen, om end ikke alene og ikke uden modstand. Han kom alligevel til at sende det Terry Cook har kaldt «chokbølger» gennem professionen.

⁴³ Cook 1997: 22 oversat her.

Referanser

- Andersen & Kaspersen (2020) (red.). *Klassisk og moderne samfundsteori*. B.1-2. 6.udg. 2. oppl. Hans Reitzels Forlag, København.
- Andreski, S. (2010 paperback / 2006 / 1983) *Max Weber's Insights and Errors*. Routledge. NY & London.
- Aron, R. (1970/2019). *Main Currents in Sociological Thought: Volume Two. Durkheim, Pareto, Weber*. Routledge.
- Bearman, D. (1992) European Archives in an era of change: Diplomats, Weberian Bureaucracy, and the Management of Electronic Records in Europe and America. *American Archivist*. 168-181 Winter-92.
- Bearman, D. (1992a) Documenting Documentation. *Archivaria* 34 (Summer 1992), 33-49.
- Bearman, D. (1992b)/ (1994) New Models for Management of Electronic Records by Archives. *Cadernos de Biblioteconomia. Arquivística, e Documentação*. 2 (1992), 61-70.
- Bearman, D. (1993) Record-keeping systems. *Archivaria* 36 (Autumn 1993), 16-37.
- Bearman, D. (1994) Electronic Evidence: Strategies for Managing Records in Contemporary Organizations. Pittsburgh: *Archives and Museum Informatics*, 1994.
- Bearman, D. (1994a) Functional Requirements for Recordkeeping. Appendix i Bearman 1994.
- Bearman, D. (2006) Moments of Risk: Identifying Threats to Electronic Records. *Archivaria* 62, 15-46
- Bruun, H.H. (2020) Max Weber, s. 135-163 Andersen & Kaspersen (red.).
- Cochrane, G. (2018) *Max Weber's Vision for Bureaucracy. A Casualty of World War I*, Palgrave Macmillan, Brisbane.
- Cook, T. (1997) *The Impact of David Bearman on Modern Archival Thinking: An Essay of Personal Reflection and Critique*. Kluwer

- Academic Publishers. Archives and Museum Informatics, 11, 15–37.
- Düchein, M. (1992). The History of European Archives and the Development of the Archival Profession in Europe. *American Archivist*, 55(1), 14–25.
- Düchein, M. (1983). *Obstacles to the Access, Use and Transfer of Information from Archives: A RAMP Study*. UNESCO.
- Duranti, L. (1998). *Diplomatics. New uses for an old Science*. Lanham: Scarecrow.
- Fukuyama, F. (2022) *Liberalism and Its Discontents*. London: Profile Books.
- Grafton, A. (2019) *Forgers and Critics, New Edition: Creativity and Duplicity in Western Scholarship*, Princeton University Press.
- Kalberg, S. (ed.) (2005) *Max Weber. Readings and Commentary on Modernity*. Modernity and Society 3. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Ketelaar, E. (2006) The Panoptical Archive, Blouin & Rosenberg, (eds.) *Archives, documentation, and institution of social memory: essays from the Sawyer Seminar*, 144–150.
- Lutzker, M. (1982) Max Weber and the Analysis of Modern Bureaucratic Organization: Notes Toward a Theory of Appraisal. *The American Archivist* 45, 2 (April 1, 1982), 119–30. <https://doi.org/10.17723/aarc.45.2.n05v8735408776qh>.
- Mommsen, W. J. (2000) Max Weber's 'Grand Sociology': The Origins and Composition of *Wirtschaft und Gesellschaft*. *Sociologie. History and Theory* 39, 364–383.
- MWG 1/22-4, (2005) 2009. Max Weber Gesamtausgabe, Abt I: Schriften und Reden. Bd. 22: *Wirtschaft und Gesellschaft. Die Wirtschaft und die gesellschaftlichen Ordnungen und Mächte. Nachlass. Teilband 4: Herrschaft*, hrsg. von Edith Hanke

- in Zusammenarbeit mit Thomas Kroll, Tübingen 2005, Studienausgabe, 2009. Se også Weber 2009.
- Richter, M. (1995) *The History of Political and Social Concepts. A Critical Introduction*. OUP. Schellenberg, T.R. (1956) *Modern Archives. Principles and Techniques*. University of Chicago Press.
- Swedberg, R. (2003) The Changing Picture of Max Weber's Sociology, *Annual Review of Sociology*, Vol. 29, 283–306.
- Swedberg, R. & Agevall, O. (2016) *The Max Weber Dictionary. Key Words and Central Concepts*. 2.ed. Stanford University Press.
- Weber, M. (2021) *Makt og byråkrati. Essay om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier*. Utvalg og innledning ved Egil Fivelstad. Oversatt af Dag Østerberg. Gyldendal Akademisk 3. utg. 2000 (1971) 10. opplag.
- Weber, M. (2009). *Wirtschaft und Gesellschaft. Die Wirtschaft und die gesellschaftlichen Ordnungen und Mächte. Nachlass. Teilband 4: Herrschaft*. Studienausgabe der Max Weber-Gesamtausgabe. Band 1/22-4. Edith Hanke – Thomas Kroll. JCB Mohr (Paul Siebeck). Tübingen.
- Weber, M. (2003). *Udvalgte tekster*. B. 1-2. Redigeret af Heine Andersen, Hans Henrik Bruun, Lars Bo Kaspersen. Oversat fra tysk af Ole Bjerg og Tom Bøgeskov. Her lest som uendret optryk i 2. udgave (2022). Hans Reitzels Forlag.

Tor Weidling

ARKIVHISTORIE SOM ET MODERNE KUNNSKAPSFELT

Sammendrag

Arkivhistorie var lenge regnet som en naturlig del av arkivfaget, og i første del av 1900-tallet kunne disiplinen bli omtalt som et av fagets hovedelementer. Det var naturlig nok arkivarene som skrev arkivhistorie. Men på slutten av århundret hadde mye endret seg. Arkivene og arkivarbeidet var i endring, og helt andre ting kom i fokus. Arkivfolk som hadde interesse for arkivhistorie, beskrev situasjonen som kritisk. Det ble sagt at arkivets folk både var lite bevandret i den arkivhistoriske litteraturen som fantes, og at det var lite som ble skrevet. Det som ble skrevet, var gjerne korte og generelle gjenfortellinger av proveniensprispippets historie, biografier over utvalgte arkivansatte og enkelte institusjonshistorier med stor vekt på ledere, budsjetter og bygningsprosjekter. Men fra tidlig 2000-tall kan man igjen spore interesse for arkivhistorie, både i arkivinstitusjonene og i de arkivfaglige miljøene ved høyskoler og universiteter.¹

¹ Artikkelen bygger på foredrag holdt ved Arkivarforeningens vårseminar 28. april 2022. Formålet er å gi en oversikt over utviklingen av internasjonal arkivhistorisk forskning de siste tiårene både innenfor arkivar- og historieprofesjonen og etableringen av arkivhistorie som en gren av kultur- og kunnskapshistorie. Artikkelen går ikke i dybden på resultatene som denne forskningen har ført til. Intensjonen er at det vil være tema for en oppfølgende artikkel. Der vil også være naturlig å ta opp temaer som ikke kommer fram her, slik som arkeologers studier av arkiver i antikken, 1800-tallets kultur- og arkivpolitikk og arkivhistoriske prosjekter knyttet til privatarkiver.

Tradisjonelt var historikerne lite opptatt av arkivhistorie. Men de siste tiårene har det skjedd store endringer innen historiefaget. Kulturhistorien vokste fram som en viktig deldisiplin, og så kunnskapshistorien. Innen kultur- og kunnskapshistorien kom det forskere som var opptatt av hvordan kunnskap ble skapt, organisert, tatt vare på, brukt og gjenbrukt. Det ble forsket på «kunnskapsverksteder» som biblioteket, museet og laboratoriet. En tid så det ut som om «arkivet» ble glemt bort. Men på 2000-tallet endret dette seg. Historikere begynte å interessere seg for arkivhistorie. Det oppstod forskernettverk og større forskningsprosjekter ble satt i gang. I de senere årene har det kommet en strøm av publiseringer, ofte i form av artikler i tidsskrifter og antologier, men også en del monografier er gitt ut. Mye av forskningen har vært konsentrert om europeisk senmiddelalder og tidlig nytid. Men nå er også interessen for senere perioder og utenomeuropeiske forhold kommet.

Det man også ser i de senere årene, er at arkivarer og historikere har begynt å møtes. Hvorvidt samarbeidet vil bestå, er i stor grad avhengig av hvordan arkivprofesjonen utvikler seg.

Summary

In the first part of the 20th century, archival history was considered an important part of archival theory. Most of the literature was written by archivists. In the last decades of that century the situation changed. Critics complained that archivists rarely read the existing literature and that few, and mostly superficial, studies were published. Only around 2000 a new interest in archival history became visible, both among the archivists themselves and among researchers within archive- and information studies at the universities.

Traditionally historians were not interested in archival history. In the last decades of the 20th century, the historical discipline changed. The (new) cultural history became an important sub-discipline, and later history of knowledge became a separate sub-discipline. Historians began to take an interest in institutions where knowledge was produced, like libraries, museums and laboratories. Initially it seemed that nobody was interested in the archive(s). But from around 2010 more and more historians have become interested in the history of the archive(s). Today, there are research networks and research projects. A lot of articles are published in journals and anthologies. In the past few years, several monographs have also been published.

What is also seen in recent years is that archivists and historians have started to meet, and that both parts perceive the meetings as enriching.

Archivaren, Gud bevar'en

I en bokanmeldelse i fra 2015 gjør anmelderen noe så sjeldent som å skrive et eget innledningskapittel til anmeldelsen.² Over drøye fire sider framfører han sine tanker, og ikke minst frustrasjoner, over utviklingen innen fagområdet arkivhistorie. Mens arkivarer i stadig større grad interesserer seg for arkivteknikk og digitalisering, har forskere fra andre fagtradisjoner overtatt mye av arkivhistorien. Og de er annerledes. De interesserer seg for det fremmede, det eksotiske og det kuriøse. Ikke har de samme oppfatning som arkivarene av hva et arkiv er. For kunnskapsarkeologer og mediavitere påvirket av fransk poststrukturalisme er arkiv ikke et sted for forskning, men en metafor for alle slags lagringsmedier og erindringssteder som museer, samlinger og biblioteker. Og ikke kjenner de faglitteraturen som arkivarene

² Hochedlinger 2015.

har skrevet, eller så ser de bort fra den. I et moderne oversiktsverk er selveste Adolf Brenneke, 1900-tallets store tyske arkivteoretiker, fraværende. Derimot er en upretensiøs franskspråklig avisartikkel med i litteraturlista.³

Anmelderen, Michael Hochedlinger, er ingen novise innen arkivfaget. Han er en anerkjent arkivmann fra *Österreichischer Staatsarchiv*, og han har skrevet omfattende og grunnleggende om østerrikske arkiver fra middelalder til dags dato.⁴ Og selvsagt har han rett i sine observasjoner. Selv vil jeg anføre at interessen for arkiv først og fremst er noe man skal være begeistret over. Nye interesserter og nye innfallsvinkler vil alltid kunne føre til en destabilisering av et forskningsfelt. Det kan føre til begrunnet frustrasjon, men like sannsynlig til inspirasjon og glede og etter hvert forhåpentligvis til mye samarbeid mellom forskere fra ulike tradisjoner. Da får arkivarene anledning til å formidle sine synspunkter og sin forskningstradisjon til omverdenen, men også mulighet til å utvikle sine egne oppfatninger.

Arkivaren som historiker og arkivet som historisk fenomen

I 2008 ga Wilfred Reininghaus en oversikt over situasjonen for arkivhistorien i Tyskland.⁵ Oversikten skisserer feltet i et land med en stor arkivfaglig tradisjon, og hvor arkivhistorie et halvt hundre år tidligere hadde blitt utropt til å være en av tre kjerneområder innen arkivteorien.⁶ Reininghaus konstaterer at selv om arkivhistorie burde

framstå som et relevant fagfelt, så var det mangel på forskningsbidrag. Arkiver, bibliotek og museer er viktige dokumentasjonsinstitusjoner. Både kunsthistorikere og allmennhistorikere interesserte seg for museer. Det var mest bibliotekarer som hadde skrevet om biblioteker, men i den siste tiden hadde også biblioteket kommet i interessefeltet for kulturhistorikere som arbeidet med lesingens historie. Tilsvarende hadde arkivhistorie i stor grad vært en geskjeft for arkivarer, men den siste tiden hadde også medievitere begynt å interessere seg.

Perioden fra ca. 1860 til 1930 var en høykonjunktur for tysk arkivhistorie. Det var impulser man hadde fått fra Frankrike som førte til studier av forholdet mellom skriftlighet og oppbevaring av skrifter. Spørsmål omkring arkivvesenet og om utvalg og overlevering var viktig. Men deretter fulgte et dødvann, en lang periode da det var liten interesse for arkivhistorie i Tyskland. En endring kom først da arkivvesenets rolle i nazitiden ble hovedtema for de tyske arkivdagene i 2005.

Mye av det som ble skrevet, var institusjonshistorie, det vil si historie om enkelte arkivinstitusjoner; deres grunnleggelse og deres bestand. Og det var biografier over framtrede personligheter. Institusjonshistoriene hadde sjelden noe å si om kontroversielle saker og indre uenighet, men inneholdt desto mer om økonomi og nybygg. En annen retning var epokespesifikke arkivhistorier, for eksempel om arkiver i antikken. Dette var mest generelle innføringer. De hadde gjerne lite konkret å si om arkivpraksis. En epoke som fikk stor oppmerksomhet, var det Tysk-romerske keiserrikets tid. En tredje hovedretning var arkivhistorie som biografi, hvor både tidligere tiders og moderne arkivarer ble portrettert. Den fjerde hovedretningen var historie om arkivmetoder. En kjerne her var drøftinger av proveniensprinsippets betydning for arkivvitenskap og historieforskning.

³ Må være Alexandre Escudier 2006.

⁴ Hochedlinger 2013.

⁵ Reininghaus 2008.

⁶ Reininghaus 2008: 352 viser til uttalelse av den framtrede tyske arkivaren Wolfgang Leesch i 1956.

Reininghaus stiller også spørsmålet om arkivhistorie var til noen nytte. Han konkluderte med at nytten først og fremst var intern og knyttet til arkivarenes refleksjon over deres egne verdier og metoder.

Wilfred Reininghaus skrev om tyske forhold, men forholdene i andre land var kanskje ikke grunnleggende forskjellige fra det han beskriver. Man får i hvert fall et slikt inntrykk av Maynard Brichfords innledende ord i hans oversikt over europeisk arkivteori fra 1982.⁷ Han framfører at prinsipielt sett burde både arkivhistorie og arkivbiografi bidra til å utvikle arkivfagets teori og praksis, men at begge sjangre var underutviklet. Enkelte fragmenter av arkivhistorie og teori kunne man finne i nasjonale manualer og tekster, men da hadde dette blitt tatt med for å støtte andre formål. Brichford mente at arkivarene stort sett hadde undersøkt fortiden for å samle gode enkeltpoenger framfor å studere utviklingen av arkivteori og praksis på en systematisk måte.

Brichfords beskrivelse er omtrent 35 år gammel. Det er mye som tyder på at situasjonen ikke endret seg vesentlig de siste tiårene av 1900-tallet. Richard J. Cox oppsummerte situasjonen for amerikansk arkivhistorisk forskning i 2000.⁸ Han poengterte at det nok ble skrevet en del, og særlig om ulike arkivprogram og om viktige arkivpersoner. Arbeidene ble vanligvis trykt i «mainstream» fagtidsskrift. Cox mente at de som skrev normalt hadde en for trang oppfatning om hva arkivhistorie burde være. Ikke minst var det mangel på bredere og mer substansielle historier om «record keeping», arkivutvikling, arkivteori og praksis. Det virket som om den historiske dimensjonen i arkivarenes utdanning og praksis var noe mangelfull, og at det var lite av det som ble produsert som hadde høy kvalitet. Arbeidene

fikk ingen oppmerksomhet blant historikere. Cox mente at arkivarenes manglende interesse for arkivhistorie først og fremst skyldes at de oppfattet sitt arbeid som et praktisk fag, og at dette førte til fokus på faginterne undersøkelser. De beste arbeidene var produsert mange tiår tidligere. Men Cox framhevet også at det var lyspunkter, og at tidsskriftene *Archivaria* og *The American Archivist* spilte en viktig rolle for arkivhistorisk forskning.

Mange av de samme trender som Cox beskriver for amerikansk arkivhistorie, går igjen i en mer generell oppsummering fra 2016.⁹ Her skriver forfatterne at arkivhistorie lenge har vært praktisert av arkivarer. Som eksempler nevner de at i land hvor utdannelsen av arkivarer omfatter en historisk komponent, har det vært skrevet brede innføringer i arkivhistorie og at disse ofte har blitt utgitt som lærebøker. Arkivarene har også skrevet spesialhistorier om arkivene som de har ansvaret for. Det har ofte skjedd i form av kataloginnledninger. Stort sett har arkivarer skrevet arkivhistorie for arkivarer. Men, skriver forfatterne, i den siste tiden har ting begynt å endre seg. Enkelte arkivarer har engasjert seg i dialog med historikere, og dette har ført til et antall fellesprosjekter, konferanser og publikasjoner.¹⁰ Ut fra eksemplene som forfatterne framfører, er det klart at møtet mellom arkivarer og historikere er noe som har fått betydning på 2000-tallet.

Cox poengterte i 2000 at de beste arkivhistoriske bidragene var flere tiår gamle. Det kan stemme godt overens med Tom Nesmiths observasjoner av situasjonen i Canada. Dette er et land hvor man lenge holdt på idealet om at arkivaren av utdanning og legning skulle være historiker.¹¹ I 1960-årene fikk arkivarene stadig større oppgaver

⁹ Vivo, Guidi, Silvestri 2016.

¹⁰ Vivo, Guidi, Silvestri 2016: 421-422.

¹¹ Nesmith 2004. Jf. Cook 2005.

⁷ Brichford 1982.

⁸ Cox 2000.

med å administrere moderne arkiver, og de erkjente at for eksempel kassasjons- og bevaringsvurderinger førte med seg store intellektuelle utfordringer. I løpet av 1960- og 1970-årene begynte arkivarene å se for seg arkivaryrket som en egen profesjon som først og fremst måtte ta seg av administrative og tekniske utfordringer. Mange tenkte også at historisk kunnskap ville bli stadig mindre relevant. Samtidig fikk historikerne lavere status innenfor academia. Det var derfor ikke spesielt attraktivt å søke seg sammen med dem.

Bekymringene som her er referert, går primært på omfanget av arkivarenes arkivhistoriske forskning og publisering. Den amerikanske arkivaren og historikeren James M. O'Toole har i tillegg også uttrykt bekymring for omfanget av hva arkivarene leser av arkivhistorisk litteratur, og hva de leser. I 1995 publiserte han en anmeldelse av ny historieforskning som han oppfattet som relevant for arkivarer¹². Som de ovennevnte, beklaget han seg over at det fantes lite arkivhistorisk litteratur, i hvert fall på engelsk, både om fjern og ny fortid. Riktignok ble mange amerikanske arkivarer presentert for Ernst Posners arkivhistoriske arbeider tidlig i sin utdanning, og noen få enkeltpersoner leste også (noen av) disse arbeidene. Og så regnet de med at de hadde fått den kunnskapen som de hadde bruk for om arkivprofesjonens opphav. Så i 1979 kom Michael Clanchy's monografi *From Memory to Written Record*, og den fikk nærmest en kultstatus blant arkivarer i Nord-Amerika. Man begynte å erkjenne (ofte i det stille) at det var adskillig mer å si om framveksten av arkiver og betydningen av dokumenter enn det man tidligere hadde trodd. O'Toole benyttet nå anledningen til å peke på at *From Memory* (...) hadde kommet i sterkt utvidet og omarbeidet utgave,¹³ og at det også hadde kommet mye annen relevant litteratur fra både antikk- og middelalderhistorikere.

¹² O'Toole 1995.

¹³ Clanchy 1993.

Det var nødvendig at arkivarene fulgte opp. De måtte kjenne til den nye litteraturen, og denne litteraturen måtte inn på pensum i arkivutdannelsen. Hvis man i arkivutdannelsen fortsatte å konsentrere seg om de gamle heltene (dvs. Posner) så ville det føre til alvorlige mangler i studentenes kunnskaper. O'Toole var overbevist om at arkivhistorisk litteratur er viktig for arkivarer. Det er imidlertid ikke noe som tyder på at han hadde tro på at arkivarene kom til å gi noen vesentlige bidrag på dette området.

Den postmoderne utfordring

De siste tiårene av 1900-tallet var det en utbredt oppfatning innenfor mange fag om at man var kommet i en krisesituasjon. Krisestemningen var tydelig innen flere humanistiske fag, og kanskje særlig var historikerne preget. Bakgrunnen for dette var den kritikk og utfordringer som man ble utsatt for ifra det som ofte blir omtalt som postmoderne filosofi. Dette er kanskje et noe forkjært navn. Det er mye forskjellig som har blitt kalt postmodernisme, så mye at det er vanskelig å avgrense fenomenet og gi en fast definisjon av det.¹⁴ Mange av de som har blitt omtalt som postmodernister, vil selv ikke

¹⁴ Postmodernisme kan f.eks. brukes som betegnelse både på en bestemt retning innen kunst og/eller kultur, som navn på en epoke, men også som betegnelse for en teoretisk retning. Jean-Francois Lyotard har karakterisert postmodernisme både som et sammenbrudd for framskrittstro og som en attityde eller som en måte å tenke på (jf. Upward 1996: 271-274). For en generell presentasjon av fenomenet, sentrale personer og teoretiske og metodologiske hovedtrender, se Best og Kellner 1991 og Poster 1989: Om resepsjon av postmodernisme i Norge, se (særlig forordet i) Røssaak 1998. Se spesifisering hos Hall 2003 ca.: 2 hvor Hall fører opp et utvalg av intellektuelle bevegelser som har gitt epistemologiske impulser til (kultur)historie-faget: feministisk teori, poststrukturalisme, queer teori, post-kolonial teori, «Cultural studies», «Subaltern studies», «New historicism».

karakterisere seg slik. En del av dem burde kanskje heller omtales som poststrukturalister, framfor som postmodernister.¹⁵

Utfordringene ble møtt på ulikt vis i ulike miljøer. Mange oppfattet kritikken som feilaktig eller uberettiget.¹⁶ Ikke sjelden førte utfordringene til at historikere og andre forskere i større grad enn tidligere både reflekterte over sitt eget fag og sin egen forskningsvirksomhet, og til framvekst av nye interesseområder.

Blant historikere kan man finne oppfatninger av at postmodernismen har ført til eller forsterket positive trekk. Som positivt peker den ellers kritiske historikeren Richard J. Evans på at det har blitt en større bevissthet om historikernes måte å formulere seg på.¹⁷ Videre har postmodernismen ført til en revitalisering av gamle temaer og introduksjon av mange nye temaer. Forhold og temaer som historikerne tidligere anså som uviktige har blitt løftet fram og blitt viktige. Det har vært en tendens til å løfte fram individuelle

¹⁵ Poststrukturalist er en betegnelse som oppstod i USA, og som inkluderte en del franske teoretikere. Poststrukturalistene utgjør således en del av den større gruppa med postmoderne teoretikere. I Frankrike er det ikke vanlig å bruke avgrensninger som inkluderer nøyaktig den samme gruppen av teoretikere. Flere av de som er inkludert i gruppen av poststrukturalister her vil selv benekte at de hører hjemme her. Termen er treffende i den forstand at gruppa omfatter teoretikere som var påvirket av, men etter hvert reagerte mot, strukturalistisk lingvistik og sider ved strukturalistenes epistemologi. Dette gjaldt særlig Ferdinand de Saussures versjon av lingvistikken. Et annet fellestrekk, er at de tidlig i sitt liv hadde vært påvirket av Marxistisk teori, men senere opplevde tvil og kom i opposisjon til det franske kommunistpartiet og dets bruk av teori.

¹⁶ Se Evans 2000 om postmodernismens betydning for historiefaget. Han avviser (eller modererer) for eksempel radikale postmodernisters argumentasjon om at all historieskriving er selvrefererende «tekst», og at objektivitet er en illusjon. Han avviser også at historikernes hovedmål er å fremme makt for seg selv eller sine «oppdragsgivere». Videre peker han på at mye av postmodernistenes kritiske punkter mot historikerne er uberettiget – for eksempel har faktisk historikerne en lang tradisjon for å bedømme kildenes opphavssituasjon og kontekst, for å vurdere sannhetsgehalten i sine argumenter og for å underminere metafortellinger.

¹⁷ Evans 2000.

mennesker – også utenfor kretsen av de store, rike og mektige. Dessuten har mange historikere tatt en ny og grundigere kikk på kildematerialet og blitt mer oppmerksom på kildenes tekst og narrasjon. Evans framfører også at postmodernismens innflytelse førte til mindre bruk av deterministiske forklaringsmodeller. Ikke minst har postmodernismen ført til større grad av selvkritisk innsikt og refleksjon over forskernes egne kategoriseringer og forhåndsoppfatninger.

Hva er forklaringen på at det tok flere tiår før arkivarene i noe omfang gikk i møte med filosofenes utfordringer og historikernes nye interesser? Elisabeth Kaplans sammenligning fra 2002 av hvordan antropologer og arkivarer hadde møtt den postmoderne utfordringen, kan kanskje gi noen relevante poeng. Hun framfører at det i postmodernismen lå et krav om epistemologisk (erkjennelsesteoretisk) gransking av konsepter som representasjon, autentisitet og objektivitet, og deres forhold til makt og autoritet.¹⁸ Innen antropologien førte utfordringene ganske umiddelbart til refleksjon over metodologi, og særlig til refleksjoner av epistemologisk og filosofisk karakter. Innen arkivfaget var situasjonen en helt annen. Gjennom 1900-tallet ble metodene stadig forbedret, men det var stor konsensus i oppfatningene om hva en arkivar skulle være. Arkivtenkningen forble isolert fra den større akademiske debatten. Først på 1980-tallet begynte noen få arkivarer å være annerledestenkere i spørsmål om bevaring og kassasjon. De aksepterte at prosessen var basert på subjektive oppfatninger, og de argumenterte for at arkivarene burde være medskapere av «records» og aktivt være med på å skape framtidens fortid. De som framførte slike synspunkter, ble ofte ignorert eller møtt med motstand. Langt de fleste arkivarer forble i 1900-tallets positivisme. De oppfattet seg selv som objektive voktere over objektive historiske kilder og var mest

¹⁸ Kaplan 2002.

opptatt av praktisk arbeid.¹⁹ Kaplan framfører at postmodernisme gjerne ble oppfattet som en trussel som kunne undergrave fundamentet for profesjonell kunnskap, verdier og ekspertise som var bygd opp over lang tid.

Vår tids arkivarhistoriker

Riktignok har den postmodernistiske utfordring fått få konsekvenser for arkivarenes arkivhistoriske virksomhet. Det betyr ikke at utfordringen har blitt totalt ignorert, men responsen har kommet innen andre deler av arkivfaget. Fra 1990-tallet har det vært enkelte arkivstemmer som har diskutert postmodernismen og fremmet synspunkter på hvordan denne eventuelt kan appliseres på arkiv og arkivarbeid.²⁰ Det er verdt å merke seg at den postmodernistiske påvirkningen og den medfølgende diskusjonen av hva et arkiv er, utviklet seg samtidig med inntoget av elektronisk teknologi. Det er stor konsensus om at arkivarene må ta utfordringene som elektroniske arkiver bærer med seg. Man har grepet dette an på ulike måter, blant annet gjennom utviklingen av modeller som skal forklare tids- og rom-aspekter ved dokumentforvaltning, slik som «records continuum»-modellen. Også andre felt innenfor arkivforskningen har kommet i søkelyset.²¹

Responsen på utfordringene som elektroniske arkiv fører med seg tar sjeldent opp filosofiske implikasjoner av utviklingen. Det er først og fremst teknologi og arkivforvaltning som har stått i fokus, altså det feltet man kaller «business management». Man kan konkludere med

¹⁹ Jf. mer utførlig diskusjon i Mortensen 1999, særlig s. 14-22; Brothman 1999, særlig s. 67-69.

²⁰ F.eks. Mortensen 1999; Brothman 1999

²¹ Gilliland, McKemmish 2004 gir en oversikt over arkivforskningens ulike felt. Oversikten er senere oppdatert f.eks. av Eastwood 2010 og 2017.

at den moderne arkivforskningen i stor grad er av generell og overordnet karakter eller har et mer pragmatisk enn historisk siktepunkt.²²

Unntak finnes. Tom Nesmith har poengtert at det nettopp er erfaringene med moderne elektroniske arkiver som igjen har ført til en større interesse for historisk kunnskap, og at slik kunnskap blant annet er et nødvendig arbeidsredskap for kassasjons- og bevaringsvurderinger.²³ Det har også kommet arkivarer med mindre pragmatisk innstilling og som på et mer grunnleggende vis reflekterer over arkivteori, metode og praksis. Gjennom dette har de blitt opptatt av framveksten og utviklingen av de ideer som har preget arkivtenkingen.²⁴ Men, som Anne Gilliland og Sue McKemmish peker på, er det ikke alltid klassisk historisk metode som ligger til grunn for utvikling av arkivfaget, men metoder som er hentet fra andre fagfelt.²⁵

Sammen med den tiltagende interessen har det også kommet fora som kan bidra til å styrke og utvikle arkivhistorie.

Tidsskriftet *Archival Science* ble etablert i 2001. Det har blitt et viktig publiseringssted for arkivhistoriske artikler. Arkivhistorie var spesialtema både i 2007 og 2010, og ved siden av dette er det publisert enkeltartikler. En drivkraft var grunnlegger og redaktør Eric Ketelaar. Han hadde bakgrunn både som riksarkivar i Nederland og senere som professor i arkivistikk, først ved universitetet i Leiden, og deretter i

²² Se drøfting og liste over de viktigste bidragene i Nesmith 2004: 24-27; Miller 2015: 15-31; Nesmith 2015; Lane, Hill 2010.

²³ Nesmith 2004.

²⁴ Cook 2001, særlig s. 34-35; Cook 2011; Brien Brothman (1999) diskuterer hvorfor de fleste arkivarer ignorerer postmodernistisk og poststrukturalistisk filosofi, og særdeleshet Jacques Derrida.

²⁵ Gilliland; McKemmish 2004: 175-176.

Amsterdam. Han har selv skrevet flere arkivhistoriske arbeider som har blitt publisert både i eget tidsskrift og andre steder.

Omtrent samtidig med at *Archival Science* ble lansert, ble det avholdt seminarer og konferanser hvor mange arkivarer og forskere fra arkivfag kunne legge fram arkivhistoriske innslag. Mange av bidragene har senere blitt publisert, og de utgjør en viktig del av fagmiljøets samlede bidrag til den arkivhistoriske forskningen.

I årene 2001-2002 ble det holdt en serie med seminarer ved University of Michigan, *Sawyer Seminar on Archives, Documentation, and the Institutions of Social Memory*. En betydelig del av foredragene ble utgitt i 2007.²⁶ Syv av de 46 artiklene er opptrykk av eldre publiseringer. Forskerne som er med i antologien kommer fra mange fagmiljøer. Om lag en tredjedel er historikere, en tredjedel har bakgrunn fra arbeid i arkiv eller arkivledelse. Resten kom fra en stor og uensartet gruppe av ulike fag eller type av institusjoner som jus, antropologi, biblioteker og bibliotekfag, museum, arkitektur, geografi, språk og litteratur. Enkelte kombinerer flere kompetanseområder. Omtrent hver tiende bidragsyter hadde tilknytning til arkivfag (som universitetsfag) og/eller medievitenskap og informasjonsvitenskap. De publiserte artiklene representerer et stort antall temaer. En del artikler gjelder middelalder. Mange temaer har en generell karakter og er tidsuavhengige. Og mange tar for seg forhold som er aktuelle i samtiden uten å ha noen klar historisk tilnærming. Bidragene er gruppert i fem overordnede temaer, nemlig 1) arkiv og arkivering, 2) arkiv i kunnskapsproduksjon, 3) arkiver og sosial erindring, 4) arkiv, erindring og politisk kultur og 5) arkiver og sosial forståelse i stater som gjennomgår raske forandringer.

²⁶ Blouin og Rosenberg 2007.

I 2003 ble den første *International Conference on the History of Records and Archives* (I-CHORA) arrangert i Toronto. Formålet var å oppmuntre og fremme tverrfaglig historisk forskning om «records, recordkeeping practices and recordkeeping institutions». Tilsvarende konferanser har senere blitt holdt med relativt jevne mellomrom, og på disse har fra 100 til 130 arkivarer og forskere deltatt. Vanligvis har utvalgte artikler fra konferansene blitt publisert.²⁷ I 2018 gikk den åttende konferansen av stabelen i Melbourne. *Archival Science* vil være publiseringssted for innlegg fra denne konferansen.²⁸ De første artiklene fra denne konferansen kom på trykk i hefte 3 for 2019.

Ser man på programmene for I-CHORA-konferansene, ser man at det er stort spenn. Enkelte bidrag går 1000 år bakover i tid. Men hovedvekten er på 1900-tall og nåtid. Mange bidrag har en klar historisk orientering. Men det er også et betydelig innslag av innlegg som er av generell art eller som ligger i grenselandet mellom historie og samtid. Et tema som har vært framme flere ganger, er hva som skjer med arkiver i krig og konflikt, og hva som skjer med dem i etterkant. En annen gjenganger er temaer som tause stemmer, identitet og «memory», særlig sett i forhold til etniske, kulturelle og sosiale minoriteter – hvordan minoritetene er underrepresentert i arkivene eller er presentert på majoritetenes og makthavernes premisser, samt om arkivaktivisme som metode for å samle dokumentasjon om minoriteter på minoritetenes premisser. Tilsvarende er det bidrag som tar opp spørsmål vedrørende arkiver i kolonivelder og i tidligere kolonier.

²⁷ I-CHORA 1 Toronto 2003 i *Archivaria*, vol. 60 (2005); I-CHORA 2 Amsterdam 2005 i *Archival Science* (2006); I-CHORA 3 Boston 2007 i *Libraries & the Cultural Record*, vol. 44/1 (2009); I-CHORA 4 Perth 2008 i *Archival Science*, vol. 9/1-2 (2009); I-CHORA 5 London 2010 i *Journal of the Society of Archivists*, vol. 32/1 (2011); I-CHORA 7 Amsterdam 2015 i Fiorella Foscarini, Heather MacNeil, Bonnie Mak, and Gillian Oliver (red.) (2016). Rapporten el.l. fra I-CHORA 6 Austin 2012 er ikke funnet.

²⁸ Frings-Hessami og Foscarini 2019.

Det har også vært bidrag som omhandler dagens arkivarrolle og arkiv-etikk.

Foredragsholderne på I-CHORA-konferansene er i stor grad arkivarer fra nasjonalarkiver og andre større arkivinstitusjoner samt forskere knyttet til arkiv- og dokumentasjonsfag og fag som kommunikasjon og media.

Hvem er så vår tids arkivarhistorikere? Det er ikke mulig å gi et enkelt og entydig svar. Ser man etter, så er det mange innen arkivarprofesjonen som er interessert i arkivhistorie: Deltakelsen ved ulike arrangementer er betydelig. Begynner man å summere opp, er det ikke så lite som arkivarene skriver om arkivdanning, arkivmateriale og arkivinstitusjoner. Arkivhistorie har potensialet i seg til å interessere forskere utenfor arkivprofesjonen. Er det som arkivarene produserer av interesse for utenomverdenen? Og har arkivarprofesjonen fulgt med på hva som skjer ute i den store verden? Er de ulike faggruppene som er opptatt av arkivhistorie relevante for hverandre? Før vi kan svare på slike spørsmål, må de øvrige deltakerne på den arkivhistoriske arena også få sin omtale.

Arkivhistorie som kultur- og kunnskapshistorie

Som nevnt over, var både historie og mange andre fag i de siste tiårene av 1900-tallet påvirket av postmodernismen og poststrukturalismen, en påvirkning som ofte ble formidlet gjennom litteraturkunnskap. I praksis sluttet de fleste historikere seg ikke til radikale oppfatninger om at språket ikke referer til virkeligheten. Mange kulturhistorikere ga stor plass til språk og diskurs. Men dette gjorde de mer som en guide til sosial virkelighet, ikke som erstatning for slik virkelighet. Og så kan det føyes til at den språklige vendingen var med på å motvirke

determinismen i for eksempel sosioøkonomiske tilnærminger og å fremme vektlegging av kulturelle faktorer.²⁹ En videreutvikling av den språklige vendingen var at en del historikere begynte å sette fokus på å studere representasjoner av fortiden – «history of memory».

Da man kom inn på 2000-tallet, vendte historiefaget seg i stor grad videre.³⁰ Mange historikere begynte å betrakte den språklige vendingen som et fengsel som de ville ut av, bort fra diskurser og tekstlabyrinter, men uten å gi slipp på innsiktene man hadde vunnet om kompleksiteten ved språk og språkbruk. En reaksjon var at man begynte å interessere seg for ting framfor språk. Dette er tydeligst uttrykt hos de historikere som fattet interesse for materialitet, visualitet og kroppslighet. Nye vendinger slo rot innen fagretningene kultur- og, etter hvert, kunnskapshistorie.

Kulturhistorie og kunnskapshistorie

I 2016 ga Peter Burke ut et lite oversiktsverk om kunnskapshistorie.³¹ Her forteller han at da han begynte på et bokprosjekt på begynnelsen av 1990-tallet, virket det som om han var praktisk talt alene med sine interesser for kunnskapens historie. Det var ikke helt tilfelle, for på 1990-tallet var det også andre som var opptatt av kunnskapshistorie. Men kunnskapshistorien var da bare en liten spire innenfor kulturhistorien. Om man kategoriserer dagens kunnskapshistorie som en gren av kulturhistorien eller som en nabodisiplin til kulturhistorien, er i stor grad et spørsmål om smak og behag.

²⁹ Iggers 1997: 120-123, 126-127, 132-133.

³⁰ Tamm 2018: 11-12.

³¹ Burke 2016: 1-14.

Kulturhistoriens historie er også et tema som Peter Burke har skrevet om.³² Det er på sin plass å skissere noen hovedlinjer herfra som bakgrunn for den senere kunnskapshistorien.

Kulturhistorie var en retning innen historiefaget som nok hadde røtter tilbake til 1700- og 1800-tallet, men som fram mot 1970-tallet sto svakt.³³ Den klassiske kulturhistorien fra ca. 1800 til 1950 var en forskningstradisjon som var opptatt av eliter og finkultur. Kulturhistorikerne konsentrerte seg om mesterstykker innen kunst, litteratur, filosofi og vitenskap. De kunne ofte være naive i sin oppfatning av at tekster og bilder fra en gitt periode fungerte som speil – de var uproblematisk reflekser av sin tid. Forskerne var ofte godt plantet i en hegeliensk idé om tidsånd. Og deres arbeider kunne være impresjonistiske og til dels anekdotiske.

Fra midten av 1900-tallet kom impulser utenfra som endret fagfeltet. Impulsene kom fra sosiologer og nye retninger innen filosofi og kunsthistorie. Det kom kulturhistorikere med bakgrunn i marxisme som var opptatt av forholdet mellom kultur og samfunn og hvordan

³² Burke 2016.

³³ Framstillingen om utviklingen av kulturhistorie bygger i hovedsak på Burke 2008. More 2016 gir en fylldig gjennomgang av tidligere varianter av (ikke-kunsthistorisk) kulturhistorie, bl.a. arbeider av tidlige historikere som Jacob Burckhardt (1818-1897), Karl Lamprecht (1856-1915), Aby Warburg (1866-1929), Henri Pirenne (1862-1935), Johan Huizinga (1872-1945) og den franske filosofen Henri Berr (1863-1954). More peker på historiefilosofier som Wilhelm Dilthey, Ernst Cassirer og Hans-Georg Gadamer som de mest direkte bindeleddene mellom den tidlige kulturhistorien og den nyere kontinentale filosofien som igjen påvirket den engelskspråklige «new cultural history» fra siste del av 1900-tallet. More peker dessuten på at Peter Burke lenge overså disse forbindelsene, og at han i stor grad har presentert den franske Annales-skolen som starten på kulturhistoriens historie. Det er først i hans senere arbeider (fra ca. 2012) at Burke har erkjent at graden av nyhet ved den nye kulturhistorien har blitt overdrevet. Jf. også Alison Moore (2014) om hvordan arven fra tidligere tysk historiografi ble fortiet i Frankrike etter første verdenskrig, også av Annales-skolens grunnleggere March Bloch og Lucien Febvre.

økonomisk og sosial basis påvirket kultur og ideologi. Marxistene var også opptatt av at samfunn var preget av konflikter og at kultur ikke var homogen. Fra den framvoksende sosialhistorien kom interessen for å studere vanlige folk og populærkultur.

Men kanskje det mest utpregede ved kulturhistorien fra 1960-tallet til 1990-tallet, foruten den språklige vendingen, var en antropologisk «vending».³⁴ En generasjon av kulturhistorikere adopterte et antropologisk kulturbegrep som inkluderte både symboler, kunnskap, kunst, moral, lov og vaner – kort sagt de evner og vaner som mennesket har ervervet seg i egenskap av å være medlem av et samfunn.³⁵ Man fikk en stadig bredere kulturforståelse, og man begynte å snakke om kulturer i flertall. Den antropologiske vendingen nådde mange fag, og den fikk ulike effekter og betydning i de enkelte fag og disipliner. Effekten for historiefaget var at man fikk kulturhistorie for nærsagt alle ting. Og denne kulturhistorien fikk forskjellige navn: i USA «New Cultural History», i Frankrike som regel «mentalitetshistorie» og i Tyskland

³⁴ Jf. Burke 2012 om likheter og kontaktpunkter mellom kulturhistorie og retninger i andre fag og studieområder. Burke skiller mellom tre «sirkler». Først er det en indre sirkel av historiske fag som på samme måte som kulturhistorie har hatt en markant antropologisk «vending». Dernest kommer en midtre sirkel med samfunnsvitenskapelige fag som (i varierende grad) har hatt en kulturell vending, men hvor kontaktene og likhetene med kulturhistorie er mer avgrenset. Og endelig er det en ytre sirkel av fag innen psykologi, kognitive studier, biologi osv. hvor det muligens er/kan bli visse kontaktpunkter. Burke peker også på at interessen for kultur har ført til at man innen mange fag har fått en sterkere vektlegging av den historiske dimensjonen.

³⁵ Jf. Kalb og Tak 2005: 1-2 som peker på at innen antropologifaget var det også en kulturell vending, ofte omtalt som en historisk vending. Dette var antropologer som var misfornøyd med at antropologene tradisjonelt hadde beskrevet samfunn og kulturer som lukkede og statiske, og som rettet seg mot historiefaget for å finne nye analytiske tilnærminger. Samtidig rettet kulturhistorikerne seg mot antropologien. Det de særlig hentet derfra var begreper og synspunkter fra den lukkede og statiske kulturforståelsen som kultur-antropologene hadde reagert mot.

«dagligdagshistorie».³⁶ I år 2000 kunne Peter Burke konkludere med at den nye kulturhistorien var den dominerende form for kulturhistorie, kanskje for historieskriving overhodet.³⁷

Historikere innen den nye kulturhistorien var lenge meget engasjert i teori. De hentet inspirasjon fra ulike teoretikere innen forskjellige fag, og de diskuterte teoretikere og teorier. Faglitteraturen var spekket med henvisninger til og utlegninger av tankene og begrepene til for eksempel filosofen Michel Foucault, sosiologen Pierre Bourdieu og antropologen Clifford Geertz. Slike eksegesser har etter hvert gått av moten.

Som nevnt har den nye kulturhistorien ført til studier av mange forskjellige gjenstander og fenomener, og noen begreper har blitt standardbegreper. Et svært sentralt begrep er *praksis*. Forskere har studert praksis innen religion og vitenskap, og praksiser som tale, reising og samlevirksomhet. Studier av samlervirksomhet tar for seg både hvem som samler, hva som blir samlet, filosofiske og psykologiske aspekter ved det å samle (samlemani), fysisk organisering og mentale kategoriseringer av samlinger og privat og offentlig tilgang til oppbevaringssted og materialet.

³⁶ Se Hunt 1989 om den kulturelle vendingen vurdert fra tiden for etableringen av den nye kulturhistorien. I innledningen gjøres det spesielt rede for hvordan historikere innen den marxistiske tradisjonen og den franske annales-skolen har forholdt seg til den kulturelle vendingen. Her er også egne artikler med grundigere innføring i utvalgte temaer som var viktige for den nye kulturhistorien; Foucaults kulturhistorie og nyere retninger innen sosialhistorie (særlig E. P. Thompson og Natalie Davis), antropologi (særlig Geertz) og litteraturvitenskap (særlig Hayden White og Dominick LaCapra). Om antropologiens betydning for historiefaget, se også vurderinger i Georg G. Iggers (1997): 101-117 (om mikrohistorie og antropologi) og s. 123-126, og særlig David Gentilcore (2010). Jf. også John R. Hall (2003 ca.) om tematiske, metodiske og erkjennelsesteoretiske tråder mellom postmodernisme og kulturhistorie.

³⁷ Peter Burke (2008): 51.

En av de mest populære former for praksis innen den nye kulturhistorien, er lesing. Innen lesingens historie er man opptatt av leseren, lesepraksis og kulturell bruk av trykt skrift. Man har utforsket motsetninger mellom høytlesning og innvendig lesning, offentlig lesning og privat lesning, sakte lesning og ekstensiv lesning. Man har studert leseteknikker som skumlesing, bruk av indekser og innholdsfortegnelser og lesing fra perm til perm. Man har vært opptatt av den kunnskapsrevolusjonen som fulgte med framveksten av referanseverk og bibliografier.

En annen innfallsvinkel innen den nye kulturhistorien, er studier av materiell kultur. Her fikk kulturhistorikerne et interessefellesskap med kollegaer som arkeologer, etnografer, museumscuratorer og spesialister på møbler, teaterkostymer og mye annet. Den vanligste formen har vært studier av ting. Her kan man skille mellom studier av gjenstandene i seg selv og av teknologi i vid forstand: hvordan gjenstander blir produsert, tilpasset og tatt i bruk. Mindre vanlig er studier gjennom gjenstander – å bruke gjenstandene som kilde. Her er fokus gjerne på personene som lager og bruker gjenstandene og hvilken mening gjenstander tillegges. En variant er studier av gjenstandssamlinger, men som regel er slike studier mer opptatt av samleprosessen enn av gjenstandene og samlingene i seg selv.³⁸

Det som kom mest i fokus, var studier av mat, klær og husly med fokus på konsumpsjon. Konsumpsjon kan betraktes både som et middel for å vise eller oppnå status og som en aktivitet som bringer med seg identitet og forestillinger – en konsumkultur. Symbolske aspekter ved mat, klær og bolig har blitt grundig beskrevet. Også den

³⁸ Gaskell 2018, særlig s. 217-221. Vi ser her bort fra teoretiske/filosofiske innfallsvinkler som «Thing-theory» og «Actor-network-theory» med epistemologiske og ontologiske refleksjoner om hvorvidt gjenstander er handlende aktører eller hvor «thing» utgjør «linguistically constituted disembodied theoretical entities».

romlige dimensjonen har blitt viet oppmerksomhet. Innen bolighistorien har man analysert arealbruk innendørs og utendørs, offentlige rom som torg, markedsplasser og plasser. Tilsvarende har man innen vitenskapshistorien vært opptatt av romlige aspekter ved laboratorier og anatomiske teatre, innen kunsthistorien av gallerier, museer og operahus, og innen lesehistorien av den fysiske organiseringen av biblioteker.

En annen variant av den nye kulturhistorien er videreføring av «history of memory» - på norsk sosial eller kulturell erindring.³⁹ Dette er et fagområde som også antropologer, litteraturvitere og kunsthistorikere har vært opptatt av, og hvor historikerne i større grad enn vanlig har vært leverandør til de andre fagene.⁴⁰ Studier av erindring har relativt lange røtter, men tidlig forskning var i all hovedsak orientert mot individnivået. I andre halvdel av 1900-tallet gikk fokus over på studier av erindring som et sosialt fenomen. Først var det sterk konsentrasjon om moderne tid, og særlig var erindrings-historikerne opptatt av hvordan fortiden ble brukt i nasjonsbyggingen på 1800- og

³⁹ I engelskspråklig litteratur er ulike begreper benyttet, slik som *collective memory*, *shared communication about the meaning of the past*, *social memory*, *cultural memory* og *collective memory*. Om utviklingene av ordbruk og konnotasjoner ved de ulike alternativene, se Cubitt 2018: 134. Jeg velger her, og tilsvarende steder, å bruke kollektiv erindring som en norsk oversettelse av «collective memory». Det har etter hvert blitt vanligere å bruke den alternative termen «social memory», som jeg på tilsvarende vis oversetter til sosial erindring. Den norske termen «erindring» har særlig konnotasjoner til (oftest individuell) lagring, bevaring og framhenting av erfaring eller inntrykk. De engelskspråklige termene har i tillegg også konnotasjoner til en videre bruk av erindringene eller minnene, til en stadig vedvarende konstruksjon av nåtiden. En god oversikt over «memory»-studier innen (historie og særlig) arkivlitteratur er Hedstrom 2010 og Josias 2011. Jf. også Brothman 2001: 64-66 som sier (s. 66) om arkivarer at de «manage archival records in their keep as part of a network of present-centred information. Staged in this way, even the aged records of a «distant» past may emerge as a resource worthy of sustained organizational investment».

⁴⁰ Cubitt 2018.

1900-tallet.⁴¹ Senere er tidsspennet utvidet til også å omfatte både middelalder og tidlig moderne tid. Og man studerer hvordan erindring fungerer innenfor mange forskjellige typer av grupper, innen familier, landsbyer, yrkesgrupper, forskningsinstitusjoner, generasjoner og klostre. Man har også undersøkt forholdet mellom erindring og makt. Erindring og identitet kan brukes til å skape en sterk front utad, men kan også være med på å bygge og vedlikeholde maktstrukturer innad i gruppen.

Framveksten av den nye kulturhistorien hadde altså mange bånd til utviklingen i andre fag, og særlig til hva som skjedde i en del av samfunnsfagene. Og i siste del av 1900-tallet var denne kulturhistorien i rask vekst. Etter hvert begynte imidlertid en del forskere å føle et visst ubehag både med feltet og navnet. Kulturbegrepet hadde etter hvert fått så bred anvendelse at praktisk talt hva som helst kunne framstå som kultur.⁴² Disiplinen kulturhistorie begynte å fragmentere, og et av fragmentene var kunnskapshistorie.

Fragmenter kommer ikke ut av intet. For mange kulturhistorikere var opptatt av kunnskap. Og mange fant inspirasjon i nabofag, og særlig i grenen kunnskapssosiologi. På begynnelsen av 1900-tallet var kunnskap et interessant problem for sosiologer i Frankrike, Tyskland og USA.⁴³ Men etter en stund ble trenden brutt, og det var først på 1970-tallet at det kom en ny giv med kunnskapssosiologi. I den første runden var hovedfokus på tilegnelse og videreføring av kunnskap. I den senere runden var mange sosiologer influert av postmodernisme eller poststrukturalisme, og i tråd med dette kom produksjon og konstruksjon av kunnskap til å stå sentralt. Man la nå mindre vekt på å

⁴¹ Jf. Olick og Robbins 1998.

⁴² Mulsow 2018: 179.

⁴³ Om utviklingen av kunnskapssosiologi og dette fagets tilknytning til antropologi, (soial)geografi og historie, se Burke 2000: 3-11.

forklare forhold ut fra sosiale strukturer, økonomi og klassetilhørighet. I stedet var man opptatt av individer og praksis. Man interesserte seg for kunnskaps-holdere (i vid forstand) og for språk og praksistyper som klassifisering og eksperimentering. Mange undersøkelser ble utført som mikrososiologi; studier av kunnskap i dagligliv og i små kunnskapssamfunn og studier av kunnskapsholdere i sine lokale arbeidsmiljøer som laboratorier og biblioteker. Man var opptatt av kjønnsperspektiver og kunnskapens geografi.

Da Peter Burke i 2000 utga monografien *What is Cultural History?* omtalte han overhodet ikke «literacy» i betydning skriftlig praksis eller skriftkompetanse, noe som må kunne betegnes som oppsiktsvekkende. At han den gangen heller ikke omtalte kunnskapshistorie, er ikke særlig oppsiktsvekkende. Derimot er det oppsiktsvekkende at i den reviderte utgaven fra 2008 er heller ikke kunnskapshistorie omtalt som en underdisiplin av kulturhistorien. Så vidt jeg kan se, er det nærmeste han kommer at han i omtale av fagutviklingen i det 21. århundre en eneste gang, og ganske i forbifarten bruker ordet «knowledge».⁴⁴ I 2016 kunne samme forfatter konstatere at kunnskapshistorien hadde blitt institusjonalisert, og at det fantes egne forskergrupper, professorater, sentre, undervisningstilbud, forskningsprosjekter og konferanser innen feltet. Kunnskapshistorien var i ferd med å bli en semi-disiplin med egne organisasjoner og egne tidskrifter. Og kunnskapshistorien hadde nærmest eksplodert – både i betydning av at omfanget var i rask vekst og at feltet ble stadig mer fragmentert.⁴⁵

Og historien gjentar seg. I 2018 stilte vitenskapshistorikeren Lorraine Daston spørsmålet om hva kunnskapshistorie er, og mer satt

⁴⁴ Burke 2008: 133.

⁴⁵ Burke 2016: 1-3.

på spissen; er det over hodet noe som kunnskapshistorien ikke kan ha som sitt studieobjekt? Og i fortsettelse av dette følger spørsmålet om grensdragning mellom objektet og dets kontekst. Ønsker man å studere kunnskapsproduksjon i kontekst, så er det problematisk om kategorien kunnskap defineres så vidt at alt kan sies å være kunnskap. Hva er da omverdenen som kunnskapen skal vurderes mot?⁴⁶

Fra en sped start har kunnskapshistorien i løpet av et kvart århundre flyttet seg fra periferien til sentrum av historikernes interesse. Det er særlig tilfelle i Tyskland, Frankrike og den engelsk-talende verden. Og historikerne er ikke lenger alene på dette interesseområdet. De har selskap av blant annet sosiologer, antropologer, arkeologer, økonomer, geografer, statsvitere, vitenskapshistorikere, rettshistorikere og filosofer.⁴⁷

Tettest på historikerne er vitenskapshistorikerne, som i stor grad har gått fra å sette fokus på de store ideene og noen få store vitenskapsmenn til å studere vitenskapelige institusjoner og vitenskapelig praksis i laboratorier og botaniske hager.

En annen nær nabo er filosofene, som fra antikk tid har vært opptatt av epistemologi: Hva er kunnskap, hvordan erverver man kunnskap, og hvor sikker er kunnskapen. Mye av historikernes interesse for epistemologi har hatt sitt utgangspunkt i arbeider av filosofen Michel Foucault.

⁴⁶ Daston 2018: 174-175.

⁴⁷ Östling, Heidenblad, Sandmo, Hammar, Nordberg 2018 trekker opp en del av kunnskapshistoriens røtter innen kulturhistorien og vitenskapshistorien. De gjør også rede for ulike forsøk på å definere kunnskapshistorie og presenterer sentrale forskeres vurderinger av hva kunnskapshistorie har betydd for kulturhistorie og vitenskapshistorie.

Sosiologene har lenge interessert seg for hvordan sosiale faktorer influer kunnskap. Fra 1970-tallet av ble det utført mange kunnskaps sosiologiske arbeider, og en sentral forsker var Pierre Bourdieu.

Foucaults interesse for steder hvor kunnskap ble produsert, har inspirert både geografer og historikere. Den tyske historikeren Helmut Zedelmaier omtaler slike steder som «Werkstätten des Wissens», som vel kan oversettes med «kunnskapsverksteder».⁴⁸

Foucault var særlig opptatt av tidlig nytid; perioden fra renessansen til opplysningstiden. Denne perioden står fremdeles sterkt innen kunnskapshistorien generelt og mer spesielt innen utforskningen av kunnskapsverksteder. *Museet* ble tidlig et forskningsobjekt, og det har kommet mye kunnskap ut av disse studiene. *Biblioteket* fulgte godt etter, og det har også blitt forsket på kunnskapsverksteder som *observatoriet* og *laboratoriet*. En periode kunne det se ut til at *arkivet* var et kunnskapsverksted som ingen interesserte seg for. Den tiden er nå over.

The Archival Turn

Ved et seminar i Cambridge, Massachusetts i 2006 holdt den alltid nærværende Peter Burke en oppsummering hvor han fastslo at nå var historikerne i ferd med å oppdage et nytt historisk objekt - arkivhistorie.⁴⁹ Forskning på museer og biblioteker var preget av godt samarbeid mellom historikerne og museenes og bibliotekenes egne fagfolk. Nå var det avgjørende at det oppstod samarbeid mellom historikerne og arkivfagets egne utøvere. Burke var seg bevisst at arkivarene kunne tenke at historikerne prøvde å finne opp hjulet på nytt. Han var sik-

⁴⁸ Zedelmaier 2015.

⁴⁹ Burke 2007.

ker på at historikerne selv var av den oppfatning at de kunne bidra til å sette arkivarenes spørsmål inn i en videre kontekst. Burke mente at denne konteksten kunne omtales som arkivkultur.

Under konferansen hadde det blitt tatt til orde for at man trengte komparative studier og at man måtte etablere en sosialhistorie om arkiv. Burke sa at det var nødvendig at arkiv både ble studert fra et symbolsk og fra et materielt synspunkt. Og studiene måtte deles inn i undertemaer og framfor alt personaliseres. Man måtte undersøke hvem som oppbevarte hva, hva som gikk tapt, hvordan arkivmaterialet ble klassifisert og hvordan det ble gjort tilgjengelig. Det var også viktig å se på hvordan materialet ble brukt og til hvilket formål. Man måtte også diskutere arkiver og identitet, og herunder drøfte arkivet som institusjon, som profesjon og som et sted med betydning for nasjonal identitet. Og man måtte se på forholdet mellom ulike styresett og de ulike former for informasjon som ble samlet, lagret og benyttet. Burke understreket også betydningen av periodisering, og trodde at det kanskje ville være aktuelt å skille mellom forholdene før og etter ca. 1800.

Det er et langt lerret som Burke oppfordrer oss til å bleke. Han skisserer en arkivhistorie som på samme tid er både kultur- og kunnskaps-historie. Hans konkretiseringer overskrider et hvert forsøk på rigid grensedragning. Selv om han ikke sier det eksplisitt, er det tydelig at han framhever betydningen av å foreta konkrete, empiriske studier.

Fra filosofi til arkivhistorie i praksis

Peter Burke er langt fra den eneste som verdsetter konkrete empiriske studier. Elizabeth Yale omtaler dette ikke bare som et ideal, men som et etablert faktum idet hun sier at arkivstudier har tatt en stadig mer

konkret vending. Man har fått solide analyser av arkivenes materialitet (papir, blekk osv.) så vel som deres sosiale, politiske og intellektuelle verden.⁵⁰ Kulturhistorie generelt og arkivhistorie spesielt er fagfelt som har latt seg inspirere av filosofiske utfordringer, men som nå vektlegger konkrete studier.⁵¹

De som har vært kritiske til postmodernisme og postmodernister har ikke hatt problem med å finne ting å kritisere.⁵² Blant vanlig anførte ankepunkter er tendensen til at de postmoderne forfatterne var mer opptatt av sine egne oppfatninger av fortiden enn av fortiden selv og dens mennesker, steder og hendelser. Deres språk var også opplagte skyteskiver. De fikk ry på seg for å være teorifreaker som var opphengt i tysk filosofisk fagsjargong, en fransk måte å diskutere på og hvor metaforer erstattet rasjonell argumentasjon. Vanlige stilistiske virkemidler var omfattende bruk av motsigelser, paradokser, ironi og ordspill.

⁵⁰ Yale 2015: 336.

⁵¹ En nærliggende og interessant parallell til utviklingen innen arkivhistorien finner vi innen studier av middelaldermanuskripter (medieval manuscript studies). Dette er et fagfelt som de siste tiårene har knyttet an til disipliner som litteraturstudier, studie av tekst og utgivelse, kunsthistorie, kulturstudier og sosialteoretiske fag, og som har blitt et av de mest aktive områdene innen «medieval studies». Også dette feltet er preget av konkrete studier, særlig av materielle objekter, men også av produsenter og forbrukere. Man finner studier av skrivemateriale, skriveredskaper, skriveteknikk og layout, dekorasjonsteknikk, manuskriptinnbinding, skrivere, illuminatører, bokeiere, biblioteker og manuskriptsamlinger og lesing av bøker. Betegnelser som bokarkeologi, materiell kodikologi og strukturell kodikologi er tatt i bruk for å understreke fokusert på studiet av materialer og manuskriptenes fysiske struktur. Jf. Rold og Maniaci 2015. Et ganske tilsvarende inntrykk får man av oversikter over utviklingen innen (trykt) bok- og bibliotekshistorie. Særsilt her er selvsagt studier av forhold bl.a. rundt trykkeskikk og distribusjon av og bruk av trykt materiale, spredning av ideer og impulser til allmenheten, bibliotekbygninger og klassifisering. Jf. Davis 2010.

⁵² Se f.eks. oppsummeringen i Cook (2001).

En kjerne innen den postmoderne bevegelsen må være den skarpe kritikken av totaliserende metodologiske metafortellinger, det være seg beskrivelser av historien som en utvikling mot stadig større rasjonalitet, mot et høyere sivilisasjonsnivå, mot en mer avansert økonomisk verdensorden eller i retning av moderne vestlig demokrati. Kritikerne påpeker at postmodernismen selv har utviklet seg til å bli en totaliserende fortelling.

Ser man på dagens arkivhistorie, så finner man ikke noen tydelige spor av totaliserende metafortellinger, teoretisk introspeksjon eller outrert språkbruk. Men andre kjennetegn kan godt sees som en arv etter eller en parallell til postmodernismen. En slik arv er vektleggingen av ulikheter og mangfold. En annen parallell, er interessen for kontekst – riktignok på en måte som ofte bryter sterkt med hvordan arkivarer tradisjonelt har forholdt seg til proveniens og arkivskaperkontekst. Innenfor en postmodernistisk forståelsesramme er det naturlig å oppfatte arkiv som et fenomen som er skapt av maktrelasjoner, og å forestille seg postmodernistisk tenking som et verktøy som kan brukes til å avsløre og motarbeide tradisjonelle maktstrukturer og relasjoner. Maktperspektivet finner man igjen hos flere av de moderne arkivhistorikerne. Interessant er det at enkelte av arkivhistorikerne også har snudd dette på hodet og har begynt å diskutere arkiv og avmakt – hvordan makthavere har latt være å bruke arkiver eller har mislykkes i sine forsøk på å bruke dem til å fremme sine politiske mål og maktambisjoner.

Allerede i 2001 påpekte Terry Cook at postmodernistenes definisjon av arkiv er en helt annen enn arkivarenes tradisjonelle definisjon. Men han påpekte samtidig at postmodernistene hadde begynt å interessere seg for arkiv som institusjon, som dokument (records) og som aktivitet, og ikke minst hadde de blitt opptatt av arkiv som kollektiv

erindring (collective memory). Dette er en interesse som arkivhistorikerne har bygget videre på, og som regel med utgangspunkt i en arkivdefinisjon som ligger nær opp til arkivarenes.

For å oppsummere: I de siste tiårene av 1900-tallet ble kulturhistorien, og etter den kunnskapshistorien og arkivhistorien, påvirket og inspirert av postmodernismen. Mange sentrale spørsmålsstillinger og synspunkter er tatt med videre inn på 2000-tallet. Spørsmål har blitt konkretisert eller reformulert og synspunkter revurdert. Og mye av den ytre framtoningen er altså valgt vekk.

I 2016 oppsummerte Randolph C. Head statusen for den arkivhistoriske forskningen.⁵³ Han forholder seg særlig til moderne arkivhistorisk forskning. Som moderne regner han litteratur fra 1980-årene av, et tidspunkt da arkivarene mottok viktige impulser fra kritisk teori, og hvor særlig middelalderforskerne begynte å tenke gjennom de historiske prosessene som hadde produsert de arkivene hvor de fant sine kilder. Viktige impulser kom fra forskere og arkivarer som arbeidet med temaer og problemstillinger som det var vanskelig å finne svar på i arkivene. Historikere som lette etter kvinner, kjettere og andre grupper fant at disse gruppene ofte var tause eller fraværende i de eldre arkivene. Forskerne erfarte at det var mye å lære fra samfunn og grupper som etablerte sine egne arkiver for selv å ta vare på sine erindringer og identitet. Head framhever betydningen av den kulturelle vendingen. Mens forskere tidligere hadde vært opptatt av strukturer og funksjoner, rettet de nå oppmerksomheten mot praksis. Særlig vektlegger han at de materielle og romlige vendinger åpnet for nye måter å tenke om arkiv på.

⁵³ Head 2016: 500-502.

Man kan også peke på at noen teoretikere og forbilder har fått stor betydning enkelte steder, mens andre teoretikere har vært viktigere i andre miljøer. For eksempel har Michel Foucault vært svært innflytelsesrik i USA og på den Iberiske halvøy, mens franske arkivhistorikere særlig har forholdt seg til Michael Clanchy og italienske til den engelske paleografen og eksperten på middelaldermanuskripter Malcolm Parkes og den franske paleografen Jean Mallon.⁵⁴

Tidens arkivhistoriske fagfelt – historikere, diplomatikere, codexiologer og arkeologer

Det arkivhistoriske feltet har endret seg mye på kort tid. En av nestorene, ovennevnte Randolph C. Head, forteller om hvor tilfeldig det var at han ble interessert i temaet for drøye 20 år siden. Det var under et opphold i Zürich at en arkivar viste ham en arkivindeks fra 1646. Head syntes denne var så interessant at han forflyttet sin forskning fra studier av politisk kultur i Sveits til arkivstudier.⁵⁵

I Heads store arkivhistorie *Making Archives* fra høsten 2019 er det et konsolidert studiefelt han kan beskrive. En del av arkivhistorikerne har selv arbeidet med arkiver fra flere områder. I sin egen forskning har Head studert arkiver både i Sveits, Østerrike, Tyskland, Nederland, Spania og Portugal.⁵⁶ Head poengterer betydningen av at det har oppstått et arkivhistorisk miljø. Flere arkivhistorikere har igangsatt forskningsprosjekter med tilhørende forskningsassistenter og studenter. Det har oppstått personlig kontakt mellom forskere. Ikke minst har det blitt arrangert en rekke større internasjonale seminarer,

⁵⁴ Vivo 2013: 461.

⁵⁵ Head 2019: XIV-XV.

⁵⁶ Sveits: Aarau, Chur, Lucerne, Bern; Østerrike: Wien, Innsbruck; Tyskland: Würzburg, Berlin; Spania: Simancas, Sevilla; Portugal: Lisboa, Nederland: Haag, Leiden.

workshops og «summer schools» som har knyttet miljøet sammen. Seminarene er gjerne utgangspunkt for viktige publiseringer. Og arkivhistorikerne får stadig anledning til å legge fram sine arbeider og synspunkter utenfor eget nettverk i møte med forskere fra andre historikermiljøer og fra andre fag. Så langt er det særlig innen arkivhistorie om tidlig moderne tid nettverksbyggingen er tydeligst.

Sentralt i nettverksbyggingen er et antall professorer i tidlig moderne tids historie. De som har arbeidet bredest er trolig Markus Friedrich ved *Universität Hamburg*, som har utgitt en generell historie om europeiske arkiver i denne perioden, og ovennevnte Randolph C. Head ved *University of California, Riverside*. Filippo de Vivo ved *Birkbeck College, University of London* har ledet et forskningsprosjekt med komparative studier over arkiver i Italia i middelalder og tidlig nytid.⁵⁷ Maria de Lurdes Rosa ved *Universidade Nova de Lisboa* har tatt for seg privatarkiver med hovedvekt på Portugal. I årene 2014-2015 ledet hun et forskningsprosjekt om privatarkiver, og hun er nå leder av et nytt stort forskningsprosjekt.⁵⁸ I Frankrike er Maria Pia Donato ved *Centre National de la Recherche Scientifique* en sentral person.

Knyttet til nettverket er også andre historikere med interesseområder som grenser mot arkivhistorie. Som eksempel kan nevnes Arndt Brendecke ved *Ludwig-Maximilians Universität München*. Hans

⁵⁷ Prosjekt AR.C.H.I.ves var et prosjekt støttet av European Research Council som gikk i årene 2012-2016. Foruten de Vivo selv, hadde prosjektet ansatt to forskere og to doktorgradsstudenter.

⁵⁸ Prosjektet INVENT.ARQ ble gjennomført mars 2014-september 2015. Det hadde støtte fra det portugisiske rådet for vitenskap og teknologi. I alt var 18 personer knyttet til prosjektet, hvorav seks studenter og en vitenskapelig assistent. De lagde både arkivbeskrivelser og forsket på eldre arkivfortegnelser. Prosjektet VINCULUM fikk i 2018 bevilget 1,6 millioner Euro av European Research Council. Det skal løpe over fire år med fem forskere og fire doktorgradsstudenter. Rosa omtaler dette som en fortsettelse av et arbeid som ble startet opp i 2008.

interesseområde er kunnskapsproduksjon, maktstrukturer og informasjonsstrukturer i det Tysk-romerske riket samt England og Spania med tilhørende kolonivelder. Et annet eksempel kan være Ann Blair ved *Harvard University*, som er opptatt av kulturhistorie og intellektuell historie i Europa i tidlig moderne tid. Et tredje eksempel er Alexandra Walsham, som er professor ved *Trinity College, University of Cambridge*. Hun har blant annet forsket på bokhistorie, skriftkultur og erindring. Alle har bidratt med arkivhistoriske studier og deltatt i det arkivhistoriske nettverket.

De ledende personene innen det internasjonale arkivhistoriske nettverket har igjen bygd opp lokale nettverk som også kan ha interne seminarer og stå bak publikasjoner. Ofte er det samspill mellom aktører i det internasjonale nettverket og de regionale. Et eksempel er en serie med arrangementer om arkiver i Italia i senmiddelalder og tidlig nytid som Filippo de Vivo og hans prosjekt ved Birkbeck stod bak. Både i 2012 og 2013 arrangerte de konferanser i London hvor foredragsholdere kom fra forskningsmiljøer i England, USA og Tyskland, og hvor bidragene ble trykt på engelsk.⁵⁹ Men de Vivo og hans medarbeidere var også opphavsmenn til et seminar som ble holdt i Roma i 2014.⁶⁰ Året etter ble over halvparten av innledninger og foredrag publisert på italiensk. De fleste bidragsyterne var knyttet til italienske universiteter og arkiver.⁶¹ Så i 2016 var de Vivo og Donato blant arrangørene av et seminar om kolonivelder og arkiver som ble holdt i

⁵⁹ *The Comparative History of Archives in Late Medieval and Early Modern Italy. Recent tendencies in the history of archives, document production and organization*, Birkbeck 12. desember 2012 og *The Comparative History of Archives in Late Medieval and Early Modern Italy. The Organization of Archives*, Birkbeck 13. desember 2013.

⁶⁰ Archivi, ufficiali e società in Italia tra medioevo e età moderna, Roma, Istituto Storico Italiano per l'Età Moderna e Contemporanea, 18.-19. September 2014. Bidrag publisert i *European History Quarterly*, vol. 46/3 (2016).

⁶¹ Vivo, Guidi og Silvestri 2015.

Paris.⁶² Her var det bidragsytere fra Frankrike, Portugal, Spania, Tyrkia, Italia og USA, derav mange «nye navn».

Også blant vitenskapshistorikere har det blitt interesse for arkivhistorie. En sentral person i den forbindelse har vært Elizabeth Yale, historiker innen tidlig moderne tid med vitenskapshistorie og bokhistorie som spesialområde.

Arkivhistorisk forskning på andre perioder skjer innenfor noe annerledes rammer. Mye av den nyeste forskningen på arkiver i antikken har utgangspunkt i *Centre for the Study of Manuscript Cultures* ved Universität Hamburg. Dette er et senter og et forskningsmiljø som primært er konsentrert om studier av manuskripter fra antikken til moderne tid. Det var her kongressen *Manuscripts and Archives* ble avholdt i november 2014, og det er rapporten derfra som utgjør status for studier av arkiver i Midt-sten i antikk tid.

Problemstillinger rundt skriftlighet, erindring og manuskripter og dokumenter har en lengre periode opptatt middelalderhistorikere i mange land. Viktige arkivhistoriske bidrag har kommet fra forskere som har spesialisert seg på diplomatikk og andre hjelpevitenskaper. Som et eksempel kan nevnes professor Georges Declercq ved *Vrije Universiteit Brussel*. Han har arbeidet med skriftlighet i middelalder og har samtidig spesialisert seg på diplomatikk, sigillografi, paleografi og kildekunnskap.

Et viktig møtested for middelalderhistorikere er *International Medieval Congress*. Flere av kongressene har hatt hovedtemaer med relevans for arkiv, arkivpraksis og bruk av arkiver. For eksempel var hovedtemaet

⁶² *Colloque international. Connaître le monde, administrer la diversité: les archives impériales/Imperial Archives in Global Perspective*, Paris 23.-24. Mai 2016.

i 2018 erindring, og i 2019 *Material textual and writing cultures*. Det finnes også treff som er knyttet til spesielle kildetyper, slik som en internasjonal konferanse som ble holdt i Lisboa 2015 om kartularier.⁶³

Det finnes også relevante møtesteder som ikke er særskilt knyttet til middelalderstudier. For dem som arbeider med materiell skriftlighet, er *Internationalen Wissenschaftsforum Heidelberg* ved *Universität Heidelberg* et slikt sted. Prosjektet *Materiale Textkulturen* er vidtfavnende og innebefatter studier som går fra 3000 f.Kr. til vår egen tid. For eksempel var det bidrag på workshopen *Zerstörung von Geschreibenem* i desember 2015 som har interesse for dem som er opptatt av middelalderens arkivhistorie.⁶⁴

Ved siden av nettverkene og arrangementene som konsentrerer seg om europeisk arkivhistorie, har det de siste årene også kommet prosjekter som tar for seg arkivhistoriske temaer i ikke-europeiske områder. Jeg vil her nevne et par samarbeidende prosjekter om arkivhistorie i islamske områder. Prosjektene har utgangspunkt i henholdsvis Wien og Pittsburgh.

Ved sterreichische Akademie der Wissenschaften innledet man i 2014 et forskningsprosjekt *Seeing like an Archive (...)*.⁶⁵ Kjernen i prosjektet er tre forskere med bakgrunn i historie, språk, filologi og Islam. Alle tre er knyttet til akademiets *Institut fr Iranistik*, og prosjektet er ledet av Paolo Sartori. Prosjektet konsentrerer seg om

⁶³ Cartularies in medieval Europe: Texts and contexts. International conference, Lisboa 11.-12. juni 2015. To av fem temaer var arkivrelaterte.

⁶⁴ Jf. rapporten Carina Kühne-Wespi et.al. (2019) og særlig bidraget fra Georges Declercq (2019). Spennet i kronologi illustreres godt av at redaksjonen for rapporten bestod av en middelalderhistoriker og to egyptologer.

⁶⁵ *Seeing like an Archive. Documents and Forms of Governance in Islamic Central Asia (18th-19th Centuries)*.

materialet i en av de største samlingene av arabiske skrifter i Sentral-Asia, i Khiva i Usbekistan. Målet er å granske dokumentasjonskultur og drøfte islamsk «Archival mind». I 2016 arrangerte prosjektet en workshop i Wien *Persianate Cultures of Documentation*.⁶⁶ Og i 2019 stod prosjektet bak en sommerskole *Cultures of Documentation* (...) for studenter på mastergradsnivå.⁶⁷ Formålet var først og fremst å gjøre deltakerne kjent med dokument- og arkivpraksis i området fra Balkan til Bengal fra 1400-tallet til 1800-tallet.

En av deltakerne på workshopen i Wien 2016 var James Pickett, «assistant professor» i historie ved *University of Pittsburgh*. Han har som et av sine interesseområder «empire and Islam», med særlig vekt på historisk minne og statsdannelse. Han arbeider med et bokprosjekt som han har kalt *Seeing like a Princely State*, hvor han sammenligner ulike dokumentasjonskulturer i Sentral-Asia.

I 2017 arrangerte Pickett og Sartori et symposium i Pittsburgh *Islamic cultures of Documentation*.⁶⁸ Som innledere og paneldeltakere var det forskere fra 10 ulike universiteter i USA. De fleste var historikere, men det var også personer fra antropologi, statsvitenskap, biblioteksfag, kunst og arkitektur. Foruten innledninger var det ni foredrag, noen med overordnede synspunkter og ellers om forhold knyttet til Bosnia, Tyrkia, Afghanistan, India og Iran. Så i 2018 ble det holdt en ny konferanse i Wien *Beyond the Islamic Chancery*.⁶⁹ Igjen var det inn-

⁶⁶ *Persianate Cultures of Documentation*. Institute of Iranian Studies, Vienna, 23.-24. 06. 2016.

⁶⁷ *Cultures of Documentation in Persianate Eurasia (15th-19th Centuries)*, 2.-7. June 2019, Österreichische Akademie der Wissenschaften.

⁶⁸ *Islamic Cultures of Documentation. Archives, Paperwork, and State Power in Eurasia. An International Symposium*, 23.-24. May 2017, University of Pittsburgh.

⁶⁹ *Beyond the Islamic Chancery: Archives, Paperwork, and Textual Encounters across Eurasia (15th-20th Centuries)*, An International Conference, Institute of Iranian Studies, Vienna, 4-5. October 2018.

ledninger og ni foredrag. Av foredragene var noen knyttet til Egypt, India og Kina, mens de øvrige gjaldt diplomatiske og kulturelle forbindelser Moskva-Sentral Asia, Polen-Iran, Wien-Ottomanske rike og Ottomanske rike-Iran.

I 2019 ble en del av innleggene fra de disse tre konferansene publisert i en spesialutgave av *Journal of the Economic and Social History of the Orient* hvor Pickett og Sartori var fagredaktører.⁷⁰

I sum må man kunne konkludere med at interessen for arkivhistorie – i vid forstand – er stor. Det er mange aktive forskere fra historie og andre fagområder som tar for seg et langt tidsspenn og et stort geografisk område. Det er en omfattende nettverksbygging, det arrangeres mange konferanser o.l., og det er stor publiseringsaktivitet.

Fra skanse til skanse

Når et fagfelt har blitt suksessrikt, blir det også gjenstand for debatt om både navn og innhold.

Også arkivhistorie er et navn og et felt som har kommet under debatt. I de senere år har Markus Friedrich betont viktigheten av begrepet praksis, mer spesifikt «archival practices» eller «archival activities» og betydningen av å skrive en arkivenes sosialhistorie.⁷¹ En slik sosialhistorie må konsentrere seg om det som gjorde arkiver til sosialt meningsfulle institusjoner, og som fikk prosessen å arkivere til å bli en stadig mer utbredt og dagligdags rutine. Den må fokusere på hvordan samfunnet ble vant med, ja impregnert med «archival activities». En

⁷⁰ *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. 62/5-6 (2019).

⁷¹ Friedrich 2015: 470-471; Friedrich 2016; Friedrich 2018.

arkivenes sosialhistorie måtte fokusere på hvordan arkiv ble inkorporert i daglige rutiner.⁷²

Sterkest argumenterer Friederich for dette i sin innledning til *Manuscripts and Archives* fra 2018, en antologi hvor mange av bidragene drøfter forhold i land utenfor Europa. Friedrich viser til at klassiske definisjoner av arkiv avspeiler europeisk statssentrerte forståelser som bygger på Max Webers byråkratiske rasjonalitet. Men arkivering er et fenomen man finner så å si over alt hvor man brukte skrift, og at det har blitt klart at håndskrevne dokumenter av alle slag ble tatt vare på av mange forskjellige typer av individer og institusjoner. Arkivering er et begrep som kan bety mye forskjellig. I noen samfunn la man vekt på å ta vare på dokumenter, i andre var bruken av dem viktigst. Tvers gjennom innledningen framhever Friedrich betydning av å studere «archival practices».

Tilsvarende synspunkter har blitt fremmet innen miljøet av forskere som arbeidet med arabiske «arkiver» fra middelalderen. Historikeren Tamer El-Leithy hadde allerede noen år før Friederich tilkjennega sine synspunkter argumentert for at man skulle studere «archiving practices».⁷³

James Pickett og Paolo Sartori har tatt opp tråden.⁷⁴ De er av den oppfatning at begreper som arkiv, skrivepraksis og dokument går inn i en språkbruk som tar utgangspunkt i europeiske forhold og oppfatninger om dokumenters betydning for hvordan moderne europeiske stater fungerer. De peker på at det finnes eksempler på arkiver i det

islamske området som fungerte på måter som ligner mye på hvordan moderne europeiske arkiver fungerer. Men dette er unntakstilfeller.

Pickett og Sartori uttrykker sympati for forslag om at for å unngå moderne fordommer bør man heller snakke i termer av «archival practices». Men de er av den mening at heller ikke dette er en fullgod løsning. Det vil fremdeles være fare for at man projiserer dagligdagsoppfatninger av adjektivet «archival» på praksiser som man ennå ikke fullt ut har utforsket og forstått. De foreslår at man heller bør bruke uttrykket dokumentasjonskulturer «cultures of documentation». Da kan man signalisere at det fantes et mangfold av skriftpraksis og former for bevaring av dokumentasjon i den førindustrielle islamske verden. Man kan kvitte seg med begrepet arkiv uten å forkaste innsiktene og spørsmålene i den historiske litteraturen som har vært bygd rundt begrepet. Man kan fortsette å bruke den forskningen som er resultatet av arkivvendingen uten å ta med oss fordommene som kommer fra våre forestillinger om den moderne staten og vestlig styresett.

Man kan stille spørsmål ved disse terminologiske og konseptuelle endringene som Friedrich, Pickett og Sartori foreslår. Risikerer man at de mer klassiske europeiske arkivene forsvinner ut av historikernes synsfelt? Eller risikerer man at arkivfolket mister kontakten med arkivenes og arkivarbeidets historie? Og sprer man interessene så bredt at det etter hvert vil føles naturlig å splitte arkivhistorie opp i flere separate fagfelt?

Historikere og arkivarer i samme båt?

Under det omtalte seminaret i Cambridge, Massachusetts i 2006 oppsummerte innlederne med at historikere og arkivarer allerede samarbeidet på mange områder, og særlig når det gjaldt praktiske

⁷² Friedrich 2016: 50-51.

⁷³ El-Leithy 2011.

⁷⁴ Pickett og Sartori 2019: 774-778, 786-790, 793-794.

ting som å sikre og katalogisere arkivbestander og å preservere dokumenter. Så langt hadde de i liten grad arbeidet sammen på områder av felles intellektuell interesse, slik som historie om arkiver, arkivarer og arkivpraksis. Dette var særlig tydelig i den engelsk-amerikanske tradisjonen. Det var kanskje helst slik at arkivarer, antropologer og litteraturvitere hadde gått foran og hadde innledet en samtale, mens historikerne kom sent til møtet mellom de ulike faggruppene.⁷⁵

En litt annen situasjon beskrives ved et påfølgende seminar i Los Angeles i 2008. Da vektla innlederen Randolph C. Head at historikere med interesse for arkiver som historiske fenomen hadde funnet sofistikerte og samarbeidsvillige partnere blant profesjonelle arkivarer både i Europa og i Nord-Amerika. Hans eget arbeid hadde gått raskere og blitt intellektuelt rikere gjennom det han hadde lært av kollegaene i søsterdisiplinen. På vegne av historikerne ga han sin anerkjennelse til arkivfolket.⁷⁶

Et viktig forum for dette samarbeidet har vært det omtalte tidsskriftet *Archival Science*.⁷⁷ Her har arkivarer med interesse for arkivhistorie fått plass, og her har de kunnet møte forskere fra både historie og andre fag som interesserer seg for arkiv.

Interessant er det også å se Randolph C. Heads nye arkivhistorie. Han framhever Francis X. Blouin og William Rosenbergs *Processing the Past* fra 2011 som en utmerket demonstrasjon på verdien av samarbeid mellom arkivarer og historikere.⁷⁸ Her ble historikerne gjort kjent med hvor forskjellig historikere og arkivarer oppfattet ting. At Head har hatt nytte av møtet med arkivarer, kommer også fram av at han har tatt

⁷⁵ Blair, Milligan 2007.

⁷⁶ Head 2010.

⁷⁷ Head 2010: 191.

⁷⁸ Head 2019: 29.

inn et helt kapittel om arkivvitenskap i boka.⁷⁹ Han viser god kunnskap om arkivvitenskap. Og han viser også at han har tatt til seg og utnyttet denne kunnskapen. Samtidig er det like klart at det han har funnet nyttig, er den postmoderne arkivvitenskapen. Head framhever verdien av det han omtaler som den nye arkivvitenskapens sosial-kritiske aspekt og spørsmål om hvordan arkivarer kan bidra til å gi kvinner og etniske og sosiale minoriteter en stemme. En annen inspirasjon har vært forståelsen av «record-keeping» som et sosialt fenomen og at arkivprofesjonen begynte å forholde seg til hele prosessen fra dokumentproduksjon til arkiv. Ikke minst er Head opptatt av at det i den moderne arkivtenkningen framkommer at arkivfaget er et produkt av en historisk utvikling. Både terminologi og praksis blir historisert.

Arkivarer og historikere har altså begynt å møtes. Sett fra en arkivars side er det innlysende at både i 2006 og i 2010 burde arkivsiden ha vært bedre representert under møtene. Og slik er kanskje situasjonen fremdeles. Men det bør også sies at arkivarene kanskje har produsert mer av interessant arkivhistorie enn det som kommer fram av møterapporter og historiografiske oversikter. Trolig har historikerne lett for å overse bidrag som er publisert i arkivinterne tidsskrifter og publikasjoner.

Men man må også være klar over usikkerheten som finnes. Tradisjonelt har mange ansatte i arkiver oppfatt sitt yrke som praktisk arbeid, ikke som et teoretisk fag. I dagens arkivvirkelighet har arkivaren med bakgrunn i historiefaget fått mange nye kollegaer med helt annen utdannelse og erfaring. Kanskje vil dette være til hinder for at ansatte i arkiver vil engasjere seg i arkivhistorie. Vil det primært være forskere innen arkivfag ved universiteter og høyskoler som kommer til å delta i samarbeidet med kunnskaps-historikere, -antropologer og -sosiologer? For tiden er det mange spørsmål som henger i luften.

⁷⁹ Head 2019: 31-34.

Litteratur

- Best, S & Kellner, D (1991). *Postmodern Theory. Critical Interrogations*, The Macmillan Press LTD.
- Blair, A & Milligan, J (2007). Introduction. *Archival Science*, 7/4, 289-296.
- Blouin, F. X. Jr. & Rosenberg, W. G (2007). *Archives, Documentation and Institutions of Social Memory. Essays from the Sawyer Seminar*. Ann Arbor.
- Blouin, F. X. Jr. & Rosenberg, W. G (2011). *Processing the Past: Contesting Authority in History and the Archives*. Oxford.
- Brichford, M. (1982). The Origins of Modern European Archival Theory. *The Midwestern Archivist*, VII/2, 87-101.
- Brothman, B. (1999). Declining Derrida: Integrity, Tensegrity, and the Preservation of Archives from Deconstruction. *Archivaria*, 48, 64-88.
- Brothman, B. (2001). The Past that Archives Keep: Memory, History, and the Preservation of Archival Records. *Archivaria*, vol. 51, s. 48-80.
- Burke, P. (2000). *A Social History of Knowledge: From Gutenberg to Diderot*. Polity Press.
- Burke, P. (2007). Commentary. *Archival Science*, 7/4, s. 391-397.
- Burke, P. (2008). *What is Cultural History, Second Edition*, Polity/ Cambridge og Malden.
- Burke, P. (2012). Cultural History and its Neighbours. *Culture & History Digital Journal*, 1/1, e006.doi:http://dx.doi.org/10.3989/chdj.2012.006.
- Burke, P. (2016): *What is the History of Knowledge*. Polity Press.
- Clanchy, M. T. (1993). *From Memory to Written Record. England 1066-1307* (2. utg.), Harvard University Press.
- Cook, T. (2001). Fashionable Nonsense or Professional Rebirth: Postmodernism and the Practice of Archives. *Archivaria*, 51, 14-35.

- Cook, T. (2005). An Archival Revolution: W. Kaye Lamb and the Transformation of the Archival Profession. *Archivaria*, 60, 185-234.
- Cook, T. (2011). The Archive(s) Is a Foreign Country: Historians, Archivists, and the Changing Archival Landscape. *The American Archivist*, 74/2, 600-632.
- Cox, Richard J. (2000). The Failure or Future of American Archival History: A Somewhat Unorthodox View. *Libraries & Culture*, 35/1, 141-154.
- Cubitt, G. (2018). History of Memory. M. Tamm, P. Burke, *Debating New Approaches to History*, Bloomsbury Academic, 127-143, 148-158.
- Daston, L. (2018). Comment [Til Martin Mulrow: Chapter 6. History of knowledge]. M. Tamm og P. Burke: *Debating New Approaches to History*, Bloomsbury Academic, 173-179.
- Davis, D. G. (2010). International Trends in Library History. *Libraries & the Cultural Record*, 45/1, 123-129.
- Declercq, G. (2019). The Medium and the Message. The Public Destruction of Books and Documents in the European Middle Ages», C. Kühne-Wespi, K. Oschema og J. F. Quack (red.), *Zerstörung von Geschriebenem. Historische und transkulturelle Perspektiven, Materiale Textkulturen*, bd. 22, Schriftenreihe des Sonderforschungsbereichs 933, Berlin/Boston, 123-147.
- Eastwood, T. (2010). A Contested Realm: The Nature of Archives and the Orientation of Archival Science. T. Eastwood & H. MacNeil (red.), *Currents of Archival Thinking*, 3-21.
- Eastwood, T. (2017): A Contested Realm: The Nature of Archives and the Orientation of Archival Science. H. MacNeil & T. Eastwood (red.), *Currents of Archival Thinking, Second Edition*, 3-23.
- El-Leithy, T. (2011). Living Documents, Dying Archives: Towards a Historical Anthropology of Medieval Arabic Archives. *Al-Qantara*, XXXII/2, 389-434.

- Escudier, A. (2006). De la mémoire juridique des États d'Ancien Régime à la conscience historique de la Nation. Théorie archivistique et historiographie de langue allemande (fin XVIIIe-XIXe siècles). *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, 82 (avril-juin 2006), 42-57.
- Evans, R. J. (2000): *In Defence of History*. New edition, London.
- Foscarini, F., MacNeil, H., Mak, B & Oliver, G. (red.) (2016). *Engaging with Records and Archives: Histories and Theories*. London/Facet Publishing.
- Friedrich, M. (2015) Introduction: New Perspectives for the history of archives». A. Brendecke (red.). *Praktiken der Frühen Neuzeit. Akteure. Handlungen. Artefakte*, 468-472.
- Friedrich, M. (2016) The Rise of Archival Consciousness in Provincial France: French Feudal Records and Eighteenth-Century Seigneurial Society. *Past and Present*, Supplement 11, 49-70.
- Friedrich, M. (2018) Epilogue: Archives and Archiving across Cultures – Towards a Matrix of Analysis. A. Bausi, C. Brockmann, M. Friedrich & S. Kienitz: *Manuscripts and Archives. Comparative Views on Record-Keeping, Studies in Manuscript Cultures*, 421-445.
- Frings-Hessami, V. & Foscarini, F (2019). Archives in a changing climate: Proposing new 'solutions' for a new era. *Archival Science*, 19/3 *Special Issue: Archives in a Changing Climate - Part I*, s. 209-213.
- Gaskell, I. (2018) History of Things. M. Tamm, P. Burke: *Debating New Approaches to History*. Bloomsbury Academic, 217-232, 239-246.
- Geertz, C. (1993). *The Interpretation of Cultures*. Fontana/London.
- Gentilcore, D. (2010): Anthropological approaches. S. Berger, H. Feldner & K. Passmore: *Writing History. Theory and Practice. Second edition*, Bloomsbury Academic/London og New York, s. 165-186.
- Gilliland, A. & McKemmish, S. (2004). Building an Infrastructure for Archival Research. *Archival Science*, 4/3-4, 149-197.

- Hall, J. (2003 ca.). Cultural History is Dead (Long Live the Hydra). Gerard Delanty og Engin F. Isin (red.). *Handbook of Historical Sociology*, 151-167, manuskript lest 20.12.2022: https://www.academia.edu/17442589/Cultural_History_is_Dead_Long_Live_the_Hydra
- Head, R. C. (2010). Preface: Historical research on archives and knowledge cultures: an interdisciplinary wave. *Archival Science*, 10/3, s. 191-194.
- Head, R. C. (2016). Configuring European Archives: Spaces, Materials and Practices in the Differentiation of Repositories from the Late Middle Ages to 1700. *European History Quarterly*, 46/3, s. 498-518.
- Head, R. C. (2019). *Making Archives in Early Modern Europe. Proof, Information, and Political Record-Keeping, 1400-1700*, Cambridge University Press.
- Hedstrom, M. (2010). Archives and Collective Memory: More than a Metaphor, Less than an Analogy. Eastwood, T. & MacNeil, H (red.). *Currents of Archival Thinking*, 163-179.
- Hochedlinger, Michael (2013): *Österreichische Archivgeschichte. Vom Spätmittelalter bis zum Ende des Papierzeitalters*, bd. 5 i Anton Scharer, Georg Scheibelreiter og Andreas Schwarcz (red.): *Historische Hilfswissenschaften*, Wien, Köln, Weimar.
- Hochedlinger, M. (2015). Einleitung: Archivgeschichte!. *Scrinium*, 69, 220-224.
- Hunt, L. (red.) (1989). *The New Cultural History*, University of California Press.
- Iggers, G. G. (1997). *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Hanover/Wesleyan University Press.
- Josias, A. (2011). Toward an understanding of archives as a feature of collective memory. *Archival Science*, 11/1-2, 95-112.

- Kalb, D. & Tak, H. (2005) Introduction: Critical Junctions – Recapturing Anthropology and History. D. Kalb & H. Tak (red.). *Critical Junctions: Anthropology and History Beyond the Cultural Turn*, 1-27.
- Kaplan, E. (2002): Many Paths to Partial Truths: Archives, Anthropology, and the Power of Representation. *Archival Science*, 2/3-4, 209-220.
- Kühne-Wespi, C., Oschema, K., Quack, J. F. (2019). *Zerstörung von Schreibenem. Historische und transkulturelle Perspektiven, Materiale Textkulturen*, 22, Schriftenreihe des Sonderforschungsbereichs 933, Berlin/Boston.
- Lane, V., Hill, J. (2010). Where do we come from? What are we? Where are we going? Situating the archive and archivists. J. Hill (red.). *The Future of Archives and Recordkeeping. A reader*, 3-22.
- Miller, L. (2015). Explaining Ourselves: 40 Years of *Archivaria*. *Archivaria*, 80, 5-31.
- Moore, A. (2014). What Became of Cultural Historicism in the French Reclamation of Strasbourg After World War One? *French History and Civilization*, 6, 82-91.
- Moore, A. (2016). Historicising Historical Theory's History of Cultural Historiography. *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy*, 12, 1, 257-291.
- Mortensen, P. (1999). The Place of Theory in Archival Practice. *Archivaria*, 47, 1-26.
- Mulsow, M. (2018). Chapter 6. History of knowledge, M. Tamm & P. Burke (red.) *Debating New Approaches to History*, 159-173, 179-187.
- Nesmith, T. (2004). What's History Got to Do With It? Reconsidering the Place of Historical Knowledge in Archival Work, *Archivaria*, 57, 1-27.

- Nesmith, T. (2015). Toward the Archival Stage in the History of Knowledge. *Archivaria*, 80, 119-145.
- Olick, J. K. & Robbins J. (1998). Social Memory Studies: From «Collective Memory to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. *Annual Review of Sociology*, 24, 105-140.
- O'Toole, J. M. (1995). Toward a Usable Archival Past: Recent Studies in the History of Literacy. *The American Archivist*, 58, 86-99.
- Pickett, J. & Sartori, P (2019). From the Archetypical Archive to Cultures of Documentation. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 62/5-6, 773-798.
- Poster, M. (1989). *Critical Theory and Poststructuralism. In Search of a Context*, Ithaca/Cornell University Press.
- Reininghaus, W. (2008). Archivgeschichte. Umriss einer untergründigen Subdisziplin. *Der Archivar*, 61/4, 352-360.
- Rold, O & Maniaci, M (2015). Medieval Manuscript Studies: A European Perspective. A. Conti, O. Rold & P. Shaw (red.). *Writing Europe, 500-1450. Texts and Contexts, Essays and Studies 2015*, 1-24.
- Røssaak, E. (1998). *Det postmoderne og de intellektuelle. Essays og samtaler*, Oslo.
- Tamm, M. (2018). Introduction: A Framework for Debating New Approaches to History. M. Tamm & P. Burke, *Debating New Approaches to History*, 1-19.
- Upward, F. (1996). Structuring the Records Continuum. Part One: Post-custodial principles and properties. *Archives and Manuscripts*, 24/2, 268-285.
- Vivo, F. de (2013). Heart of the State, Site of Tension. The Archival Turn Viewed from Venice, ca. 1400-1700. *Editions de l'E.H.E.S.S. Annales. Histoire, Sciences Sociales*. 2013/3, 68th Year, 459-485.

- Vivo, F. de, Guidi, A. & Silvestri, A (2015). *Archivi e archivisti in Italia tra medioevo ed età moderne, I libri di Viella 203*, Viella libreria editrice/ Roma.
- Vivo, F. de, Guidi, A. & Silvestri A. (2016). Archival Transformations in Early Modern European History. *European History Quarterly*, 46/3, 421-434.
- Yale, E. (2015). The History of Archives: The State of the Discipline. *Book History*, 18, 332-359.
- Zedelmaier, H. (2015) *Werkstätten des Wissens zwischen Renaissance und Aufklärung, Historische Wissenforschung 3*, Tübingen.
- Östling, J., Heidenblad, D. L., Sandmo, E., Hammar, A. N. & Nordberg, K. H. (2018). The history of knowledge and the circulation of knowledge. An introduction. Östling, J., Sandmo, E., Heidenblad, D. L., Hammar, A. N. & Nordberg, K. H. (red.). *Circulation of knowledge. Explorations in the History of Knowledge*, Lund, 9-33.

Bente Hartviksen

TIL MIN SJÆLS VENINDE – KJÆRLIGHET I EN KOFFERT

En som forsket på ringene rundt Saturn uttalte at forskning er som forelskelse. Man vil vite mest mulig om den søkelyset er rettet mot. Hjertebank var utgangspunktet for denne dobbeltbiografien. På begynnelsen av 1990-tallet ordnet jeg Nobelinstituttets arkiv. På loftet dukket det opp en koffert med gamle brev. Det var brev fra Christian Lous Lange til Bertha Manthey Lange. Jeg lurte på hva det var med disse brevene som kunne gi en arkivar hjertebank hundre år etter at de var skrevet. Jeg ble også nysgjerrig på hvem Christian og Bertha var, og hvilket forhold de hadde. Det var først i 2018 jeg fikk tid til å utforske kjærlighetsbrevene. Boka kom ut under pandemien; 10. desember 2021. Da var det 100 år siden Christian Lange fikk Nobels fredspris.¹

To nordmenn har fått Nobels fredspris: Christian Lous Lange i 1921 og Fridtjof Nansen i 1922. Nansens bragder hører med til vår barne- lærdom. Men allmenheten vet lite om Lange. Liksom denne fredsprisvinneren har kjærligheten vært forsømt i forskningen.

Korrespondansen mellom Christian og Bertha gjør det mulig å komme nært innpå dette paret og følge dem fra de møttes i 1892 og fram til Christians død i 1938. Med sine egne ord beretter de om sitt arbeid, sine erfaringer, tanker og følelser. Vi får et nært innblikk

¹ Hartviksen, B. (2021). *Til min sjæls veninde. Kjærlighet i en koffert* Oslo: Kolofon.

i det intellektuelle borgerskapets sosialhistorie, blant annet hvordan de oppdro barna sine og forholdt seg til slektninger og tjenerskap. Boka er først og fremst ei beretning om et langvarig kjærlighetsforhold gjennom ei tid med store samfunnsmessige endringer; også når det gjelder forholdet mellom kjønnene.

Ekteparets innsats for fred og det intense arbeidet for å hindre at første verdenskrig skulle følges av en ny krig, er godt dokumentert i korrespondansen. Dermed er denne kjærlighetsbiografien også blitt ei historie om balansegangen mellom krig og fred.

Christian Lange var den rene ordsmeden. Hans observasjoner har dessverre stor gyldighet også i dag. Første august 1914 skrev han til sin kone: *«at der kan være mennesker som kan tenke sig muligheten av at millioner av unge mennesker skal gaa løs paa hverandre med ild og med staal, at vor hele verdensdel skal staa i flammer fra øst til vest og fra syd til nord. Hvordan kan de forsvare, de som sitter*

*med avgjørelsen i sin haand, at la smaa prestige-spørsmaal, og national ære ... og hvad det alt heter veie mer end millioners lykke og velfærd og menneskehetens fremgang i menneskealdrer.»*² Etter ei dampskipsulykke i 1921, der mer enn 200 mennesker omkom,³ skrev Christian: *«Tenk om menneskene nu kunde forstå at de har så nok å kjempe med i form av uforskyldte ulykker at de ikke behøver å nedkalle nogen over sine egne*

Bertha og Christian Lous Lange 1896.
Nobelinstituttet.

² Brussel 1. august 1914. NB (Nasjonalbiblioteket).

³ Antagelig det spanske skipet Santa Isabel i januar.

hoder.» Å utnytte nesten 4000 sider fra private brev gjennom 50 år er utfordrende. Å analysere et kjærlighetsforhold er heller ikke lett. En berømt indisk poet og filosof, Rabindranath Tagore (1861-1941), hevdet at kjærlighet er et endeløst mysterium, for kjærligheten har ikke noe annet som kan forklare den.⁴

Mange har filosofert over kjærlighetens mysterium. Teoretikerne har hjulpet meg både i analysen av forholdet mellom Christian og Bertha og til å strukturere innholdet i brevene. Den tyske sosiologen Niklas Luhmann har vært spesielt viktig. Han brukte teori som redskap når han analyserte mengder av litteratur om kjærlighet. Sjøl en tung teoretiker som Luhmann måtte innrømme at han ble forelsket i sine kilder. Luhmann hevder at kjærestepar er inspirert av gamle kulturelle tradisjoner eller koder for intimitet. Han ser på kjærligheten som et *kommunikasjonssystem* og mener at *kjærligheten er mer fullstendig jo flere områder parene kommuniserer på.*⁵ Jeg har delt opp ytringene i brevene etter emne. Dermed får vi inntrykk av hvor mange livsområder brevvekslingen berørte. Brevene er dels bevart i Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling (NB)⁶ og dels i Nobelinstituttet (NOB).⁷ Totalt var det 536 brev fra Christian til Bertha (1892-1938) og 177 fra henne til ham (mest 1920-1938). I tillegg fantes brev fra deres foreldre og besteforeldre.

Breve er min hovedkilde. Jeg har måttet lenne meg på andre forskere for å se korrespondansen i sammenheng med det som ellers skjedde i

⁴ «Love is an endless mystery, for it has nothing else to explain it». *And all for Love*. Oxford university press, 2001.

⁵ Luhmann, Niklas Kärlek som passion – om kodifisering av intimitet. Liber 2003.

⁶ Brevsamling nr. 384, Lange Christian til Lange Bertha. 1893-1933 og Lange Bertha til Lange Christian. 1907-1938. Nasjonalbiblioteket (NB).

⁷ Privatarkiv Bertha Manthey Lange. 1796-1945. Eske1-12 og Privatarkiv Christian Lange. 1860-1937. Eske 1-3. Nobelinstituttet (NOB).

parets omgivelser. Det gjelder særlig for krigshistorie og fredspolitikk gjennom et halvt århundre.⁸ Her er det mange detaljer å holde styr på. Bakgrunnskunnskap er også brukt til å tidfeste udaterte brev fra Bertha. Christian daterte alltid sine brev.

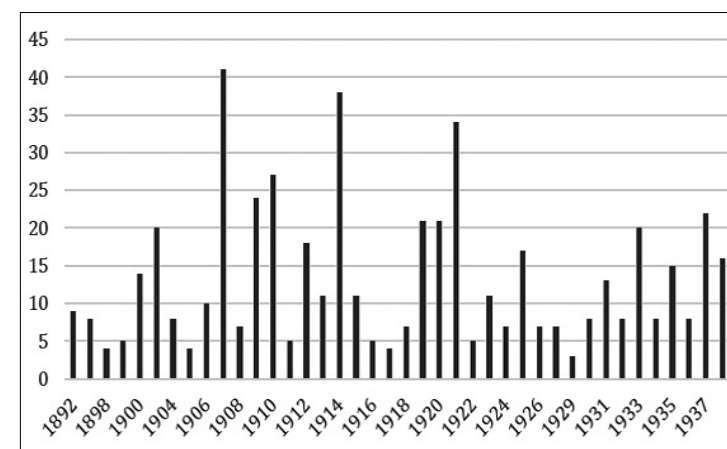
Milepæler i Christian Langes fredsarbeid

- 1899 sekretær under Den interparlamentarisk unions konferanse i Christiania.
- 1901 ansatt som sekretær for den nyopprettede norske Nobelkomiteen, med på å bygge opp Nobelinstituttet. Første direktør i 1904. Fra 1934 fast medlem av Nobelkomiteen.
- 1906 rådgiver for den norske stortingsdelegasjonen ved det internasjonale parlamentarikermøtet i London.
- 1907 Norges representant ved den mellomstatlige freds-konferansen i Haag.
- 1909-1933. Generalsekretær for Den interparlamentariske union. (Brussel til 1914, så Oslo til 1919, deretter Genève).
- 1920-1938 knyttet til den norske delegasjonen til Folkeforbundet.
- 1921 Nobels fredspris, delt med den svenske statsministeren Hjalmar Branting.

⁸ Øyvind Tønnesson. Ph.D.-avhandling: *With Christian L. Lange as a Prism: A study of Transnational Peace Politics*. Universitetet i Oslo, Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier 2013. Karl Erik Haug: *Folkeforbundet og krigens bekjempelse. Norsk utenrikspolitikk mellom realisme og idealisme*. Avhandling for graden doktor philosophiae, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. Det humanistiske fakultet, Institutt for historie og klassiske fag. Trondheim oktober 2012. Oversiktsverk, leksikon mv.

Brevveksling

Analyse av brevveksling og private brev som kilde er en viktig del av boka. De mange brevene Christian og Bertha utvekslet betyr ikke at paret stadig var fra hverandre. Bortsett fra et langt fravær under Haag-konferansen i 1907, var de neppe mer adskilt enn forretningsreisende og politikere i våre dager.

Antall brev årlig fra Christian til Bertha.

Christian begynte å skrive straks han hadde forlatt sin elskede; på båten eller toget, etter hvert også i luftskip og fly. Høsten 1919 reiste han fra Berlin til Friedrichshafen med luftskip. Med stiv kuling inn fra nordvest fikk luftskipet «ganske alvorlige overhalingen». En dame som satt rett bak ham, og flere andre, var blitt «sjøsyk». Damen hylte uhyggelig mens mannen hennes tørket oppkast. «Røkning var forbudt, så vi hadde intet å dempe stanken med» betrodde Christian sin kone. «Vi satt som i en stor sporvogn med gang i mitten og kunde bevege os litt; helt i spissen av gondolen var styrerommet, hvor vi

slapp inn et par av gangen. Der var vinduer helt omkring, så vi kunde se mer enn der hvor vi satt.»

Christian betrodde Bertha at vinden og duvingen avtok etter hvert, og det ble servert kald lunsj om bord. De passerte Leipzig og deretter fjellkjeden Fichtelgebirge nordøst i Bayern, der de gikk nokså høyt; rundt 500 meter. Da ble det temmelig kjølig om bord. Deretter fløy de over Nürnberg, over den bayerske høyslette, og endelig til Bodensjøen. Der lå Friedrichshafen på den nordlige bredden. Den 60 mil lange ferden hadde tatt 5 timer.⁹

Den 12. juli 1935 skrev Christian til sin kone ombord på flyet mellom Åbo og Helsingfors. «*Eventyrlig! Det var ikke sunnet for min vugge, eller kanskje? Nu flyver lille Christian med englevinger på*».¹⁰

En periode da de knapt hadde vært adskilt, uttrykte han lettelse over å endelig kunne skrive til sin elskede igjen. Brevskrivning var den gang en integrert del av et kjærlighetsforhold. I dag har elektroniske meldinger og telefonsamtaler tatt over.

Rundt år 1800 priste en av Berthas formødre brevets velsignelser. «at en Død Ting kan fremvirke saa megen Glæde. Fred over dens Støv som først opfandt Skrift! Med pennen erstattes er stort Savn mellem adskilte Venner og Elskende!» skrev Elisabeth Antoinette de Stockfleth til sin venninne Constance Aal i mai 1799.¹¹

Christian gjorde dag for dag rede for hva han hadde opplevd. Han beskrev sine omgivelser, bøkene han leste, musikken og forelesningene

⁹ Genève 5. oktober 1919. NB.

¹⁰ «On board the plane between Åbo and Helsingfors» 12. juli 1935. NOB.

¹¹ Bragøen 20. mai 1799. Bertha Manthey Langes arkiv, eske 9, NOB.

han hørte, menneskene han møtte. Han ga klar beskjed om hva de skulle informere hverandre om «saa skal du skrive lange og nøiagtige breve til mig, fortælle om alt, alt»¹² skrev han fra Paris i 1902.

I brevene formulerte paret seg på en måte som gir inntrykk av at de var sammen, også når de var fra hverandre. Stadig oppdatering av hvordan det sto til med kropp og sinn, skapte intimitet. På dette området var det ei klar rollefordeling mellom Bertha og Christian. Det virker som han anså det som lite mandig å trekke fram egne plager. Under fredskonferansen i Haag i 1907 opplyste Christian at han sov dårlig. Han tilføyde at han ikke likte å skrive om slikt. «det ser saa puslete ut».¹³

Det var stort sett *hennes* tilstand han kommenterte. Hun hadde lett for å fryse og bli forkjølet, og fikk mye trøst for sine skrøpeligheter. Om Christian fant det lite mannhaftig å klage over egne helseproblemer, var han en myk mann som kunne gråte når han ga uttrykk for kjærlighet og lengsel. Kjærligheten kan ifølge den franske litteraturforskeren Roland Barthes, feminisere selv den barskeste mann.¹⁴

I februar 1913 skrev Christian: «I mangt og meget lever jeg jo som i et kaleidoskop, kan du skjønne, saa det blir vanskelig nok at samle sine tanker om én ting.» «Jeg er ræd brevet ogsaa blir kaleidoskopisk. Nu forlot jeg den kronologiske traad som jeg tror er den eneste sikre.»¹⁵ Så fulgte et møtereferat. Som vanlig skrev han om alt fra det trivielle, dagligdagse, til sentrale begivenheter.

¹² Paris 28. februar 1902. NB

¹³ Scheveningen Haag 7. august 1907. NB.

¹⁴ Barthes, Roland. *Fragmenter av kjærlighetens språk* Spartacus forlag. Oslo 2000, s. 112-115.

¹⁵ Kristiania 18. februar 1913. NB.

Både når det gjaldt Christians arbeid og de nære relasjonene kan brevskrivninga ha hatt en terapeutisk og utviklende funksjon. Når han skrev referater fra møter og analyserte fredsarbeidet, vil det ha bidratt til å klarne tankene og utvikle meninger og strategier. Begivenheter blir gjengitt i brevene mens de var ferske. Korrespondansen fikk dagboks karakter.

For Bertha beskrev Christian vrangsider ved de personene han møtte. Det kan ha gjort det lettere for ham å stå fram som en korrekt, kultivert, høflig mann når han iblant samarbeidet med personer han mislikte.

I 1907 fikk den norske språkforskeren Olaf Broch, som «laa nede paa Balkan etpar maaneder og samlet paa vokaler og konsonanter», sitt pass påskrevet. Ifølge Christian var det «uvidenhedens flothet og sufisance som taler gjennom ham», «et typisk uttrykk for det fine selskaps utrolige uvidenhed og utrolige arrogance.»¹⁶

Fra New York skrev Christian i 1912 om et møte med forretningsmagnaten Andrew Carnegie, som donerte store summer til internasjonalt fredsarbeid. «Det var en rar liten gamling, noksaå optat, lot det til, av sine fine bekjendtskaper, den tyske keiser og andre.»¹⁷

Under Folkeforbundets samling i Genève høsten 1920 opplyste Christian at en norsk jurist, sekretær Smedal, som var sekretær for den norske delegasjonen, var «bitt av den orm som ofte angriper unge diplomater, at de må være så forferdelig fine, og holde på sin verdighet».¹⁸

¹⁶ Scheveningen Haag 25. september 1907. NB.

¹⁷ New York 22. mai 1912. NB.

¹⁸ Genève 22. november 1920. NB.

I samme brev fikk også den norske delegaten, Fridtjof Nansen, gjennomgå. «Han er svært optatt av sin værdighet og ennu, mer av sin internasjonale posisjon, taler altfor ofte». «Det er ikke alltid morsomt å se store menn på vrangen. Han har utvilsomt en stor posisjon, og det er ganske riktig at han er her.» «Dertil kommer kvinne-innflytelse».¹⁹ Da Nansen hadde vært på talerstolen 4. desember 1920 skrev Christian: «jeg var forferdelig redd at han skulde blamere sig; han lar sig for lett skyve frem». «Han greiet det imidlertid bra, og jeg må i det hele si at jeg får efterhvert respekt for hans takt og rolige skjønn.»²⁰ Hos den franske litteraturforskeren Roland Barthes ville Nansen falt i kategorien *Den flyvende hollender*; en som inntil døden er dømt til å flakke fra kjærlighet til kjærlighet. Lange derimot dyrket kjærligheten til én og samme kvinne. Christian Lange var ikke uten faglig tyngde når han iakttok seg selv og andre. I slutten av mai 1921, da det var trykkende hett i Beograd, hadde han benket seg i sofakroken med ei tykk bok han hadde kjøpt i Wien. Det var det han kalte «et av de siste dagers evangelier: *Psyko-analyse*, av selve lærens profet, Freud.»

«Han mener at vi er, langt mer enn vi aner, behersket av vårt ubevisste – endelig ikke underbevisste sjeloliv, og dette er igjen absolut og ubetinget seksuelt bestemt. Det er libido som bestemmer våre drømmer (pass dig bare, du som drømmer så meget) og mer eller mindre er vi perverse alle sammen.»²¹

Bertha svarte at Freuds «siste Psykoanalytiske lekturer forekommer mig barok». Teorien kunne kanskje passe på sjelivet til sønnen Halvard på 19 år og hans jevnaldrende. «Men neimen om jeg vil finde

¹⁹ Genève 22. november 1920. NB.

²⁰ Genève 4. desember 1920 NB.

²¹ Beograd 23. mai 1921. NB.

mig i en slik karakteristik for mit vedkommende – og ikke du heller, min ven – heldigvis!»²²

Christian mente Freuds «*evangelium*» kunne ha noe for seg når det gjaldt behandling av nevroses, men teorien forekom ham veldig ensidig. Han hadde mer sans for den østerrikske psykoterapeuten Wilhelm Reich, som hadde brutt med Freud.²³ Reich hadde flyttet til Tyskland i 1930. Etter Hitlers maktovertakelse i 1933 ble hans bok *Fascismens massepsykologi*, som var kommet ut samme år, forbudt. Reich som dessuten hadde jødiske foreldre, flyktet fra Tyskland og var fra 1934 til 1939 i landflyktighet i Norge. Christian og Bertha var omgangssvenner med Reich og hans samboer.

Christians humoristiske sans gjennomsyrrer brevene hans. Da han var sekretær for fredskonferansen i Kristiania i juli 1899, skrev han til sin kone: «Du skulde se mig i disse dage fare om som en kakerlak og tale norsk, tysk, fransk, engelsk om hverandre med den største frækkhed og de veldigste feil.»²⁴ Det var nettopp hans språkmektighet som gjorde at han kom i befatning med internasjonalt fredsarbeid.

Christian spøkte i 1913 også over sin tilværelse som brevskrivende ektemann. Et fullverdig liv hadde han bare når han var sammen med Bertha. «Ellers er jeg bare hvad Jakop kalder et penneskraft.»²⁵

Christian Lange ble øyenvitne til sentrale begivenheter både i Europa og i USA. I april 1912 var han på Atlanterhavet da Titanic gikk ned. I sin lugar på dampskipet «*Kaiser Wilhelm II*» skrev han «Kjære min egen ven. Du begynner vel ikke at bli ængstelig?» De ble et døgn

²² Bertha juni 1921, på kurbad (antagelig Skodsborg i Danmark). NB.

²³ Beograd 23. mai 1921. NB.

²⁴ Kristiania 31. juli 1899. NB.

²⁵ Kristiania 18. februar 1913. NB.

forsinket til New York. Alle skip hadde tatt en omvei for å unngå isberg.²⁶ Den 21. april skrev Bertha «jo mere der kommer for dagen om «Titanic» desto større blir ramaskriket over ansvarsløsheten. Det er jo notorisk at den har gåt med fuld fart, trods mange advarsler, henstillinger og meldinger om isbjerger.»²⁷

Blant de omkomne var William Thomas Stead, en engelsk journalist og redaktør for Pall Mall Gazette. Stead var aktiv i fredsarbeid og hadde vært på vei til en fredskongress i USA. Han skal ha brukt uvanlige metoder i gravende journalistikk og var kjent som tilhenger av spiritisme. «Steads død er et stort tab, med al sin mangel paa kritik var han, ved sin *tro*, en stor magt, og ofte paa den rette side. Der har allerede staat mange meddelelser fra ham pr. medium i de amerikanske aviser»,²⁸ skrev Christian fra Massachusetts 3.mai. Christian Lange var i St. Petersburg under den russiske revolusjon. Etter at Bertha hjemme på Vinderen hadde mottatt telegram fra ham, skrev hun i mars 1917: «Idag har jeg ikke lyst til at skrive om alle de trivielle og alt andet end lystelige detaljer fra vort daglige liv, nu det store, vidunderlige som er skjedd overskygger jo alt andet.»²⁹

I 1938 hørte Christian Hitler tale. Den 27. september skrev han til sin kone «Igår hørte jeg altså 'der führer'. Det var til å bli syk av; intellektuelt lavtliggende, uverdigg i tonen, den simpleste demagogi», «han skrek slik at det var vanskelig å forstå. At et slikt kreatur skal kunne bestemme over Europas skjebne er dypt nedstemmende.»³⁰

²⁶ Dampfer Kaiser Wilhelm II, tirsdag 23. april 1912. NB.

²⁷ Brussel 21.april 1912. NB.

²⁸ Colonial Club Cambridge, Massachusetts 3.mai 1912. NB.

²⁹ Udatert brev. Vindern, mandag, antagelig 19. mars 1917. NB.

³⁰ Genève 27. september 1938. NOB.

Kjærlighet

Det ser ut til at Christian og Berta ble kjærester den 29. januar 1892. Dette var en merkedag i forholdet. I januar 1910 skrev Christian fra Berlin: «Mon du vil tænke på mig i morgen? Det er første gang vi ikke er sammen den 29de januar siden 1892. Det er mange aar og du skal ha tak for dem Bertha. Gid de næste 18 ogsaa maatte bli gode.»³¹

I studietida var Christian kommet med i en krets der det også var kvinnelige studenter, blant annet hans framtidige hustru. Verken Bertha eller Christian var formuende. Mens de studerte, underviste begge ved Ragna Nielsens skole. Ifølge Christian møtte de hverandre, «i porten til et skolehus» i Kristiania.

Da de ble et par, var idealet i den vestlige verden at ekteskap og samliv skulle baseres på romantisk kjærlighet. I kommunikasjonen mellom elskende er det ifølge Luhmann maktpåliggende stadig å *forvisse seg om at kjærligheten lever*. Kjærlighetsbrevets rolle er å bekrefte forholdet.

I august 1892 skrev Christian: «Det skulde være herlig, om jeg kunde få trykke dig et reelt kys på munden, istedfor alle disse imaginære, med blått blæk.»³² Kjærlighetserklæringer gjennomsyrrer brevene hans. Her er det mye som kan røre ved et kvinnehjerte og holde det varmt. Kjærligheten mellom dem skulle *alltid bestå*! Christian så på dem som en sammensveiset enhet; som to halvkuler. I juli 1900 slo han fast «Du kan da vide at når to halvkugler engang har fundet hverandre, så finder de ikke siden på at trille hver sin vei».³³ Gamle kjærlighetsmin-

³¹ Berlin 28. januar 1910. NB.

³² Jelsa 1. august 1892. NOB.

³³ Bergen 18. juli. 1900. NB.

ner bidro til å holde lidenskapen oppe. Dermed ble det ungdommelige preget ved kjærligheten opprettholdt gjennom livet.

I juni 1907 var Christian i Haag, på halvtårsdagen for deres bryllup. «Himlen smiler til os paa vor bryllupsdag», skrev han til sin elskede, «Undrer mig paa om du tænker paa mig idag, og husker hvilken dag det er? 12 ½ aar siden, 8de delen av et aarhundre! Husker du da vi var kommet ind i vognen sammen, og vi kysser hverandre første gang som hustru og mand?» Som bryllupshilsen sendte han et kort med foto av Sindings «*To mennesker*», som han hadde hatt stående på rommet siden han så kunstverket på glyptoteket i København. «...nu har jeg fyldt det med mine tanker om dig; for hver gang jeg har set paa det, har jeg været hos dig, min ven.» «Jeg kysser din mund og dine øine, jeg kysser din hals og dit bryst.»³⁴

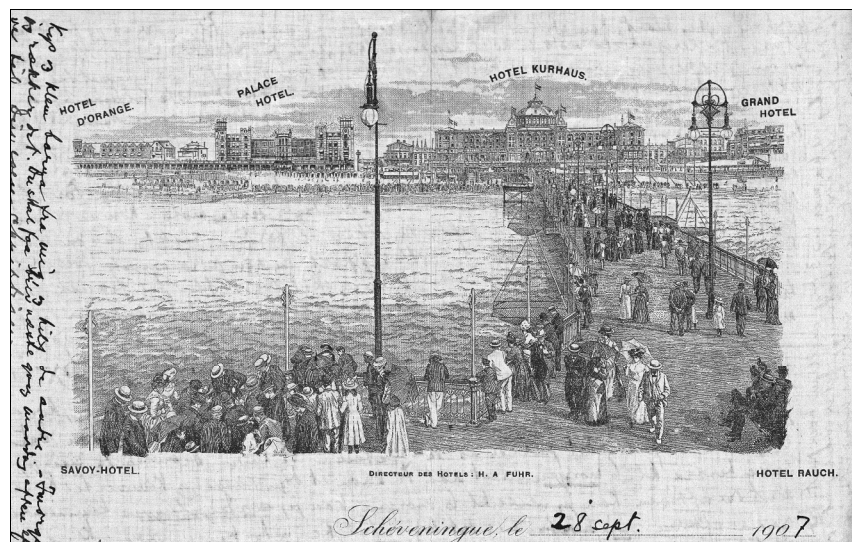
Ifølge Luhmann er det stor enighet om at *fravær* endrer situasjonen for elskende par. Et gammelt sitat slår fast at «fraværet er for kjærligheten som vinden for ilden. Den slukker den lille, men blåser opp den store».³⁵ Det kortvarige fraværet kan øke kjærligheten; spesielt hvis man i brev sørger for å formidle kjærlighet sterkere enn når den elskede er til stede. Et langt fravær kan derimot skape tvil, eller likegyldighet og undergrave forholdet. Christian og Bertha sørget for å korte inn fraværene ved å besøke hverandre. Men deres relasjon synes også å ha tålt lengre fravær.

Enten det var Bertha eller han som var bortreist, uttrykte Christian på alle mulige måter at han lengtet etter henne. Haag-konferansen i 1907, da de med noen ukers avbrekk var borte fra hverandre i fire måneder, var særlig hard. «*Hvorfor skal det være saa meningsløst*

³⁴ Scheveningen Haag 27.juni 1907. NB.

³⁵ Luhmann, 2003, s. 134.

indrettet at du sitter i Kristiania og har det ondt, fordi jeg er her, og jeg sitter her og er saar fordi du er langt borte.» «jeg sitter og ser paa billedet dit, og på billedet av alle barna vore, og saa graater jeg mine bitre salte taarer... Aa, Bertha, jeg længes saa bitterlig!»³⁶ skrev han.

Brev fra Christian til Bertha fra Scheweningen ved Haag 28.september 1907.

Foto: Nasjonalbiblioteket.

Christian foreslo ulike ordninger for barnepass og forsøkte å lokke henne til seg. De kunne møtes i København når konferansen var ferdig. Der skulle de more seg og glede seg over god kunst i teateret og på gallerier. «Og jeg skulde gaa med dig i alle de butikker du vilde, bare jeg fik være sammen med dig!»³⁷

³⁶ Scheveningen Haag 4.august 1907. NB.

³⁷ Scheveningen Haag 4.august 1907. NB.

Også Berthas farmor Elisabeth Antonette de Stockfleth opplevde sterk lengsel mens hun ventet på sin forlovede William Manthey, som studerte jus i København. Han var også militær. Før han endelig fikk et sivilt yrke etter studiene, tilbragte han et år i Vestindia. Den 7. november 1799 skrev Elisabeth, som var oppdatert på samtidslitteratur, til sin hjertevenninne «Jomfrue Constance Aal» i Porsgrunn. «Ak hvor den Sætning er sand, Rosseau et sted siger: Fraværelsen formindsker en Svag Elskov, men Forøger hjærtelig den Stærke, ligesom Vinden blæser Lyset ud, og driver Ilden i Lue.» Hun konstaterte at hennes egen «Kjærlighed forøges med min Længsel, og jeg føler nu meere end nogentid at den hører til min existance. Vore Sjæle kom bestemte for hin anden fra Naturens Hænder».³⁸

Christian og Bertha erklærte stadig sin kjærlighet for hverandre. Brevene var like hete gjennom nesten 50 år. De hadde et samspill som fyrte opp under erklæringene. Bertha kunne framstille seg selv som lite elskbar og dermed stimulere Christian til ildfulle formuleringer. Hans dårlige samvittighet for at han var skyld i de mange adskillelsene, kan ha gitt ekstra brensel til bålet.

I brevene florerte det med henvisninger til hjertet og sjelen. Paret var tydeligvis inspirert av gamle koder for kjærlighet. De framstår som tvilling-sjeler – to beslektede ånder som smelter sammen. Ifølge Luhmann kan et sensuelt rollespill gjennomsyret av åndelighet; en form for ironisk erotikk, forsterke kjærligheten. Christian og Bertha speilet seg i hverandre, samtidig som de avdekket og utviklet særtrekk i en prosess som gjerne var leken og ertende. Ved å påstå at han var kald, kan Bertha ha bidratt til at Christian uttrykte seg med så stor varme. Allerede i 1892 kalte Bertha ham en istapp. Senere påsto hun at han var et kaldt vann-omslag. I juni 1910 skrev han «Du maa ikke gjøre

³⁸ Bragøen 7. november 1799. Bertha Manthey Langes arkiv, eske 9. NOB.

mig – end i dine tanker – til en slik fag-idiot at jeg bare kan snakke fred og voldgift. Det vet jeg mig da jamen fri for.»³⁹

Christian Lange var alt annet enn ensporet. Brevene hans er spekket med referater fra konserter, teaterstykker, museumsbesøk og skjønnlitterære verk. I et brev til sin kone la Christian i 1921 et sitat fra den franske forfatteren Montaigne: «Je m'avance vers celui qui me contradit»⁴⁰ – Jeg tiltrekkes av den som motsier meg.

Når de var uenige, var kjærligheten god å ty til. I et av sine siste brev til Bertha fra september 1938, lå en liten seddel der Christian hadde notert fra et dikt: «De som elsker hverandre kan sige de hårdeste ord, og glemme det for bestandig ved å stryke hverandres hår.»⁴¹

Det klassiske kjærlighetsparet Tristan og Isolde i en av middelalderens ridderromaner, *elsket ikke hverandre, men kjærligheten*. Det var da også en trylledrikk som gjorde at de ble forelsket i hverandre.⁴² Christian og Berthas kjærlighet var ikke basert på noen trylledrikk. De «så hverandre» som person og hadde et åndsfellesskap som fremmet kjærligheten. De delte kulturelle erfaringer fra forelesninger, litteratur, museer, teater og konserter. I tillegg var barna og arbeidet for fred et felles prosjekt. Dessuten hadde begge et nært forhold til naturen. Spesielt gledet de seg over den norske fjellheimen, der de tilbrakte sommerferien.

De delte den gjengse troen på naturens legende kraft. I juli 1908 skrev Christian til sin kone, som ferierte på Haugsether, at legen hadde

³⁹ Paris 9. juni 1910. NB.

⁴⁰ Bukarest 20. mai 1921. NB.

⁴¹ Genève 28. - 29. september 1938. NOB.

⁴² de Rougemont, Denis. *Love in the western World*, Princeton University Press. 1983. s. 41.

sagt «du skal stanse med jod-pillerne en ukes tid, men fortsatte med arsenikken. Hjertefornemmelserne kan ogsaa komme av luftforandringen, men du skal ta en spiseskje brom tre gange om dagen.» «Min sjæls veninde ... det er fjeldet som skal skaffe dig de røde blodlegemer som i *længden* vil varme dig bedst; dem vilde du ikke faat saa mange av nede i dalen. Og saa maa du gaa flittig. ... Du skal ha sol og motion.»⁴³

Sophie (1897), Thora (1899), Halvard (1902), Carl Viggo (1904) og Christian August (1907). (Kjælenavn: Toppeto (Ungen), Lilleto, Lille Lulle, Cago og Kissemand.) Foto i privat eie.

Bertha og Christian var et moderne par som var forut for sin tid. Begge hadde utdanning og erfaring som lærere. De hadde i utgangspunktet stått på like fot karrieremessig. Fra 1897 til 1907 fikk de fem barn. De inngikk en arbeidsdeling der hun bestyrte hjemmet, mens han skaffet

⁴³ Kristiania 11. juli 1908. NB.

levebrød og gjorde karriere. Paret tilhørte det intellektuelle borgerskapet som holdt seg med flere tjenestefolk, slik at også Bertha kunne lese og følge med på det som foregikk i verden. *Martha Gunhilde Johannesen* fra Tromøy utenfor Arendal var familiens trofaste barnepike og husholderske i mer enn 30 år. Familien fikk også hjelp av barnas bestemødre. Både Christian og Bertha hadde dessuten ugifte søstre som trådte til. Ugifte kvinner var gull verdt for borgerskapets barnefamilier.

Paret synes å utmerke seg ved at også mannen var sterkt involvert i hjemmesfæren. Hans engasjement gikk langt ut over en alderdommelig *pater familias*-funksjon. Christian fulgte nøye med på barnas utvikling og kom med observasjoner av hvert enkelt barns egenart. Han hadde egenskaper som ble ansett som spesielt kvinnelige, som empati, nærhet og følsomhet. Samtidig framsto han som den sterke, mens Bertha ga inntrykk av å være svak. De refererte begge til ham som hennes ridder. Dette kan ha vært gjenklang fra ei alderdommelig rollefordeling mellom kvinner og menn. Men det kan også henge sammen med at Bertha var bitter fordi hun hadde ofret sine karrieremuligheter, mens Christian følte seg ansvarlig og kompenserte i rollen som en trøstende ridder. Kanskje har det faktum at Bertha gjennom farens familie hadde adelige aner, ha stimulert dette rollespillet.

Muligens var Christians oppfatning av Bertha som deilig kvinne, kjærlig mor og kulturell hustru vanskelig å forene med at hun skulle tre ut i det offentlige rom sammen med kvinnesakskvinnene. Han meldte fra Haag i 1907 at han hadde sett i avisene at diverse kvinneforeninger hadde foreslått kandidater til kommunestyret fra ulike partier, deriblant for Venstre «fru cand.mag. Manthey Lange. Har de spurt dig? Jeg synes ikke du sko; men har du lyst, vil jeg naturligvis ikke holde dig tilbake». Han var også selv blitt foreslått, og to dager senere ba han henne si nei på hans vegne. «Det eneste som kunde

bringe mig til at tænke paa det var om *du* tok imot valg, og vi kunde gjøre vor entree arm i arm.»⁴⁴ Når hun var sammen med sin mann, var det visst ingenting i veien for at hun opptrådte i det offentlige rom.⁴⁵

Christian og Bertha hadde et nært, men også komplisert forhold. De levde i ei overgangstid med store endringer for kvinner i borgerskapet. Det var problematisk for Bertha at hun i liten grad fikk brukt sin utdanning ute i samfunnet. Høsten 1909 sto hun i opposisjon til sin mann. Det var også et vendepunkt i livet deres, fordi de skulle bryte opp fra Norge og flytte til Brussel.

Christian hadde foreslått at han i Brussel skulle ha kontor i hjemmet. Dette kan ha gitt Bertha falske forhåpninger. Den 26. oktober satte han henne på plass. Hun hadde da vel ikke trodd at han skulle tilbringe mesteparten av sin tid på barneværelser, eller sitte og lese høyt for henne i salongen eller gå husholdningsærender hver dag. «Selvfølgelig vil jeg alle dage komme til at være – det er jeg nødt til for at vi kan leve, og det stemmer med min smak – et arbeidsmenneske; luksus og dagdriverliv, det blir der aldrig tale om, og det vilde du ogsaa synes var fælt.» De hadde jo også vært enige om at han skulle få tatt doktorgraden, og det ville kreve sin tid. Christian hadde bare ment at de kunne ha litt mer fritid sammen med barna. Fordelen med å ha kontoret hjemme var at da kunne både hun og barna komme og snakke med ham hvis det var noe spesielt.⁴⁶ Tre dager senere kom nok en irrettesettelse. «Jeg maa plukke en liten høne endda med dig, fordi du tænkte paa at stemme med frisinnede og din ungdoms idealer. Du kan da ikke mene at det skulde være avgjørende for din stemmegivning; du er et voksent selvstændig menneske, og har hat en *egen*

⁴⁴ Scheveningen Haag 25. september 1907. NB.

⁴⁵ Scheveningen Haag 23. september 1907. NB.

⁴⁶ Brussel 26. oktober 1909. NB.

utvikling, ikke bare en i tilhæng til personer, ikke sandt?» Om det var målsaken, som ifølge Christian da var hennes «hjerdebarn», som gjorde utslaget, så kunne han opplyse at på det området var De frisinnes program nøyaktig likt Venstres. «Saa det haaber jeg du tar tilbake. – Naa, du igjen!»⁴⁷ Her virker det som Christian brukte hennes eget argument om at hun ville være mer enn et vedheng til ham, til å underminere hennes standpunkt om å stemme annerledes enn ham.

Fredsarbeidet

I august 1925 skrev Christian Lange til sin kone «Min avrustnings-artikkel blir ferdig i morgen, ... det er mitt blod, min sjel der går i hver linje». Han understreket samtidig at det brennende engasjementet for fred ikke måtte sammenlignes med hans lidenskap for Bertha.⁴⁸

Christian Lange ledet Den interparlamentariske unionen fra 1909 til 1933. Fra 1920 til 1938 var han også knyttet til den norske delegasjonen i Folkeforbundet. Folkeforbundet holdt til i Genève, der også IPU hadde kontor etter første verdenskrig.

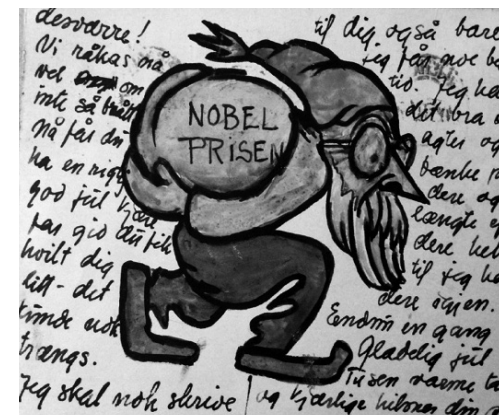
Blant Christian Langes dokumenter i Nobelinstituttet ligger mange medaljonger fra kongresser han deltok i. De illustrerer hans internasjonale karriere. Motivet for medaljongen fra IPU-konferansen i Haag i 1913 er det nybygde fredspalasset.⁴⁹ I Nobelinstituttets arkiv er også medaljongen for åpningen av Folkeforbundet, stiftet 10. januar 1920. Under første verdenskrig dro Christian mye rundt i Europa, og deltok i møter med sikte på å etablere varig fred. Han reiste også mellom de krigførende landene.

⁴⁷ Brussel 29. oktober 1909. NB.

⁴⁸ Det bergenske dampskibsselskab, på vei til London, 6. juli 1919. NB.

⁴⁹ Christian Lange, eske 2. NOB.

Christian Lange fikk fredsprisen fordi han hadde klart å opprettholde arbeidet i *Den interparlamentariske union* under krigen og for sin ledende rolle i *Sentralorganisasjonen for varig fred*.

Blant dokumentene i Nobelinstituttet ligger et kort der Odd Nansen gratulerer sin «Kjære Far» Christian Lange med fredsprisen. Christian og Bertha var fosterforeldre for Fridtjof Nansens sønn Odd, som bodde hos dem i Oslo mens han gikk på gymnasiet under første verdenskrig.⁵⁰

Et av mine viktigste funn er at Bertha var en sentral rådgiver for Christian Lange. Brevene vitner om at hans karrierevalg ble tatt i samråd med henne. Han utvekslet informasjon, tanker og planer rundt fredsarbeidet med sin kone og spurte henne til råds. Han oppfattet sitt arbeid utenfor hjemmet som et fellesprosjekt. «Du er med paa det alt sammen og med i det alt sammen ogsaa»⁵¹ skrev han i juli 1909.

⁵⁰ Brevkort til Christian Lange fra Odd Nansen 24. desember 1921, Christian Lange, eske 3. NOB.

⁵¹ Brussel 16. juli 1909. NB.

Bertha oppfordret stadig sin mann til å ta hardere i når han advarte mot den katastrofen stormaktene førte verden mot i mellomkrigs-tida. I juni 1934 meldte Christian fra Genève at det var «store skjær i sjøen». Først Frankrike, som tilsynelatende ikke ville gjøre noe for å få trukket Tyskland inn i diskusjonen. Så Italia, som «Mussolini har bundet fast ved sin siste store tale om at krigen er for mannen hvad moderskapet er for kvinnen – en ophøiet tanke: kvinnen skal føde for at mannen kan drepe. De stakkars italiener som sitter her tør derfor ikke gå med på noe.».⁵² Hjemme i Oslo var Bertha sulten på informasjon fra Folkeforbundet og skrev: «Var det i forsamlingen du talte tirsdag ettermiddag. Har du ikke noe å sende mig, så jeg kan få se om du tok hardt i?»⁵³

Når Christian Langes innsats for fred er blitt glemt av allmennheten, er det nok dels fordi han ble svertet av det dårlige ryktet til Folkeforbundet, som ikke klarte å hindre andre verdenskrig. Man har lett for å glemme at Folkeforbundet la grunnlaget for FN-systemet.

Christian mente Tyskland ble straffet altfor hardt etter første verdenskrig og advarte gjennom hele mellomkrigstida mot at dette kom til å føre til en ny krig. Han hadde vært redd for at Folkeforbundet skulle bli en eneste stormakts-suppe. Stormaktene hadde vetorett i Rådet, og forbundet maktet ikke å forhindre krigen. Her kan man trekke paralleller til FNs sikkerhetsråd under krigen i Ukraina. Fridtjof Nansen, som fikk fredsprisen for sin innsats for flyktninger etter første verdenskrig året etter Lange, arbeidet også i Folkeforbundet, men han døde i 1930 og slapp å bli forbundet med Folkeforbundets dårlige innsats på 1930-tallet.

⁵² Genève 6. juni 1934. NOB.

⁵³ Oslo 8. juni 1934. NB.

Avslutning

Christian og Bertha kommuniserte på alle områder og kunne dermed i Luhmanns ånd sette seg i den andres ståsted og ha et fullverdig kjærlighetsforhold. De levde i ei tid da det ble mulig for kvinner i borgerskapet å ha en egen karriere. Samtidig var barnefødsler en kanal for selvhevdelse for disse kvinnene. Bertha fylte et ideal i borgerskapet og framsto som en moderlig kvinne som også var dannet. Hun kunne representere sin mann utad og samtidig føre avanserte samtaler med ham.

Familien Lange 1907. Foto i privat eie hos familien Lange.

Historikeren Inger Elisabeth Haavet analyserer i sin artikkel *Hustruen – fra profesjonell partner til trøstende engel* ekteskapsidealer og praksis på 1800-tallet. Hun påpeker at i retorikken mellom mann og kvinne i ei brytningstid kunne sannheten ofte være det motsatte av det som ble sagt. Dette passer godt for Berthas påstander om at Christian var kald og ensporet. Bertha synes også å ha benyttet seg av attenhundretallets kvinneveretorikk som betegnes som beskjedenhetsretorikk. Det var symbolsk viktig å anskueliggjøre mannens styrke gjennom hustruens avhengighet og mannens forsørgerrolle.⁵⁴

I 1915 var det 25 år siden Bertha tok artium. I jubileumsskriftet *Studerne fra 1890* skrev hun at hun den gang hadde trodd at hun skulle «drevet det litt videre paa egen haand; men livet vilde det annerledes og gjorde mig til det som jeg utvilsomt ogsaa var skapt til – en ganske almindelig gammeldags kvinde – med q». Bertha opplyste at hun ikke kunne vise til høyere akademisk utdanning eller offentlige stillinger. Hun elsket sitt hjem og trivdes best med å leve ganske privat og ubemerket. Virksomheten i hjemmet og barneoppdragelsen hadde krevd hennes tid og arbeidskraft. «Jeg vet nok at det er en svært gammeldags opfatning nu, og at det er en fattigslig attest at gi sig selv at en ikke har evnet mer eller rukket lenger end til det nærmeste.»⁵⁵ Hun hadde likevel hatt et rikt og lykkelig liv, reist mye sammen med mannen sin og sett stor kunst. Reisingen hadde økt hennes interesse for europeisk politikk og samfunnsspørsmål. Ellers var lesing hennes kjæreste syssel. Men det deiligste hun visste var å vandre omkring i fjellet hjemme i Norge om sommeren, med mannen og barna. Bertha nærmet seg 50 år da hun så tilbake på sitt liv på denne måten. Berthas trang til

⁵⁴ Haavet, Inger Elisabeth, *Hustruen – fra profesjonell partner til trøstende engel? Ekteskapsidealer og praksiser på 1800-tallet*. Historisk tidsskrift, bind 80, s. 173-197, Universitetsforlaget 2001. s. 173.

⁵⁵ *Studerne fra 1890. Biografiske meddelelser samlet i anledning 25-aars jubileet*, Kristiania 1915, s.150.

selvhevdelse ble hemmet av Christians karriere som fredsarbeider og forsker. Korrespondansen mellom dem viser at hun understøttet hans karriere.

Kjente personer som Bjørnstjerne Bjørnson, Edvard Grieg og Henrik Ibsen må finne seg i at deres nære, personlige brev har allmenn interesse for ettertida. Denne historiske kilden gir en mulighet til å forstå deres liv og virke, som ikke kommer til å foreligge i framtida. Inger Elisabeth Haavet slo fast at bak disse store mennene sto det høykompetente kvinner, som hadde forutsetninger for å gi dem både støtte og motstand på deres eget fagfelt. Som Edvard Grieg hadde Christian Lange en beslektet ånd ved sin side, som var med på å skape hans geni. Men det er verket og ikke tilblivelsesprosessen som lever videre etter disse mennene.

Torun S. Soknes

ARKIVVITENSKAPELIG PARADIGMETEORI

En studie i Terry Cooks arkivvitenskapelige perspektiver med vekt på endringene i fag og vitenskap etter 1980, og forståelsen av norsk politikk for arkiv og dokumentasjonsforvaltning 1990-2022.

Sammendrag

Diskusjonen rundt eksistensen av arkivvitenskapelige paradigmer har pågått i arkivmiljøer innenfor akademien og i noen grad også praksisfeltet siden 1980-årene. Med utgangspunkt i Terry Cooks artikkel «Evidence, Memory, Identity, and Community. Four Shifting Archival Paradigms» fra 2013, lovarbeid og rapporter, drøfter dette essayet hvorvidt norsk politikk for arkiv og dokumentasjonsforvaltning kan sies å ha tatt opp i seg teoretiske elementer fra arkivmiljøer og -teoretikere i andre land.

Cooks paradigmebeskrivelser er ikke tilstrekkelige til alene å forklare utviklingen for dokumentasjonsforvaltning i Norge, men forutsetter en sterk og selvstendig demokratiteoretisk utvikling som blir samvirkende med de forholdene Cook peker på. Dette kan sies å ha bidratt til en tydeliggjøring og styrking av sammenhengen mellom demokrati og arkiv, og av forståelsen av arkiv som en demokratiserende samfunnsressurs.

Abstract

The discussion of the existence of archival scientific paradigms has been ongoing in the archival field within academia and to some extent also in the field of practice since the 1980s. Based on Terry Cook's article «Evidence, Memory, Identity, and Community. Four Shifting Archival Paradigms» from 2013, legislative work and reports, this essay discusses whether Norwegian policy for archive and records management can be said to have absorbed theoretical elements from archival communities and theorists in other countries.

Cook's paradigm descriptions are not sufficient to alone explain the development of records management in Norway but presupposes a strong and independent democratic theoretical development that interacts with the conditions Cook points to. This can be said to have contributed to a clarification and strengthening of the connection between democracy and archives, and of the understanding of archives as a democratizing societal resource.

Bakgrunn

I internasjonal og delvis norsk arkivlitteratur de siste tre-fire tiårene, har synet på forholdet mellom arkiv og dokumentasjon, og vår forståelse av både danning og bruk av det samme materialet, blitt betydelig endret. Disse endringene henger naturlig nok sammen med den teknologiske utviklingen som har skjedd i perioden, men også med påvirkningen fra nye vitenskapsteoretiske impulser og modeller.

Postmodernismens innflytelse i arbeidet med å forstå og forklare arkivers livsløp og anvendelse har hatt stor betydning, en utvikling som i noen tiår har vært viet oppmerksomhet i internasjonal litteratur. Selv om dette i dag er ansett som anerkjente og til og med ganske

tradisjonelle modeller i teoretisk sammenheng, har det med noen unntak ikke blitt gjort noen analyse av hvilket gjennomslag de nye strømningene har fått i norsk politikk for arkiv og dokumentasjonsforvaltning, i hvert fall ikke før nå i de aller siste årene, og da først og fremst i tilknytning til de arkivvitenskapelige undervisningstilbudene ved NTNU og OsloMet.

Arkiv som fagfelt var i Norge relativt teorifattig og primært praktisk orientert gjennom hele 1900-tallet og noe inn i vårt eget århundre. Et unntak er rapporten fra Riksarkivarens bevaringsutvalg,¹ som hadde eksplisitte teoretiske og internasjonalt komparative ambisjoner. Sett i lys av lovarbeid, stortingsmeldinger og andre rapporter, er det i den sammenheng interessant å se på i hvilken grad norsk politikk for arkiv og dokumentasjonsforvaltning har tatt opp i seg teoretiske elementer fra arkivmiljøer og -teoretikere i andre land.

En slik analyse er neppe noe som kan dekkes i ett enkelt essay – dette er komplekse problemstillinger som ut fra mange ulike perspektiver, tradisjoner og land er og vil være gjenstand for diskusjon i flere pågående prosjekter, herunder mitt eget avhandlingsarbeid (med arbeidstittel «Offentlighetsprinsippets infrastrukturkrav i et digitalt dokumentasjonsforvaltningsperspektiv - arkivets betydning for en demokratisk samfunnsutvikling»). Forhåpentligvis vil det også i Norge bli startet flere forskningsprosjekter rundt denne tematikken i årene som kommer.

Terry Cook (1947-2014) var en av de forfattere og arkivarer som tidligst og tydeligst grep fatt i arkivteoretiske problemstillinger og utfordringer som ble aktualisert av de omfattende endringene som fant sted både innen teknologi og vitenskapsfilosofi i den aktuelle perioden,

¹ Bevaringsutvalget 2002.

opprinnelig fra en posisjon som historiker og arkivar i det canadiske nasjonalarkivet (1975-1998), og senere som underviser og etter hvert førsteamanuensis ved University of Manitoba (1998-2012).²

Gjennom størstedelen av sin karriere dekket Cook et bredt spekter av temaer i sitt forfatterskap. Han var opptatt av hvordan vesentlige samfunnsendringer kommer til uttrykk hos arkivarene i deres arbeid, og hvordan arkivfaglige antagelser, begreper og strategier har gjen-speilet de skiftende samfunnsstrukturer og -verdier i tiden. Et av Cooks viktigste bidrag til arkivvitenskapen innenfor en mer allmennvitenskapelig forståelseshorisont, var å løfte fag og vitenskap ut av sitt fokus på arkivinterne praksiser og rutiner, og knytte diskursen til utviklingen i samfunn og vitenskap i større bredde.

Som ramme for dette essayet vil jeg først og fremst ta utgangspunkt i en av de siste artikler Cook kom til å skrive, en artikkel som nok er et av hans bredeste forsøk på å sette arkivvitenskapen inn i en samfunnsmessig kontekst, nemlig framstillingen av endringene i arkivfag og arkivvitenskap de siste 150 årene som paradigmeskifter i artikkelen «Evidence, Memory, Identity, and Community. Four Shifting Archival Paradigms». Dette var et innlegg han først holdt på en konferanse ved University of Dundee i 2010, og som i etterkant ble publisert i tidsskriftet *Archival Science* i 2013.

Som tittelen på dette essayet tilsier, vil jeg se på Cooks paradigmer i et dokumentasjonsforvaltningsperspektiv, noe som vil være nytt i forhold til de kommentarartikler som er skrevet om Cooks «fire paradigmer» til nå. Eva Sjögren Zipsane benytter Cooks paradigmer primært som en rammeforståelse for arkivet som en samfunnsaktør for sosial rettferdighet i sin artikkel «Arkivet som samhällsaktör för demokrati,

² Nesmith 2020: 1-15.

social rättvisa och andra nyttor» fra 2016, mens Fiorella Foscari drøfter prinsipper for bevaringsvurdering innenfor hvert av paradigmenene i sin artikkel «Archival Appraisal in Four Paradigms» fra 2017.

I sin artikkel fra 2013 kommenterer og oppsummerer Cook 150 års utvikling innen arkivvitenskapen og dens forhold til både samfunnet og til allmenn vitenskap gjennom fire paradigmer. Cook inndeler i sin paradigmeforklaring utviklingen i arkivvitenskapen og forholdet mellom arkiv og samfunn i perioder og i større tidsavsnitt.

Jeg vil her først gå gjennom Cooks paradigmer slik han beskriver og forklarer dem i sin nevnte artikkel, og i noen grad trekke inn ytterligere elementer som er sentrale i hans forfatterskap. Jeg benytter her primært artikkelsamlingen med hans viktigste faglige produksjon, «*All Shook Up*». *The Archival Legacy of Terry Cook*,³ og for de artikler som er inkludert i denne artikkelsamlingen, er det denne mine sidehenvisninger er basert på. Jeg vil så forsøke å plassere Cooks paradigme-begrep i lys av opphavspersonen Thomas Kuhns egen bruk og forståelse femti år tidligere, før jeg analyserer demokrati- og demokratiteoriutviklingen som pågikk i slutten av forrige århundre parallelt med at Cooks forfatterskap fikk utfolde seg. Deretter diskuterer jeg den arkivfaglige utviklingslinjen som Cooks paradigmer kan synes å tegne, og da med et særlig blikk på hva denne kan si om utviklingen av og forståelsen for dokumentasjonsforvaltning eller «records management» i Norge fra slutten av forrige århundre og inn i vårt eget, både som fagfelt og som demokratiserende funksjon.

³ Nesmith, Bak & Schwartz 2020.

Cooks fire paradigmer

Cook argumenterer i artikkelen «Evidence, Memory, Identity, and Community: Four Shifting Archival Paradigms» fra 2013 for at utviklingen innen arkiv og arkivvitenskap de siste 150 årene har beveget seg gjennom fire paradigmer, eller rammeverk og faser. Paradigmene inngår i en tidslinje der de ses som akkumulerende: De erstatter ikke hverandre fullstendig. Spor av det forutgående blir hengende igjen i tankesettene, og former noen ganger diskursive spenninger i faglitteraturen og i praksisfeltet.

Paradigmene er imidlertid nokså uspesifikke på land og region, og først og fremst knyttet til en tidslinje. Det kan gjøre det rimelig å undersøke om i hvilken grad Cooks paradigmer har en altomfattende og allesteds nærværende forklaringskraft, eller om de bare er uttrykk for en amerikansk og canadisk faglig-etnosentrisk tendens til å alminneliggjøre egen, nasjonal historie og her vitenskapshistorie.

Som en kort oppsummering, framstiller Cook paradigmene omtrent som en tidslinje hvor fokus, noe forenklet, har skiftet fra bevis («Evidence»), til minne («Memory»), til identitet («Identity») og til slutt til fellesskap («Community»). Samtidig har arkivarens rolle gått fra å være en passiv kurator («curator»), til en aktiv bevaringsvurderer («appraiser»), til fortolker («interpreter») og endelig til tilrettelegger («mediator»)⁴. Oversettelsene av Cooks paradigmer er for øvrig mine, og jeg vil gå nærmere inn på hva han legger av mening i hvert enkelt av dem.

Det første paradigmet (bevis) er knyttet til europeiske arkivarer, blant annet den britiske arkivaren Hilary Jenkinsons oppfatning av arkivaren som vokter av arkivmateriale fra første del av 1900-tallet. Cook

omtaler dette som «pre-modern archiving», hvor arkivarens rolle er å ivareta arkivmaterialets «juridical legacy».⁵ Det er her viktig å påpeke at begrepet «evidence» i en engelskspråklig arkivfaglig sammenheng ikke er like knyttet til den juridisk-legale betydningen som det norske begrepet «bevis». Det er snakk om at arkivdokumenter skulle bære et sikkert og pålitelig vitnesbyrd om fakta, handlinger og ideer.

Professor Luciana Duranti ved University of British Columbia er en av dem som tydeligst har understreket bestandigheten i arkivenes beviskraft, sammen med betingelsene for at denne beviskraften skal bli opprettholdt. Hun har påpekt at arkivenes bevisfunksjon har vært et formål ved arkiv som kan trekkes tilbake til Romerretten og keiser Justinians lovsamling *Corpus juris civilis* fra 529-534. Arkivene blir her definert som «locus publicus in quo instrumenta deponuntur quatenus incorrupta maneant fidei faciant perpetua rei memoria sit».⁶ Fritt oversatt betyr dette det offentlige sted der dokumenter er oppbevart slik at de kan forbli ukorrumperte/upåvirket (og slik opprettholde sin verdi som troverdig bevis) og være et vedvarende minne om det de bekrefter. Argumentet er at arkivet både som bygning og institusjon er et trygt sted som garanterer arkivdokumentenes ekthet og autentisitet, og at arkiver dokumenterer våre forpliktelser og rettigheter som enkeltmennesker og samfunn.⁷ Justinians lovsamling kom til å sette et sterkt preg på rettsutviklingen i Europa.

Geoffrey Yeo ved University College of London trekker i et nytt arbeid fram at alle samfunn uansett periode, som har hatt arkiver, har hatt de samme utfordringene knyttet til det å bevare og sikre arkivene som autentisk og bestandig dokumentasjon.⁸ Idealet om arkivinstitusjonen

⁵ Cook 2013: 454.

⁶ Duranti 1996: 243.

⁷ Cunningham 2017: 54; Duranti 1996: 243; Schellenberg 1956: 5.

⁸ Yeo 2021: 187-188.

⁴ Cook 2013: 444-468.

som et trygt sted for arkiver, har fra slutten av 1800-tallet blitt holdt oppe gjennom et sterkt fokus på arkivfaglige prinsipper som indre og ytre proveniens, standardisert praksis og Jenkinsons idealarkivar: en nøytral, objektiv og upartisk vokter som har rolle som megler mellom arkivskaper og forsker, «perhaps the most selfless devotee of Truth the modern world produces».⁹

Avgjørelsene om hvilket arkivmateriale som nådde arkivdepotene var i all hovedsak i hendene på byråkrater og forvaltningen,¹⁰ men status som arkivmateriale fikk dokumentene først ved å passere det som Duranti og flere kaller «the archival threshold».¹¹ Arkivarer tilførte og opprettholdt dokumentenes bevisverdi ved å erklære dem som 'verdige' og autentiske i kraft av sin proveniens og kontekst, for deretter å bli fysisk oppbevart innenfor selve arkivbygningen.¹²

Det andre paradigmet (minne) kan knyttes til den amerikanske arkivaren Theodore Schellenbergs arkivtaksonomi fra midten av 1950-årene. Cook omtaler det som «the modern archiving»,¹³ hvor arkivaren er opptatt av arkivmaterialets betydning for historikerne og samfunnets historiefortelling. Her bidrar arkivaren aktivt i å velge ut hvilket arkivmateriale som skal bevares.

Cook mener at bevisparadigmet og minneparadigmet eksisterte noenlunde side om side i et spenningsforhold over lang tid, da det å benytte arkivmateriale for å skape minner, befeste kultur og legitimere makt har vært et formål i tillegg til å sikre arkivdokumentenes

⁹ Jenkinson 1947 som referert i Cook 2013: 449.

¹⁰ Cook 2013: 456-457.

¹¹ Cunningham 2017: 54; Duranti 1996: 243.

¹² Duranti 1996: 244.

¹³ Cook 2013: 456.

bevisverdi.¹⁴ For Cook er bevis- og minneparadigmet gjensidig avhengige av hverandre; uten et eksisterende behov for å konstruere minner er arkivmaterialets bevisverdi irrelevant, og dersom arkivmaterialet ikke har bevisverdi kan man heller ikke benytte det til å konstruere minner.¹⁵

Den vesentligste forskjellen i disse to paradigmene ligger i at arkivaridealet skiftet fra å være passiv og nøytral til å være et aktivt bindeledd med en viss grad av refleksivitet når det gjelder arkivarens egen rolle i den kollektive minnedannelsen. Den raskt økende mengden dokumentasjon utover midten av 1900-tallet, gjorde behovet for bevaringsvurdering og kassasjon av arkivmateriale prekært. Bevaringsvurderinger gjorde at arkivaren fikk en langt mer aktiv rolle i arkivenes utforming, i hva som ble fremhevet og hva som ble glemt. Man innså at det var umulig for en arkivar å gå inn i en slik prosess fullstendig objektiv, man tok uunngåelig med seg sine egne verdier, erfaringer og rammebetingelser inn i dette arbeidet.¹⁶ Samtidig ble bevaringsvurderinger gjort basert på den gjeldende diskursen innenfor historieforskning, noe som bare forsterket eksisterende forskningstrender.

Cook viser til at man innenfor disse paradigmene gjerne benyttet naturvitenskapelige begreper når man omtalte arkivmaterialet, og at man til tross for en viss egenrefleksivitet fortsatt så på arkivmaterialet som et naturlig biprodukt av menneskelig aktivitet som etablerte en 'sannhet'. Etter hvert som graden av egenrefleksivitet økte, tok flere stemmer til orde for at en naturvitenskapelig tilnærming til arkivteori var problematisk.¹⁷ De minnene som ble skapt kunne ikke kalles 'sannhet', de omhandlet kun en ytterst liten del av menneskelig

¹⁴ Cook 2013: 451-452.

¹⁵ Cook 2013: 452.

¹⁶ Cook 2013: 452-453.

¹⁷ Cook 2013: 453-454.

aktivitet og hadde en slagside til fordel for offentlig sektor og eliten, men etter hvert som historieforskningen ble mer interessert i gras-rot-historie økte også bredden i arkivinnholdet.¹⁸

Innenfor det tredje paradigmet (identitet) oppsto økt bevissthet på å dokumentere borgere fra alle lag, samfunnsfunksjoner og menneskelig aktivitet i en bredere kontekst og ikke bare stat eller elite. Arkivmaterialet skulle nå speile minoriteter og inkludere stemmer som til nå hadde vært tause.¹⁹ Cook omtaler denne perioden som «postmodern archiving»,²⁰ en periode hvor tilsynelatende etablerte sannheter på svært mange samfunnsområder, også innenfor arkivvitenskapen, ble utfordret:

*The post-modernist stance is one of doubtfulness, of trusting nothing at face value, of always looking behind the surface, of upsetting conventional wisdom. Post-modernists try to de-naturalize what we assume is natural, what we have for generations, perhaps centuries, accepted as normal, natural, rational, proven – simply the way things are.*²¹

Her spilte det også en rolle at det var i samme periode at man fikk mer oppmerksomhet rundt behovet for åpenhet, gjennomsiktighet og menneskerettigheter.²² Dette bidro til å skape et syn på arkiv som en nødvendighet for å sikre borgernes identitet og rettigheter, ikke bare myndighetenes. Arkivaren ble mer profesjonalisert gjennom etableringen av flere utdanningsprogram, noe som bidro til å utvikle en profesjonsidentitet hvor man ble seg mer bevisst sin rolle som

¹⁸ Cook 2013: 459–460.

¹⁹ Cook 2013: 459–461.

²⁰ Cook 2013: 459.

²¹ Cook 1994: 192.

²² Cook 2013: 461.

bindeledd mellom arkivmaterialet, borgerne og samfunnskonteksten, i like stor grad som et bindeledd til forskerne.

Samtidig oppsto det en profesjonsmessig identitetskrise basert på elementer i disse tre første av Cooks paradigmer. Man var fortsatt opptatt av å sikre arkivdokumentenes bevisverdi, noe som i en stadig mer teknologisk arbeidshverdag blir forsøkt løst gjennom utvikling og implementering av til dels rigide systemer, standarder og rutiner. Man skulle på en refleksiv måte ivareta den kollektive minnedannelsen gjennom bevaringsvurderinger, og i tillegg bidra til å dokumentere samfunnet i hele sin bredde, men mange arkivarer fant det vanskelig å forene alle disse identitetene.²³

Det fjerde paradigmet (fellesskap) beskriver Cook som noe som fortsatt ligger litt inn i framtida eller «i horisonten», og altså ennå ikke er fullstendig utformet.²⁴ For Cook handler dette om et deltakerfellesskap der privatpersoner, interesseorganisasjoner, samfunnsaktivister, nær sagt alle og enhver, får veiledning av aktivist-arkivaren for å i samarbeid skape arkiv som fungerer både som bevis, for kollektiv minnedannelse og identitetsskaping.²⁵

Cook viser til at den raske teknologiske utviklingen har ført til at det skapes enorme mengder privatarkiver som også må ivaretas for å sikre den brede samfunnsdokumentasjonen for å fullt ut kunne forene behovene for bevis, minne og identitet.²⁶ Internett har gjort at ethvert menneske kan være sin egen forlegger, forfatter, fotograf, filmskaper og musiker, og bygge sitt eget online-arkiv.²⁷ Teknologi har gitt sam-

²³ Cook 2013: 461–463.

²⁴ Cook 2013: 463.

²⁵ Cook 2013: 463.

²⁶ Cook 2013: 463.

²⁷ Cook 2013: 464.

funnet en unik mulighet til å frigjøre de tradisjonelle arkivene fra tidligere tiders slagsider og tause stemmer ved å kunne dokumentere menneskelig og samfunnsmessig erfaring i et omfang som aldri før.²⁸

Dette mener Cook at ikke vil la seg gjøre innenfor nåværende praksis med å hente inn arkivmateriale til arkivinstitusjoner, her må det samarbeid til. Arkivarene må ut til folket, de må dele sin ekspertise og tilrettelegge for at private organisasjoner og grupper settes i stand til å dokumentere seg selv, og tillate private å bidra til å berike allerede innsamlet arkivmateriale gjennom kontekstualisering.²⁹ Det er snakk om å demokratisere arkivkunnskap med det formål å oppnå mer helhetlig samfunnsdokumentasjon, det som i en canadisk arkivtradisjon omtales som «total archives».³⁰ Arkivdepotene/arkivinstitusjonene vil innenfor dette paradigmet være virtuelle nettverk mer enn bare fysiske bygninger.

Fellesskapsparadigmet legger dermed opp til at arkivaren har en rolle som er den komplette motsatsen av rollen arkivaren spilte innenfor det første paradigmet. Som nevnt var bevisparadigmet kjennetegnet av arkivaren som en nøytral vokter, en «impartial custodian»³¹ – en som passivt og nøytralt (be)voktet det arkivmateriale som krysset terskelen inn til en arkivinstitusjon. Innenfor fellesskapsparadigmet skal arkivaren være ikke bare aktiv i sin bevaringsvurdering av det arkivmateriale som er mottatt, men en aktivist som krysser over fra å bevokte sluttproduktet til å aktivt påvirke dannelsen av arkivmateriale.

²⁸ Cook 2013: 464.

²⁹ Cook 2013: 465–467.

³⁰ Cook 2013: 466.

³¹ Cook 2013: 456.

Digitalisering og framveksten av elektroniske arkiver gjorde at det tidligere skarpe skillet mellom oppgavene innenfor arkivdanning/dokumentasjonsforvaltning («record-keeping/records management») og arkivdepot («archival management») på den andre gradvis ble mer uklart, og skillet mellom depotarkivarer og dagligarkivarer likeså. For Cook handlet det om at det for første gang var ikke-profesjonelle som skapte store mengder av arkivdokumenter som ikke lenger kunne gripes direkte hverken med øyne eller hender, og at dette førte til et behov for et skifte i tankesett: «All these ‘firsts’ mean we are beginning to shift our professional attention from archives to archiving».³²

Hvilken mening ga det for de statlige arkivinstitusjonene å ta inn, oppbevare og organisere, eventuelt omorganisere elektroniske arkiver etter arkivskaper og arkivskapers organisering, når arkivskapere nå like gjerne kunne gjøre det selv, kanskje til og med raskere og enklere, i og med at arkivmateriale befant seg i fagsystemer med andre og mer flytende organiseringsprinsipper? Denne noe kontroversielle tilnærmingen til bevaring av arkivmateriale er ikke i samme grad opptatt av hvor arkivmateriale oppbevares rent fysisk, og er et skifte i tankesett som av arkivteoretikere har blitt omtalt som en overgang fra en «custodial» til en «post-custodial» æra.³³

Initiativtakerne til og frontfigurene i postcustodialismen var amerikanerne Gerald Ham, David Bearman og Hugh Taylor i Canada, og ikke minst Frank Upward og Sue McKemmish i Australia.³⁴ Cook redegjorde for sitt forhold til postcustodialismen under en forelesnings-«turné» i Australia på senhøsten 1993, og publisert året etter artikkelen «Electronic Records, Paper Minds: The Revolution in

³² Cook 1994: 177.

³³ Cook 1994: 182.

³⁴ Cook 1994: 182.

Information Management and Archives in the Post-Custodial and Post-Modernist Era».

Her kommenterte han også spørsmål om arkivmaterialets status innenfor en postcustodial tilnærming. Hans syn var at dokumentasjon («records») endrer symbolverdi når de blir arkivale, uansett hvor de fysisk oppbevares: «Records change symbolically when they are designated as archival, whether or not they physically reside in an archives per se. Archival records, blessed by society's priests of memory, acquire by that very status a different social-cultural meaning and use».³⁵ I artikkelen «From Information to Knowledge: An Intellectual Paradigm for Archives» taler Cook riktignok varmt til fordel for sentraliserte arkiv i betydning custody/bevaring også, men dette var jo før eller i hvert fall tidlig i det digitale skiftet.³⁶ For Cook er det altså nå arkivaren i kraft av sin rolle som det kollektive samfunnsminnets «yppersteprest» som gir arkivmaterialet sin status, ikke det at arkivaren nødvendigvis må ha arkivmaterialet i sin fysiske varetekt.

Cooks paradigmer i lys av Thomas Kuhn

Paradigmebegrepet springer ut av Thomas Kuhns *The Structure of Scientific Revolutions* fra 1962, men jeg viser her til 2012-utgaven med introduksjon skrevet av Ian Hacking. Cook henviser til paradigmebegrepet med en unnskyldning.³⁷ Dette fordi Cooks bruk avviker fra Kuhns idealtypiske form, som innebærer at det ene paradigmet avløser det andre og der det er vanskelig eller umulig å arbeide innenfor begge på samme tid.

³⁵ Cook 1994: 202.

³⁶ Cook 1984: 47-48.

³⁷ Cook 2013: 446.

For Cook innebar et paradigme, i ordets 'rette' forstand, en form for anerkjent modell av holdninger, overbevisninger og mønstre om et fenomen.³⁸ Han antyder at han nok derfor er mer komfortabel med å benytte begrep som rammeverk eller tankesett som alternativer til paradigmebegrepet.³⁹ I og med at han tross alt likevel anvender paradigmebegrepet i flere av sine artikler, velger jeg å omtale dette som Cooks paradigmateteorier.

Diskusjonen rundt eksistensen av arkivvitenskapelige paradigmer har pågått i arkivmiljøer innenfor academia og i noen grad også praksisfeltet siden 1980-årene. I Cooks forfatterskap dukker paradigmebegrepet opp regelmessig fra midten av 1980-årene og de neste tre tiårene framover. Cook bruker begrepet først og fremst som en diskursiv og forståelsesmessig ramme om det digitale skiftet innen arkiv. Han brukte ordet i det vi må kunne kalle en mer dagligdags nord-amerikansk tradisjon – som betegnelse på vesentlige endringer, uten at det nødvendigvis er tale om en vitenskapelig revolusjon der en forståelsesform avløser den neste gjennom et skarpt markert skifte.

Paradigmebegrepet har innenfor arkivvitenskapen sjelden vært anvendt med så streng eller konsekvent forståelse at det har vært tale om at «gammelt» og «nytt» paradigme er usammenlignbare, eller inkommensurable. «Inkommensurabilitet» er ifølge Hacking tanken om at to paradigmer er uforenelige fordi de ikke har en felles målestokk, fordi «even if the same words are in use, their very meaning has changed».⁴⁰ Hos Cook er paradigmene ikke bare suksessive, men også gjensidig overlappende og akkumulerende. Han beskriver det han opplever som en dikotomi mellom bevisparadigmet og

³⁸ Cook 2013: 446.

³⁹ Cook 2013: 446.

⁴⁰ Kuhn 2012: xi.

minneparadigmet,⁴¹ men for Cook er poenget at det er ikke bare mulig å både leve og fungere i en arkivverden der disse elementene finnes samtidig, men at dette også vil berike arkivvitenskapen.

En rimelig tolkning av Cooks bruk av paradigmebegrepet er å se det som kunnskapsgenererende, ikke bare som en posisjon. Her avviker Cook klart fra Kuhns anvendelse av paradigmebegrepet, som baserte seg på at et paradigmeskifte i første rekke kun innebar endring i betydning av å forkaste tidligere anerkjente forskningsposisjoner, ikke en videreutvikling av dem: «The new paradigm does not in any straightforward sense build on the past achievements of science, but, rather, involves rejection of that had previously been accepted».⁴²

Cooks paradigmer i lys av demokrati- og demokratiteoriutvikling

Utviklingen som tegnes ved de siste to paradigmene hos Cook kan synes nært knyttet til utviklingen av demokrati og demokratiteori fra ca. 1980. Cooks tredje og fjerde paradigmer framstår som mentalitetsrettede og praktiske rammer som omga det som ble et demokratiideal fra tidlig i 1990-årene, nemlig det diskursive eller deliberative demokrati, og de brakte dette idealet inn på det arkivfaglige og arkivvitenskapelige området.

Deliberativt demokrati er forankret i et ideal der folk kommer sammen, på grunnlag av lik status og gjensidig respekt, for å diskutere de politiske spørsmålene de står overfor og på grunnlag av disse diskusjonene fatte beslutninger om politikk. «Deliberasjon» viser til

⁴¹ Cook 2013: 448-449.

⁴² Benton & Craib 2011: 60.

gjensidig kommunikasjon og det å avveie og reflektere over preferanser, verdier og interesser angående saker av felles interesse. «Deliberativt demokrati» er dermed enhver demokrati-praksis som gir godt rom for diskusjon.⁴³

Gjennom 1960- og 1970-årene ble deltakerdemokrati som teori og ideal utviklet.⁴⁴ Deltakerdemokratiet gikk ut over tanken om tradisjonell politisk representasjon, og dreide seg i stor grad om folks deltakelse i politikken, med stikkord som nærdemokrati,⁴⁵ bedrifts-demokrati,⁴⁶ skoledemokrati⁴⁷ og tilsvarende. Ideen var at den enkelte skulle kunne påvirke vedtak som angikk ens egen velferd og trivsel med et samtidig blikk på hva som gagnar fellesskapet.⁴⁸

1980-årenes første del er igjen framstilt som en overgangsperiode i demokratiforståelse. Ny teori som vektla deliberasjon og diskurs som konstituerende elementer i demokratiske samfunn, ble utviklet og vant økt oppslutning. Innen et deliberativt demokratiideal etableres demokratisk legitimitet ved at enkeltmennesker som skal fatte felles beslutning, engasjerer seg i autentisk deliberasjon omkring denne beslutningen og aksepterer eller tilslutter seg den bare i tilfelle den er gitt en overbevisende forklaring.

Som teorifelt ble deliberativt demokrati bygd ved selvstendige teoriinnslag som oppsto til litt forskjellige tider og sammenhenger, og som «møttes» eller ble delvis forent etter noen år.⁴⁹ Det var innslag

⁴³ Cohen 1998: 192-201; Fishkin 2018: 23-27; Parkinson 2018: 436-438.

⁴⁴ Elstub 2018: 188-190; Grønlie 2009: 330-334; Østerud 2014: 135-136.

⁴⁵ Østerud 2014: 94.

⁴⁶ Grønlie 2009: 331.

⁴⁷ Lunde 1970.

⁴⁸ Solhaug 2021: 36-37.

⁴⁹ Dryzec 2000: v.

fra filosofi, juridisk-konstitusjonell tenkning, samfunnsvitenskapelig sosialteori og politisk teori og statsvitenskap.

I dette essayets sammenheng er det viktigste poenget at det deliberative demokratiidealet kan sies å ha bidratt til en tydeliggjøring og styrking av sammenhengen mellom demokrati og arkiv, og av forståelsen av arkiv som en demokratiserende samfunnsressurs. «Demokratiserende» kan her vise til en prosess som tar tre retninger som også ofte må involvere arkiv. Beskrivelsen er opprinnelig John S. Dryzecs, samfunnsviter og professor ved Australian National University, og gjelder som karakteristikk av den demokratiserende effekten av deliberativt demokrati generelt. Effekten oppsummeres i ordene «franchise», det vil si utvidelse i antallet mennesker som tar effektivt del i kollektive beslutninger; «scope», det å bringe stadig nye temaer og saker og livsområder under demokratisk kontroll; samt kontroll og autentisitet, det å være reell heller enn symbolsk, og involverer effektiv deltagelse av autonome og kompetente aktører.⁵⁰ Dette er samfunnsfunksjoner og -områder der bruk av arkiv og dokumentasjon normalt har en sentral plass.

Utviklingen av dokumentasjonsforvaltning i Norge i lys av Cooks paradigmer

Som nevnt innledningsvis har arkivfeltet i Norge tradisjonelt sett vært teorifattig. Selv i dag er fagfeltet preget av ateoretiske eller antiteoretiske innvendinger. Innenfor studieprogram for arkiv- og dokumentasjonsforvaltning og høyere utdanning generelt, er det arbeidslivsrelevans som står sterkest, og for tverrfaglige utdanninger som hverken er et disiplin- eller et profesjonsstudium, trekker ofte teoriutvikling

⁵⁰ Dryzec 2000: 29.

det korteste strået i kampen om knapphetsgodet forsknings- og undervisningstid.⁵¹

Det synes klart at Cooks primære referanseramme er arkivdepot eller arkivinstitusjoner («archives») og (depot)arkivaren («archivist»), i klart skille til såkalte aktive arkiv eller dokumentasjon («records») og dokumentasjonsforvalteren («records manager»). På norsk er ikke skillet like klart – betegnelsen arkivar har vært benyttet, og benyttes til en viss grad fortsatt, for begge yrkesgruppene. Betegnelsen dokumentasjonsforvalter har først det siste tiåret fått noen særlig utbredelse i Norge, og det er også andre betegnelser i bruk (for eksempel arkivmedarbeider, dokumentkontroller, konsulent/rådgiver i ...).

I lys av den ulike begrepsforståelsen innenfor anglo-amerikansk sammenlignet med norsk arkivvitenskap og praksis, er det nærliggende å spørre hvordan Cooks arkivfaglige utviklingslinje og paradigme-forståelse overhodet kan være relevant og dekkende som ramme for utviklingen av og forståelsen for dokumentasjonsforvaltning i Norge.

Noe av grunnen til at Cooks paradigme-forståelse er relevant til tross for ulik begrepsbruk, er fordi de to arkivfaglige områdene arkivdepot og dokumentasjonsforvaltning har beveget seg stadig nærmere hverandre de siste to-tre tiårene. Cooks paradigmer sett i et tidslinjeperspektiv er i seg selv et godt eksempel på dette – der hvor hans første og andre paradigme er tydelig orientert mot depotarkivarer, er skillet langt mer utvisket i tredje og fjerde paradigme.

Som tidsavgrensningen i dette essayets tittel antyder, vil hovedvekten av min studie av Cook ligge på de to siste paradigmene. Dette er fordi identitetsparadigmet slår inn fra rundt 1990-tallet, noe som

⁵¹ Jenssen & Soknes 2021.

sammenfaller med tidsperioden arkivloven ble vedtatt (1992) og trådte i kraft (1999) i Norge. Dette er også samme periode som det deliberative demokratideal grep om seg, og det pågikk også andre prosesser som virket i noe av den samme retning av å styrke og tydeliggjøre arkivenes demokratiserende samfunnsfunksjon. Den norske regjeringen tok i 1995 initiativ til å igangsette arbeidet med en ny stortingsmelding om offentlighetsloven.⁵² Året etter oppnevnte Regjeringen en ytringsfrihetskommisjon for å gjøre en «grunnleggende gjennomtenkning av ytringsfrihetens stilling i vårt samfunn».⁵³ Kommisjonen leverte sin innstilling i 1999, og presenterte der et forslag til ny Grunnlov § 100 hvor det såkalte infrastrukturkravet inngikk. Her pålegges myndighetene å legge til rette for økt gjennomsiktighet i forvaltningen og derigjennom styrke den åpne og opplyste offentlige samtale, et forslag som ble vedtatt og innført.⁵⁴

Cooks paradigmer kan likevel ikke begrenses til en tidslinær forståelse, de blir gitt oppmerksomhet i ulik grad og på ulike måter ut fra samfunnstrender og teknologisk utvikling. Det er vel også Cooks syn når han sier at paradigmene ikke avløser hverandre, men er akkumulerende; de blir værende ved. Sann sett kan en vel også si at Cooks bevisparadigme har «fått en ny vår» etter at dokumentasjonsforvaltningen i stor grad har blitt digitalisert. I sin artikkel fra 1994 skriver Cook at «archivists specialise in safeguarding the integrity and authenticity of records in context»,⁵⁵ og at overgangen til digitale arkiv fordret at arkivarer skiftet sin oppmerksomhet fra å være voktere av fysisk arkivmateriale i en arkivinstitusjon, over på «the context,

⁵² Justis- og politidepartementet 1998: Sammendrag avsn. 1.

⁵³ NOU 1999: 27: 13.

⁵⁴ Endring av Grunnloven § 100 (ytringsfrihet) 2004.

⁵⁵ Cook 1994: 187.

purpose, intent, interrelationships, functionality, and accountability of the record and especially its creator and its creation processes».⁵⁶

Her i Norge tok det litt mer tid for disse tankene å komme til eksplisitt syne i relevante forarbeider eller lovverk før forskrift om offentlige arkiv og Riksarkivarens forskrift ble revidert i 2017 (med ikrafttredelse 2018) – og selv da ble det benyttet ord og begreper som var ulike de som ble benyttet i det stadig voksende omfanget av relevante ISO-standarder innenfor fagfeltet, utgitt av the International Organization for Standardization.

I 2016 vedtok Stortinget en anmodning til Regjeringen om at det «igangsettes en revidering av arkivloven av 1999».⁵⁷ Med dette som bakgrunn ble Arkivlovutvalget⁵⁸ nedsatt, og deres utredning «NOU 2019: 9 Fra Kalveskinn til datasjø – Ny lov om samfunnsdokumentasjon og arkiver» ble overlevert til Kulturdepartementet i 2019. Arkivlovutvalgets utredning var svært omfattende og grundig, med sine 294 sider sammenlignet med kun 67 sider i «NOU 1987: 35 Samtidens arkiver – fremtidens kildegrunnlag», den første norske arkivutredningen som i sin helhet var dedikert til arkivpolitikk. Heller ikke arkivlovutvalget brukte samme ord som relevante ISO-standarder, men forklarer dette med at de i sitt forslag til ny arkivlov bevisst la vekt på å benytte ord de anså for å ligge nærmere dagligtale i stedet for fagterminologi, for på den måten å gjøre loven mer innholdsmessig tilgjengelig også for ikke-arkivarer.⁵⁹

Arkivlovutvalget redegjør imidlertid for de aktuelle begrepene som benyttes i den norske oversettelsen av NS-ISO 30300:2011

⁵⁶ Cook 1994: 183.

⁵⁷ Kulturdepartementet 2017: avsn. 1.

⁵⁸ Kulturdepartementet u.å.

⁵⁹ NOU 2019: 9: 227.

– autentisitet, pålitelighet, integritet og anvendbarhet.⁶⁰ Dette er kvaliteter eller egenskaper ved dokumentasjon som er essensielle for å sikre dokumentasjonens bevisverdi og troverdighet både i samtid og framtid. På NTNU begynte vi i 2017 å omtale disse kvalitene som dokumentasjonens «APIA», og selv om den norske oversettelsen nå er tilbaketrasket og erstattet med den engelskspråklige ISO-30300:2020,⁶¹ opplever vi likevel at dette akronymet er blitt et velegnet og sentralt begrep i undervisningen i våre bachelor- og masterprogram innen arkiv og dokumentasjonsforvaltning.⁶² Begrepene er også svært relevante innenfor en kontekst av demokratisk samfunnsutvikling, da det handler om å opprettholde dokumentasjonens troverdighet og borgernes tillit til dokumentasjonen over tid.⁶³

I alle digitaliseringsrundskriv i perioden 2018-2021 anbefaler Kommunal- og moderniseringsdepartementet at «virksomheten bør sørge for at data skal kunne gjøres tilgjengelig i et langtidsperspektiv, med opprettholdt integritet, autentisitet, anvendbarhet og pålitelighet».⁶⁴ Rundskrivene benytter ordene data og dokumentasjon, ikke arkiv. I digitaliseringsstrategien «En digital offentlig sektor. Digitaliseringsstrategi for offentlig sektor 2019-2025»⁶⁵ nevnes heller ikke ordet arkiv én eneste gang. Dette kan tolkes som at Norge er mer og mer på vei over i den anglo-amerikanske arkivvitenskapelige begrepsbruken, hvor det skilles tydeligere mellom dokumentasjon («records») og arkivmateriale i arkivinstitusjoner («archives»). Denne tendensen

⁶⁰ International Organization for Standardization 2011.

⁶¹ International Organization for Standardization 2020.

⁶² Jenssen & Soknes 2021: 155-156.

⁶³ NOU 2019: 9: 52-54.

⁶⁴ Kommunal- og moderniseringsdepartementet 2018-2021: avsn. «tilrettelegg for gjenbruk og viderebruk av informasjon», «anbefaling».

⁶⁵ Kommunal- og moderniseringsdepartementet 2019.

blir enda tydeligere gjennom at arkivlovutvalget foreslo å reservere begrepet «arkiv» for dokumentasjon som er avlevert til langtidsbevaring.⁶⁶

I Kommunal- og distriktsdepartementets digitaliseringsrundskriv av 2022 er det imidlertid tatt inn et helt nytt punkt med krav om at arkivpliktig digital informasjon skal behandles i samsvar med arkivloven med tilhørende forskrifter,⁶⁷ og en anbefaling om å bygge inn arkiveringsfunksjoner i alle fag- og saksbehandlingssystemer som inneholder journalføringspliktig informasjon etter arkivforskriften.⁶⁸

I «St.meld. nr. 48 (2002-2003) Kulturpolitikk fram mot 2014» (heretter omtalt som Kulturmeldinga) trekkes det fram at «den offentlige arkivplikta er fundamental i ein demokratisk rettsstat, både med tanke på å dokumentera den enkeltes identitet og eigedom og for å påvisa eller avkrefta det ettertida vil vurdere som ulovleg eller urettkomen atferd i tilhøvet mellom det offentlege og samfunnsmedlemmene».⁶⁹ Det framstår imidlertid som bruk av begrepet «identitet» her primært er ment i en juridisk kontekst, og ikke i like stor grad personers selvoppfattelse av egen identitet og tilhørighet.

Framveksten av rettighetssamfunnet har ført til økt etterspørsel etter rettighetsdokumentasjon, og det er opprettet flere granskningskommisjoner og erstatningsordninger de senere årene.⁷⁰ Arkivlovutvalget la fram forslag om at formålsparagrafen i ny arkivlov burde

⁶⁶ NOU 2019: 9: 17.

⁶⁷ Kommunal- og distriktsdepartementet 2022: avsn. «Bygg inn arkiveringsfunksjoner», «krav».

⁶⁸ Kommunal- og distriktsdepartementet 2022: avsn. «Bygg inn arkiveringsfunksjoner», «anbefaling».

⁶⁹ Kultur- og kyrkjedepartementet 2003: 52.

⁷⁰ NOU 2019: 9: 71-89.

«synliggjøre den rolle bevaring av dokumentasjon og arkiver kan ha for minoriteter, marginaliserte og enkeltindivider»,⁷¹ men blant annet for å holde formålsparagrafen kort har departementet valgt ikke å inkludere lovforslagets formulering om å ivareta enkeltpersoner og gruppers behov for å kjenne sin egen historie og kultur i sitt utkast til ny arkivlov.⁷²

I norsk arkivpolitikk har det helt siden 1987 vært et uttalt mål å sikre en mer helhetlig samfunnsdokumentasjon. I NOU 1987: 35 foreslo man å flytte fokus fra forvaltningsarkiv til privatarkiv for forskningens skyld.⁷³ Det var for ordens skyld her snakk om å tilegne seg privatarkiv for bevaring i arkivverket. I overgangen til 2000-tallet bidro flere utredninger og meldinger til å skape bekymring om tilstanden i arkiv-Norge. Bekymringene kom til uttrykk gjennom blant andre ABM-meldingen,⁷⁴ som tok opp tema rundt arkiv, bibliotek og museum i en IKT-tid, og den tidligere nevnte Kulturmeldinga. Meldingene beskrev manglene i norske myndigheters og bevaringsinstitusjoners arbeid for å sikre og bevare både papirarkiv og elektroniske arkiv, spesielt i kommunal og privat sektor. Dokumentasjonstap grunnet elektronisk arkivering var allerede en uttrykt bekymring, da «viktige spor etter aktiviteten i forvaltninga er no i ferd med å gå tapt pga. teknologiske endringar i programvare og maskinelt utstyr»,⁷⁵ samt at det kun var (og for så vidt fortsatt kun er) statlig sektor som hadde plikt til å avlevere sine eldre arkiv til Arkivverket.⁷⁶ Kulturmeldinga uttrykte også bekymring for det man så som manglende helhet i norsk arkivpolitikk, og kom med en tydelig anbefaling:

⁷¹ NOU 2019: 9: 89.

⁷² Kulturdepartementet 2021: 23-29.

⁷³ NOU 1987: 35: 7-9.

⁷⁴ Kulturdepartementet 1999.

⁷⁵ Kultur- og kyrkjedepartementet 2003: 13.

⁷⁶ Familie-, kultur-, og administrasjonskomiteen 2000: 3-7.

*Som ein utviklingsstrategi på arkivområdet må det i større grad ein [sic] hittil siktast mot å bevara og formidla eit breiare spekter av arkiv. Dette er naudsynt for å leggja til rette for heilskapleg dokumentasjon av samfunnsutviklinga. Det vil seia at ein må få ein betre balanse mellom statlege, kommunale og private arkiv, og at offentleg og privat sektor vert sett meir i samanheng.*⁷⁷

Det norske dugnadsprosjektet SAMDOK (Samla samfunnsdokumentasjon) pågikk i perioden 2013-2017,⁷⁸ og kan også sees som et prosjekt i Cooks tredje og fjerde paradigme-ånd. Prosjektet ble etablert som en oppfølging av Arkivmeldinga, den første store oppfølgeren av feltet for arkiv og dokumentasjonsforvaltning i Norge etter 1987.⁷⁹ Her ble den lave andelen privatarkiver i arkivdepoters varetekt pekt på som en av tre hovedutfordringer.⁸⁰ Også arkivlovutvalget var opptatt av at vi i større grad må sikre helhetlig samfunnsdokumentasjon, men fortsatt gjennom bevaring i arkivinstitusjon.⁸¹ Cooks fjerde paradigme åpner for postcustodialisme, men arkivlovutvalget anbefaler ikke at man går bort fra kravet om at data skal overføres fra arkivskaper til arkivinstitusjon, selv fra store og dataintensive virksomheter.⁸² Departementets lovutkast åpner imidlertid for at «Nasjonalarkivet kan samtykke til at statlege arkiv blir avleverte til andre bevaringsinstitusjonar eller blir verande hos det arkivskapande organet».⁸³

Departementets lovutkast har på mange områder blitt oppfattet å være en flikking på eksisterende arkivlov og (i likhet med gjeldende lov

⁷⁷ Kultur- og kyrkjedepartementet 2003: 13; Familie-, kultur- og administrasjonskomiteen 2004: 21

⁷⁸ Frodesen 2018.

⁷⁹ Kulturdepartementet 2012.

⁸⁰ Kulturdepartementet 2012: 85-91.

⁸¹ NOU 2019: 9: kap. 22-23.

⁸² NOU 2019: 9: 240-241.

⁸³ Kulturdepartementet 2021: 192.

vedtatt i 1992) utdatert allerede før den er vedtatt, mens inntrykket er at arkivlovutvalgets lovforslag på den andre siden har blitt ansett som nesten i overkant ambisiøst og framtidsrettet på flere punkter. Når det gjelder avlevering av arkivmateriale til depot og synet på postcustodialisme er altså situasjonen tilsynelatende motsatt.

Blant de som representerte den arkivfaglige nytenkningen på det nord-amerikanske kontinent fra 1980-tallet og ut århundret var det særlig David Bearman som ble lyttet til så langt det gjaldt ledelsen i det norske Arkivverket og da særlig i arbeidet for å håndtere elektroniske arkiver.⁸⁴ Cook karakteriserte Bearman som «the most important figure in contemporary archival thinking»,⁸⁵ og det til tross for at Bearman aldri hadde arbeidet som arkivar, og heller aldri var blitt utdannet som arkivar – Bearman var informatiker/teknolog.

Da digitaliseringen for alvor skjøt fart, fikk anglo-amerikanske arkivarer en relativt tydelig oppfordring om å «abandon their traditional history-based orientation, and transform themselves into records or information managers, into computer scientists, into technical experts in the new media».⁸⁶ For Cook var det både kjærkomment og essensielt at en teknolog da framhevet betydningen av arkivarens unike perspektiv på hvordan organisasjoner skaper, bruker og kasserer informasjon, og at man i stedet for å tenke på arkivaren som en dataspesialist flyttet fokuset over på arkivaren som en «contextualized knowledge worker» som var spesielt opptatt av dokumentasjonens kontekst: «[...] archivists needed in effect a «history of the record», a shift from dealing with data and information to dealing with context and knowledge [...]».⁸⁷

⁸⁴ Bevaringsutvalget 2002: 4-6; Sirevåg 2005: 16; Sirevåg 2014: 179-180.

⁸⁵ Cook 1997: 15.

⁸⁶ Cook 1997: 19.

⁸⁷ Cook 1997: 19-20.

Ved innføring av fullelektroniske sak/arkiv-system opplevde mange dokumentasjonsforvaltere at det de anså som arkivfaglige vurderinger og oppgaver både implisitt og eksplisitt ble overført til kommunens IT-avdeling. Dokumentasjonsforvalterne, kanskje særlig i små kommuner, ble ofte ikke inkludert hverken i innkjøpsprosesser, rutineutvikling eller ved implementering, spesielt når det gjaldt såkalte fagsystemer. Konsekvensen var at noen kommuner innførte systemer og rutiner som både var uforsvarlige og ineffektive, og hvor dokumentasjonsforvalterne hadde oversikt og kontroll med kun en liten del av kommunens digitale arkivmateriale.⁸⁸

Cook er etter mitt syn, i alle fall i sitt tidlige forfatterskap, litt for bekymret for at arkivaren skal bli slukt av eller sidestilt med dokumentasjonsforvalteren. Han oppfatter blant andre den engelsk-kanadiske arkivteoretikeren og arkivaren Hugh Taylor som en forkjemper for at arkivaren er eller må bli en slags hybrid dokumentasjonsforvalter-arkivar, eller det Cook kaller en «in-house archivist»,⁸⁹ noe han selv er like sterkt imot. Cook omtaler arkivarens rolle som intellektuell, mens dokumentasjonsforvalterens rolle er rent administrativ, selv om han også sier at de to profesjonene ideelt sett har mange likheter.⁹⁰

Selv om det kan være både effektiviserende og økonomisk lønnsomt å ha en «in-house archivist», så er det Cooks oppfatning at dette vil medføre at arkivene eller dokumentasjonen ikke lenger vil ha samme beviskraft.⁹¹ Han er tydelig på at han ikke tror at en dokumentasjonsforvalter-arkivar vil kunne ha den samme nøytraliteten som en arkivar har i kraft av sin rolle som uavhengig offentlig tjenestemann. Dersom man på noen måte er tilknyttet virksomheten som har skapt

⁸⁸ Jenssen & Soknes 2021.

⁸⁹ Cook 1984: 62.

⁹⁰ Cook 1984: 56-63.

⁹¹ Cook 1984: 47.

arkivmaterialet, vil man ikke etter Cooks syn ha den nødvendige legitimiteten eller troverdigheten,⁹² han ser det rett og slett som en situasjon der bukken passer havresekken:

*If Richard Nixon had hired his own archivists to conserve his tapes and records in some hypothetical White House Archives, can anyone believe that the result would be the same as under the neutral control of the National Archives and Records administration? In-house archivists would be like in-house record managers – despite the best will in the world and solid professional leadership, usually impotent before the power of their bureaucratic masters.*⁹³

Cook tror heller ikke at dokumentasjonsforvalter-arkivaren vil kunne foredle arkivmaterialets bredere samfunnsmessige og kulturelle funksjon, han er overbevist om at fokus vil ligge på «the administrative, legal, and evidential side of archives», og at det ville etterlate «archives as sterile collections of legal, proprietary, financial, and similar long-term administrative records».⁹⁴

I denne tidlige fasen ser Cook åpenbart for seg denne profesjonsgruppen som en fullstendig erstatning for arkivarene, og ikke som et tillegg til. Dette synet har han imidlertid raffinert når han 10 år senere argumenterer for at også dokumentasjonsforvaltere i større grad må ha en intellektuell og konseptuell tilnærming til dokumentasjonsforvaltning, de må gå fra å levere «a warehouse service to integrating all the business processes of their sponsor with redesigned record keeping systems. And archivists must shift from looking after physical

⁹² Cook 1984: 48-50.

⁹³ Cook 1984: 48.

⁹⁴ Cook 1984: 48-49.

objects to focusing on the functional context in which record-creating activities take place».⁹⁵ Når Cook så i 2013 skriver om fellesskapsparadigmet som er i emning, hvor arkivaren skal dele sin kunnskap med enhver, kan man nesten sitte igjen med et inntrykk av at han mener enhver virksomhet og organisasjon trenger sin egen «in-house archivist».

Så kan det jo også diskuteres hvor uavhengig en arkivinstitusjon egentlig er. Som Blouin og Rosenberg påpeker, så finansieres nasjonalarkiver av «the state, their employees work for the state, their rules and regulations are in some way prescribed by the state decrees or legislation».⁹⁶ De hevder også at «even in democracies [...], questions concerning, acquisition, access, preservation, and especially classification (secrecy) of public documents or government records are almost always decided in ways that privilege the state».⁹⁷

Konklusjon

Gjennom å benytte paradigmebegrepet innenfor det arkivvitenskapelige fagfeltet søker Cook å frambringe ny kunnskap om arkivarenes selvforståelse og samfunnsrolle. Cooks paradigme-tidslinje tydeliggjør hvordan arkiv og dokumentasjon har blitt definert som institusjon og funksjon, og hvilken rolle arkivarene og dokumentasjonsforvalterne har hatt, fått og tatt. Jeg ser tydelige tegn på at Cooks paradigmer følger den tidsmessige utviklingslinja for det deliberative demokratiet både internasjonalt og i Norge, men det samme kan ikke sies for Cooks paradigmer med blick på utviklingen og forståelsen av dokumentasjonsforvaltning i Norge. Cooks paradigmebeskrivel-

⁹⁵ Cook 1994: 178-179.

⁹⁶ Blouin & Rosenberg 2011: 163.

⁹⁷ Blouin & Rosenberg 2011: 164.

ser er ikke tilstrekkelige til alene å forklare utviklingen i Norge på dokumentasjonsforvaltningsområdet, men forutsetter en sterk og selvstendig demokrati(teoretisk) utvikling som blir samvirkende med de forholdene Cook peker på.

Jeg opplever Cooks identitet- og fellesskapsparadigmer som en forlengelse av det deliberative demokratiidealet – demokratiet er avhengig av aktive og engasjerte borgere som føler eierskap til den demokratiske prosessen, på samme måte som verdien av framtidens arkiv er avhengig av at aktivist-arkivarer klarer å skape engasjement og eierskapsfølelse, de må utruste borgerne med både vilje og evne til å dokumentere egen identitet og kultur, ikke bare for sin egen del, men for samfunnets kollektive hukommelse.

Det som tidligere var arkivdanning for egen virksomhet og «forskningens tarv»⁹⁸ er nå blitt dokumentasjonsforvaltning som inngår i et samfunnsmessig informasjons- og «kommunikasjons-økosystem». Vi kan ut fra dette identifisere to forholdsvis distinkte perioder i utviklingen av forholdet mellom arkiv og demokrati når det gjelder dokumentasjonsforvaltning. I Norge fram til ca. 1990 var arkiv som fag og vitenskap preget av en tradisjonell og praktisk orientert og gjennomgående moderne/modernistisk selvoppfattelse. Arkivinstitusjonene ble sett som «informasjonssluser»;⁹⁹ nøytrale lagre for forsknings- og kulturarvmateriale, og arkivinnholdet ble forstått som uttrykk for faktum og bevis.

Et godt arkivhold i forvaltningen skulle bidra til å effektivisere arbeidet, og en del av arkivene skulle også kunne tjene som grunnlag for historierettet forskning. Arkivenes samfunnsrolle ble oppfattet å være

⁹⁸ Herstad 1990: 66.

⁹⁹ NOU 1987: 35: 20.

av rettsstatlig karakter, ved siden av å tjene «forskningens tarv». I den grad arkiver ble koblet til demokrati, var det som middel til reaktiv kontroll med offentlig forvaltning. Fra 1990 og utover på 2000-tallet pågikk vesentlige endringsprosesser, med året 1999 som det enkeltstående trolig viktigste omdreiningspunkt. Norske arkiv sto da med «en fot i det gamle» gjennom at arkivloven ble satt i kraft dette året, og «en fot i det nye» gjennom den tidligere nevnte ABM-meldingen¹⁰⁰ og Ytringsfrihetskommisjonens innstilling.¹⁰¹ Endringene i de periodene jeg finner grunnlag for å skissere, synes nærere forbundet med utviklingstrekk i Norge og forståelsen av norsk demokratisk styresett, enn linjene i utenlandsk.

I den grad det gjøres undersøkelser eller forskning innenfor arkivfeltet i Norge, er dette ofte initiert av myndighetene, og representert gjennom stortingsmeldinger, offentlige utredninger og evaluerings- og revisjonsrapporter. I spagaten mellom å kunne kommunisere og nå alle de ulike målgruppene vil praksisfeltets begrepsforståelse og begrepsbruk, basert både på tradisjon og pragmatisme, stort sett alltid bli foretrukket framfor den vitenskapsteoretiske. Dette opplever jeg som symptomatisk for den norske utviklingen av og forståelsen for dokumentasjonsforvaltning, og bidrar i stor grad til å vanskeliggjøre forskning på norsk arkivforståelse i en internasjonal kontekst. Vi har allerede en skog av til dels uoffisielle og i noen grad overlappende norske fagtermer, og det er i tillegg et stort behov for offisielle oversettelser og konseptualisering av norske versus engelske arkivfaglige begreper.

I vid forstand dreier dette seg om betingelser for politisk utforming i Norge generelt, om hvordan ideer og oppfatninger fra «utlandet»

¹⁰⁰ Justis- og politidepartementet 1999.

¹⁰¹ NOU 1999: 27.

blir mottatt i Norge, og om påvirkningen på ulike kunnskaps- og forskningsmiljøer i Norge. I en snevrere forstand dreier det seg om betingelsene for utvikling av et ikke altfor stort fag- og kunnskapsfelt, politisk ledet av et av de mindre departementene i Norge, nemlig Kultur- og likestillingsdepartementet. I og med at arkiv og dokumentasjonsforvaltning de siste tre-fire tiår har blitt stadig tettere knyttet til digitalisering og demokratisk samfunnsutvikling, kan det være på tide å ta opp igjen diskusjonen om hvorvidt arkivloven bør forvaltes av Kommunal- og distriktsdepartementet.

I forlengelsen av Cooks syn om at en arkivar er langt mer nøytral i sin yrkesutøvelse enn en dokumentasjonsforvalter, så kan det være interessant å spørre om Nasjonalarkivet bør være et uavhengig forvaltningsorgan, i likhet med for eksempel Datatilsynet. Uavhengige forvaltningsorgan er administrativt underordnet Kongen og et departement, men disse instansene kan ikke instruere eller omgjøre det uavhengige forvaltningsorganets vedtak eller avgjørelser. I utkast til ny forvaltningslov står det at «en viss avstand fra politiske myndigheter kan øke tilliten til at det treffes faglig funderte, gode og upartiske avgjørelser [...]». Uavhengighet kan skape tydeligere rollefordeling og bidra til at organets virksomhet oppfattes som mer legitim [...].¹⁰² Et viktig spørsmål vil i så fall være hvordan Nasjonalarkivet på best mulig måte kan benytte sin uavhengighet til å øke sin troverdighet, samtidig som de sikrer at uavhengigheten ikke gjør at de mister sin legitimitet som det kollektive samfunnsminnets «yppersteprester», men dette er en utfordring jeg ikke vil gå nærmere inn på her.

¹⁰² NOU 2019: 5: 520.

Referanseliste

- Arkivlova. (1992). *Lov om arkiv [arkivlova]* (LOV-1992-12-04-126). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/1992-12-04-126>
- Benton, T. & Craib, I. (2011). *Philosophy of Social Science. The Philosophical Foundations of Social Thought* (2. utg.). Palgrave Macmillan.
- Bevaringsutvalget. (2002). *Rapport fra Bevaringsutvalget 2002*. (Rapporter og retningslinjer nr. 10). Riksarkivaren.
- Blouin, F. X. jr. & Rosenberg, W. G. (2011). *Processing the Past. Contesting Authority in History and the Archives* (Pb-utg.). Oxford University Press.
- Cohen, J. (1998). Democracy and Liberty. J. Elster (red.), *Deliberative Democracy* (s. 185-231). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139175005.010>
- Cook, T. (1984). From Information to Knowledge: An Intellectual Paradigm for Archives. T. Nesmith, G. Bak & J. M. Schwartz (red.), «All Shook Up». *The Archival Legacy of Terry Cook* (2020, s. 45-69). Association of Canadian Archivists and Society of American Archivists. Også publisert i *Archivaria* 19 (January), 28-49 (1984). <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/11133>
- Cook, T. (1994). Electronic records, Paper Minds: The Revolution in Information Management and Archives in the Post-Custodial and Post-Modernist Era. T. Nesmith, G. Bak & J. M. Schwartz (red.), «All Shook Up». *The Archival Legacy of Terry Cook* (2020, s. 176-202). Association of Canadian Archivists and Society of American Archivists. Også publisert i *Archives & Manuscripts*, 22(2), 300-328. <https://publications.archivists.org.au/index.php/asa/article/view/8433>
- Cook, T. (1997). The Impact of David Bearman on Modern Archival Thinking: An Essay of Personal Reflection and Critique.

- Archives and Museum Informatics* 11, 15-37. <https://doi.org/10.1023/A:1009035121019>
- Cook, T. (2013). Evidence, Memory, Identity and Community: Four Shifting Archival Paradigms. I T. Nesmith, G. Bak & J. M. Schwartz (red.), «*All Shook Up*». *The Archival Legacy of Terry Cook* (2020, s. 444-475). Association of Canadian Archivists and Society of American Archivists. Også publisert i *Archival Science* 13, 95-120 (2013). <https://doi.org/10.1007/s10502-012-9180-7>
- Cunningham, A. (2017). Archives as a Place. H. MacNeil og T. Eastwood (red.), *Currents of Archival Thinking* (2. utg., s. 53-80), Libraries Unlimited ABC-CLIO.
- Dryzec, J. S. (2002). *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*, (Pb-utg.). Oxford University Press.
- Duranti, L. (1996). Archives as a Place. *Archives and Manuscripts* 24(2), 242-255. <https://publications.archivists.org.au/index.php/asal/article/view/8579>
- Elstub, S. (2018). Deliberative and Participatory Democracy. A. Bächtiger, J. S. Dryzec, J. Mansbridge & M. E. Warren (red.), *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy* (s. 187-202). Oxford University Press.
- Endring av Grunnloven § 100 (ytringsfrihet). (2004). *Kunngjøring av Grunnlovsbestemmelse om endring av Grunnloven § 100* (FOR-2004-10-29-1402). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/LTI/forskrift/2004-10-29-1402>
- Familie-, kultur-, og administrasjonskomiteen. (2000). *Innstilling fra familie-, kultur- og administrasjonskomiteen om Kjelder til kunnskap og oppleving – Om arkiv, bibliotek og museum i ei IKT-tid og om bygningsmessige rammevilkår på kulturområdet* (Innst. S. nr. 46 (2000–2001)). <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Stortinget/2000-2001/inns-200001-046/?lvl=0>
- Familie-, kultur- og administrasjonskomiteen. (2004). *Innstilling fra familie-, kultur- og administrasjonskomiteen om kulturpolitikk fram mot 2014* (Innst. S. nr. 155 (2003–2004)). <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Stortinget/2003-2004/inns-200304-155/?lvl=0>
- Fishkin, J. S. (2018). *Democracy When the People are Thinking. Revitalizing Our Politics Through Public Deliberation* (Pb-utg.). Oxford University Press.
- Forskrift om offentlege arkiv. (2017). *Forskrift om offentlege arkiv* (FOR-2017-12-15-2105). Lovdata. <https://lovdata.no/forskrift/2017-12-15-2105>
- Foscarini, F. (2017). Archival Appraisal in Four Paradigms. H. MacNeil & T. Eastwood (red.), *Currents of Archival Thinking* (2. utg., s. 107-134). Libraries Unlimited ABC-CLIO.
- Frodesen, K. (2018). Sluttrapport prosjekt SAMDOK (2013-2017). Riksarkivaren. [https://www.arkivverket.no/arkivutvikling/utvikling-sprosjekter/avsluttede-prosjekter/samdok/om-samdok-prosjektet/_attachment/download/609b8c21-ead6-49ba-87cc-6b1d-7c79df2b:1c53bd858d01abf9474259adc79b2a25b09557e6/Sluttrapport%20\(endelig\)%20SAMDOK%202015-2017%20pr.%2030-09-2018.pdf](https://www.arkivverket.no/arkivutvikling/utvikling-sprosjekter/avsluttede-prosjekter/samdok/om-samdok-prosjektet/_attachment/download/609b8c21-ead6-49ba-87cc-6b1d-7c79df2b:1c53bd858d01abf9474259adc79b2a25b09557e6/Sluttrapport%20(endelig)%20SAMDOK%202015-2017%20pr.%2030-09-2018.pdf)
- Grønlie, T. (2009). *Sentraladministrasjonens historie etter 1945. Bd. 1 ekspansjonsbyråkratiets tid, 1945-1980*. Fagbokforlaget. http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2021020507575
- Herstad, J. (1990). Orientering om NOU 1987: 35. *Rapport fra Norsk arkivseminar. Norsk arkivforum nr. 10*, 64-69. Arkivarforeningen.
- International Organization for Standardization. (2011). Informasjon og dokumentasjon – Ledelsessystemer for dokumentasjon – Grunntrekk og terminologi (NS-ISO Standard nr. 30300:2011). <https://www.standard.no/no/Nettbutikk/produktkatalogen/Produktpresentasjon/?ProductID=758032>

- International Organization for Standardization. (2020). Informasjon og dokumentasjon – Dokumentasjonsforvaltning – Grunntrekk og terminologi (ISO Standard nr. 30300:2020). <https://www.standard.no/no/Nettbutikk/produktkatalogen/Produktpresentasjon/?ProductID=758032>
- Jenssen, L. C. & Soknes, T. S. (2021). Arkiv- og dokumentasjonsforvaltning – mastergrad og forskningsfelt. *Norsk Arkivforum* (27), 145-184. Arkivarforeningen.
- Justis- og politidepartementet. (1998). *Om offentlighetsprinsippet i forvaltningen* (St.meld. nr. 32 (1997-98)). <https://www.regjeringen.no/no/no/dokumenter/stmeld-nr-32-1997-98-/id191621/>
- Kommunal- og distriktsdepartementet. (2022). *Digitaliseringsrundskrivet 2022* (Nr. H-5/21) [Rundskriv]. <https://www.regjeringen.no/no/no/dokumenter/digitaliseringsrundskrivet/id2895185/>
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2017). *Digitaliseringsrundskrivet 2018* (Nr. H-7/17) [Rundskriv]. <https://www.regjeringen.no/no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/andre-dokumenter/kmd/2017/digitaliseringsrundskrivet/id2569983/>
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2018). *Digitaliseringsrundskrivet 2019* (Nr. H-8/18) [Rundskriv]. <https://www.regjeringen.no/no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/andre-dokumenter/kmd/2018/digitaliseringsrundskrivet/id2623277/>
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2019a). *Digitaliseringsrundskrivet 2020* (Nr. H-5/19) [Rundskriv]. <https://www.regjeringen.no/no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/andre-dokumenter/kmd/2019/digitaliseringsrundskrivet/id2683652/>

- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2019b). *En digital offentlig sektor. Digitaliseringsstrategi for offentlig sektor 2019-2025*. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/en-digital-offentlig-sektor/id2653874/>
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2021). *Digitaliseringsrundskrivet 2021* (Nr. H-7/20) [Rundskriv]. <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/andre-dokumenter/kmd/2021/digitaliseringsrundskrivet/id2826781/>
- Kuhn, T. (2012). *The Structures of Scientific Revolutions. 50th Anniversary edition. With an Introductory Essay by Ian Hacking*. The University of Chicago Press.
- Kulturdepartementet. (1999). *Kjelder til kunnskap og oppleving. Om arkiv, bibliotek og museum i ei IKT-tid og om bygningsmessige rammevilkår på kulturområdet* (St.meld. nr. 22 (1999-2000)). <https://www.regjeringen.no/no/no/dokumenter/stmeld-nr-22-1999-2000-/id192730/>
- Kulturdepartementet. (2012). *Arkiv* (Meld. St. 7 (2012-2013)). <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld-st-7-20122013/id707323/>
- Kulturdepartementet. (2017). *Mandat for et lovutvalg til å revidere arkivloven*. <https://www.regjeringen.no/no/dep/kud/org/styrer-rad-og-utvalg/tidligere-styrer-rad-og-utvalg/utvalg-som-skal-gjennomga-arkivloven/mandat-for-et-lovutvalg-til-a-revidere-arkivloven/id2569180/>
- Kulturdepartementet. (2021). *Høring – Forslag til ny arkivlov* [Høring]. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/hoyring--forslag-til-ny-arkivlov/id2872622/>
- Kulturdepartementet. (u.å). *Arkivlovutvalget*. <https://www.regjeringen.no/no/dep/kud/org/>

- styrrer-rad-og-utvalg/tidligere-styrrer-rad-og-utvalg/
utvalg-som-skal-gjennomga-arkivloven/id2569178/
Kultur- og kyrkjedepartementet. (2003). *Kulturpolitikk fram mot 2014* (St.meld. nr. 48 (2002-2003)). <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stmeld-nr-48-2002-2003-/id432632/>
- Nesmith, T. (2020). A Portrait of the Archivist as a Young Man: Terry Cook, a Life in Archives Begins. T. Nesmith, G. Bak & J. M. Schwartz (red.), «*All Shook Up*». *The Archival Legacy of Terry Cook* (s. 1-15). Society of American Archivists and Association of Canadian Archivists
- NOU 1987: 35. (1987). *Samtidens arkiver – fremtidens kildegrunnlag. Arkivverkets presserende oppgaver*. Kultur- og vitenskapsdepartementet. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012062606031
- NOU 1999: 27. (1999). «*Ytringsfrihed bør finde Sted*» – Forslag til ny Grunnlov § 100. Justis og politidepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-1999-27/id142119/>
- NOU 2019: 5. (2019). *Ny forvaltningslov – Lov om saksbehandlingen i offentlig forvaltning (forvaltningsloven)*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-5/id2632006/>
- NOU 2019: 9. (2019). *Fra kalveskinn til datasjø – Ny lov om samfunnsdokumentasjon og arkiver*. Kulturdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-9/id2639106/>
- Parkinson, J. (2018). Deliberative Systems. A. Bächtiger, J. S. Dryzec, J. Mansbridge & M. E. Warren (red.), *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy* (s. 432-446). Oxford University Press.
- Riksarkivarens forskrift (2017). *Forskrift om utfyllende tekniske og arkivfaglige bestemmelser om behandling av offentlige arkiver (riksarkivarens forskrift)* (FOR-2017-12-19-2286). Lovdata. <https://lovdata.no/forskrift/2017-12-19-2286>

- Schellenberg T. (1956). *Modern Archives: Principles & Techniques* (2003-utg.). Society of American Archivists.
- Sirevåg, T. (2005). Multiproveniensi i arkivsystemer og andre utviklingstrekk – Arkivteoretiske og praktiske implikasjoner. *Arkivverkets forskningsseminar Riksarkivet 2005* (Rapporter og retningslinjer nr. 18, s. 7-23). Riksarkivaren.
- Sirevåg, T. (2014). Status for arbeidet med å bevare digitale arkiver. A. Neergaard (red.), *Dokumentasjonsforvaltning i det 21. århundre* (s. 173-188). Fagbokforlaget.
- Solhaug T. (2021). *Skolen i demokratiet. Demokratiet i skolen* (2. utg.). Universitetsforlaget.
- Yeo, G. (2021). *Record-Making and Record-Keeping in Early Societies*. Routledge.
- Zipsane, E. S. (2016). Arkivet som samhølsaktør for demokrati, sosial rettvisa og andra nyttor. I M. Hosar et al. (red.), *#arkivdag. relevans medvirkning dialog* (s. 23-35). ABM-media. <https://skriftserien.oslomet.no/index.php/skriftserien/article/view/730>
- Østerud, Ø. (2014). *Statsvitenskap. Innføring i politisk analyse* (5. utg.). Universitetsforlaget. http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2021072148521
- Øystese, O. (1970). *Demokrati i skolen*. Lunde forlag. http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2011020106110

Rebecca Boxler Ødegaard

EBBA HASLUND OG KRIGEN, ELLER VEIEN TIL ET FORFATTERSKAP

Sammendrag

Nasjonalbiblioteket forvalter et omfattende arkiv etter forfatteren og samfunnsdebattanten Ebba Haslund (1917-2009). Ebba Haslund debuterte i 1945 med novellesamlingen *Også vi* om okkupasjonstiden i Norge. Novellene til *Også vi* og Haslunds første fortellinger for barn kalt *Solebubarna* er skrevet under den tyske okkupasjon, i årene 1944 og 1945. Da bodde forfatteren med to småbarn på en hytte i skogen mens ektemannen satt i krigsfangenskap. Originalmanuskriptet til *Også vi* tilbragte krigsårene nedgravd i hagen bak hytta. Artikkelen belyser veien til forfatterdebuten med utgangspunkt i Ebba Haslunds dagbøker og private brev. Den drøfter også hvordan skrivingen ble en vei ut av en traumatisk tid for en ung Ebba Haslund.

*Ebba Haslund 1939
(fotograf: ukjent/eier:
Nasjonalbiblioteket).*

På tampen av livet

Da forfatteren og samfunnsdebattanten Ebba Haslund døde sommeren 2009, hadde hun bare et par uker tidligere ringt Nasjonalbiblioteket. Haslund forklarte at det nå var på tide å hente resten av dagbøkene hun hadde tatt vare på. Og i tillegg skulle biblioteket få noe manuskriptmateriale hun ikke hadde gitt tidligere, noe av det tidligste hun hadde skrevet under noen kalde krigsmåneder på hytta *Solebu* ved Eggedal i Sigdal.¹

Manuskriptmaterialet var pakket inn i to konvolutter. Den ene konvolutten inneholdt originalmanuskriptet til Haslunds første barnefortellinger, samlet under tittelen *Solebubarna*. På den andre konvolutten hadde Haslund notert: «1. håndskrevne manus til 'Også vi' 1945. Gravd ned på Norgesglass nedenfor hytta i Eggedal vinteren 1945». *Solebubarna* foreligger i dag bare trykt i svensk oversettelse. Den kom ut i 1946 under tittelen *Soltorpsbarnen*. *Også vi*, novelle-samlingen om hverdagen under tysk okkupasjon, var Ebba Haslunds debut på det norske bokmarkedet og ble gitt ut i august 1945.

Jeg husker hvordan jeg forsiktig dro to sammenrullede manuskriptbunter ut av konvolutten merket *Også vi*. Hvordan jeg forgjeves prøvde å brette enkeltbladene opp igjen uten at det skjøre papiret smuldrer opp. Jeg ville gjerne vite om det befant seg flere enn de senere publiserte novellene gjemt i buntene. Jeg hadde ikke spurt Ebba Haslund om det da jeg ennå kunne. Nå var det for sent. Nasjonalbibliotekets konservatorer konkluderte raskt. Manuskriptene hadde det best slik de var, sammenrullede tidskapsler fra en svunnen tid.

Manuskriptene fra krigsårene er ikke bare Haslunds debut som forfatter; de symboliserer også en traumatisk tid i hennes liv. I lys av brev

og dagboksnotater er det mulig å komme nærmere svaret på hvordan og hvorfor Haslunds forfatterskap startet under oppholdet på hytta *Solebu*. Jeg mener at skrivingen var en måte å holde hodet over vannet på i en usikker og sårbar tid. At Ebba Haslund med *Solebubarna* og *Også vi* klarte å skrive seg ut av krigen vinteren 1944/1945.

Biografisk omriss

Ebba Haslund ble født 12. august 1917 i Seattle, USA, som eneste barn til svenske Ebba Margareta Haslund² og norske Frantz Philip Haslund³. Oppveksten var preget av flytting og utenlandsopphold. I årene 1936 til 1939 studerte Haslund litteratur i Oxford, München og Paris. I januar 1940 ble hun forlovet med disponent og offiser Sverre Fjeld Halvorsen⁴. Bryllupet fant sted nyttårsaften samme år. Haslund tok deretter etternavnet Halvorsen, men brukte konsekvent sitt pikenavn som offentlig person. Hun tok en magistergrad i litteratur i 1941, med en avhandling om den østeriske forfatteren Rainer Maria Rilkes roman *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge*⁵. Magisterforelesningen ble holdt i februar 1941.⁶ Bare få måneder etter kom datteren Ragnhild til verden. I mars 1943 ble Sverre Halvorsen arrestert av okkupasjonsmakten for sin deltakelse i den militære motstandsbevegelsen Milorg. Etter et opphold på Viktoria terrasse ble han

² (1890-1957), født Gillblad.

³ (1883-1974), disponent. Tidligere laksefisker i Alaska. Faren hadde i tillegg til norsk også amerikansk statsborgerskap.

⁴ Sverre Fjeld Halvorsen (1910-2005) omtales med fullt navn i kildeangivelser. Ellers brukes Sverre Halvorsen i samsvar med Ebba Haslunds egen omtale av ektemannen.

⁵ Romanen er skrevet mellom 1904 og 1910 og kom ut i to bind i 1910. Den norske utgaven kom først i 1965 i Trond Winjes oversettelse med tittelen *Malte Laurids Brigges opptegnelser*.

⁶ Manuskriptene av magisteravhandlingen og -forelesningen er bevart og digitalt tilgjengelige. Jf. henholdsvis NB Ms.fol. 4611:C:2:d og e: https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digimanus_295488 og https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digimanus_295489.

¹ Tilvekst til NB Ms.fol. 4611 (aksisjon: 2019:65).

sendt til Grini og senere overført til fangeleirer i Polen og Tyskland. Sønnen Sverre jr. kom til verden i mai 1943. Etter et nervesammenbrudd med påfølgende innleggelse på sykehus og på psykiatrisk post flyttet Ebba Haslund høsten 1944 med barna Ragnhild og Sverre til hytta *Solebu*. Datteren Bente ble født i 1947.

Novellesamlingen *Også vi* kom ut på Nasjonalforlaget i 1945. Boken fikk blandete anmeldelser, men gode salgstall.⁷ Haslund etablerte seg deretter raskt som en produktiv og allsidig forfatter med romaner, noveller og hørespill for både voksne og barn. Hun utga flere essay-samlinger og fire erindringsbøker⁸. Til hennes mest sentrale verk regnes *Det hendte ingenting* (1948), *Middag hos Molla* (1951), *Krise i august* (1954), *Syndebukkens krets* (1968) og *Bare et lite sammenbrudd* (1975). Haslund arbeidet også som litteraturkritiker og var en pioner i formidlingen av norsk litteratur til utlandet, med bl.a. foredrag om Sigrid Undsets verk. Hun var radiokåsør for NRK radio gjennom flere tiår og en skarp samfunnsdebattant og foregangskvinne innenfor kvinnebevegelsen. Særlig kjent er hennes engasjement i den såkalte Torgersen-saken⁹ og i konflikten rundt Norges deltakelse i Irak-krigen. Fra 1971 til 1975 ledet hun *Den norske Forfatterforening*. Ebba Haslund døde 10. juli 2009, nesten 92 år gammel.

⁷ *Aftenpostens* Halvdan Hydle av 16. august 1945 omtalte boken i positive lag under tittelen «Kampen i det stille». *Arbeiderbladets* Paul Gjesdahl 13. august 1945 mente at Haslund hadde «vanskeligere enn de fleste for å skape god kunst». (Jf. NB avissøk). Novellesamlingen ble nylig drøftet i artikkelen *Krumme rygger*, skrevet av litteraturviter og -kritiker Ragnhild Lome for tidsskriftet *Vagant* 2/2022.

⁸ *Som plommen i egget* (1987), *Med vingehest i manesjen* (1989), *Ikke naken, ikke kledd* (1992) og *Ingen frøkensport* (2009).

⁹ Også kalt *Skippergata*-saken: Kriminalsak der Fredrik Fasting Torgersen (1934-2015) ble dømt for drapet på 16 år gamle Rigmor Johnsen i Oslo.

Etterlatte papirer og kildegrunnlag

Ebba Haslunds privatarkiv i Nasjonalbiblioteket måler opp mot 13 hyllemeter. Det inneholder rundt 30 dagbøker, i tillegg verkmanuskripter og sakspapirer fra et knapt århundre. Korrespondansenettverket består av flere tusen brev.¹⁰ De eldste papirene, barnetegninger og -brev, stammer fra 1920-årene, de yngste, manuskriptet til erindringsboken *Ingen frøkensport* utgitt i 2009, fra april samme år. Arkivet er gitt Nasjonalbiblioteket i all hovedsak av forfatteren selv, og arkivkatalogen er tilgjengelig i Nasjonalbibliotekets e-bok-serie for tematiske fagressurser, *NB tema*.¹¹

Primærkilder 1938-1945

For å følge Ebba Haslunds vei fram til forfatterdebuten på hytta *Solebu* 1944/1945 tar jeg utgangspunkt i følgende primærkilder bevart i Nasjonalbiblioteket fra perioden mai 1938 til mai 1945: 1) dagbok med opptegnelser fra 1938 til 1940 og noen få fra 1943; 2) brev til foreldrene fra tiden i Tyskland, særlig München, i 1938; 3) rundt 30 brev til ektemannen fra årene 1944 og 1945.

I mai 1938 var Ebba Haslund en 21 år gammel student, i mai 1945 en snart 28 år gammel tobarnsmor, gift på femte år. I mai 1938 opplevde hun nasjonalsosialismen i Tyskland på nært hold. 8. mai 1945, Norges frigjøringsdag, markerte også slutten på krigsfangenskapet for ektemannen Sverre Halvorsen. Han kom riktignok ikke hjem til Norge før i juni 1945.

¹⁰ Brev innenfor familiekretsen er ikke detaljregistrert i arkivkatalogen. Jf. NB Ms.fol. 4611:A:2.

¹¹ Ødegaard (2022): <https://www.bokselskap.no/boker/arkivhaslund/tittelside>.

Haslunds dagboksnotater og brev gir interessante innblikk i tiden før krigsutbruddet høsten 1939 og i den tidlige fasen av okkupasjonen, våren 1940 – og i noen mindre grad også i årene 1943 til 1945. Dagboken som er bevart, er et tynt bind, der flere sider er blanke. Den inneholder først og fremst innførsler fra slutten av 1930-tallet, og bare noen få, men sentrale passasjer skrevet i 1940 og i 1943. En innførsel i dagboken kan bestå både i en flere sider lang gjenfortelling av hendelser under et festarrangement, og i en stemningsrapport fra et ungt sinn.

Et personlig brev skrives ikke på nøytral grunn. Omstendighetene rundt skriveøyeblikk og forholdet til brevmodtageren bestemmer hva, hvordan og hvorfor vi meddeler det vi meddeler.¹² Det er bevart rundt 300 brev skrevet av Ebba Haslund til foreldrene fra studieoppholdene i England, Tyskland og Frankrike på slutten av 1930-tallet. Haslund skrev hjem nesten daglig, og brevene er på mange sider. De fremstår som åpenhjertige og direkte og gir fylldige innblikk i livet på kontinentet i en sosial studietid.

De rundt 30 brevene til ektemannen i krigsfangenskap stammer i all hovedsak fra årene 1944 og 1945. Et par brev er udaterte og muligens fra begynnelsen av okkupasjonen. Flere brev fra samme periode er nok dessverre gått tapt. Også brevene fra Sverre Halvorsen til Ebba Haslund er i all hovedsak enten tapt, eller befinner seg i privat eie. Det samme gjelder korrespondanse mellom paret fra tiden rett før forlovelsen. Brevene til ektemannen som danner kildegrunnlaget for denne artikkelen, fungerer som brobygger over den fysiske avstanden, og som moralsk støtte for ham som har mistet sin frihet. Brevene er fulle av fremtidsoptimisme og dekker i mange tilfeller over det indre

¹² Langås (2012) gir en kortfattet innføring i det personlige brevs funksjon og betydning som historisk kilde ved å drøfte eldre og nyere forskning.

kaoset brevskriveren må ha befunnet seg i. De er også skrevet i visshet om tysk sensur. De gir av den grunn mer innblikk i praktisk hverdagsliv snarere enn brevskriverens følelser og tanker.

Sekundærkilder

Primærkildene suppleres og sammenliknes med først og fremst Ebba Haslunds første erindringsbok, *Som plommen i egget* (1987), der krigstiden beskrives fra en tidsavstand på over 40 år. I tillegg trekkes Haslunds roman *Sydebukkens krets* (1968) fram. Den kvinnelige hovedpersonen, forfatteren Hild Uerdahls beskrivelser av et kort opphold på psykiatrisk post under okkupasjonen er ifølge Haslund bygget på egne erindringer.¹³

Ebba Haslund og krigen

Uroens tid 1938-1939

I erindringsboken *Som plommen i egget* (1987) forteller Haslund om studieoppholdene i Oxford, München og Paris under oppseilingen av andre verdenskrig, og om det nære forholdet til foreldrene. Korrespondansen med foreldrene bekrefter dette. De nesten daglige brevene eller snarere utenlandsrapportene, handler om forelskelser, vennskap og studier, men også om et Tyskland i stor endring. Ett brev, datert «München 1. mai 38», peker seg spesielt ut. I det beskriver Haslund det mektige folkehavet og militæret som er oppstilt utenfor *Feldherrenhalle* i München. Hvordan alle lytter til Adolf Hitlers 1. mai-tale som kringkastes fra Berlin over store høyttalere. Hun har til og med laget en skisse og forteller i presensform, hvor stille det er under den

¹³ Haslund (1987:227): «Hovedpersonen i *Sydebukkens krets* er ikke meg. [...] men hennes opplevelser på klinikken er autentiske».

30-minutter lange talen. Så runger *Heil*-ropene over plassen før Horst Wessel-sangen¹⁴ synges. Ebba Haslund avslutter det seks sider lange brevet slik:

Jeg er temmelig upåvirket enn så lenge, men det er en merkelig fornemmelse som griper én: disse dumpe stumme masser, ingen begeistring, ingen jubel; men en jernhård disiplin, en frivillig underkastelse av den enkelte under massen. [...] en tung, mørk pliktfølelse [...] Gemeinschaft er slagordet: Massen, samhörigheten; – og av og til fryser jeg inn i sjelen, når jeg tenker på hva det alt sammen betyr.¹⁵

Haslunds dagboksopptegnelser fra årene 1938 og 1939 handler i all hovedsak om studietiden i Oslo. Haslund fremstår som en typisk ung kvinne i sine mest håpefulle og svermeriske år. Samtidig er hun en målrettet litteraturstudent med anlegg for en forskerkarriere. Dansefester, venninneskveler og lange dager på Universitetsbiblioteket bestemmer hverdagen, men også drømmen om den store kjærligheten og om en karriere som forfatter går igjen. Med studiene som skalkeskjul skrev Haslund på den tiden på sitt antakelig første store romanprosjekt. Hun nevner ingen tittel eller innhold i dagboken, men omtaler romanen konsekvent som sitt *opus magnum*. «Skrevet noen timer hver dag. 172 sider hittil. Et par dager & manuset er ferdig foreløpig. Fornøiet har store håp» oppsummerte hun den 25. juli 1938. Bare studievennen Carl Fredrik Engelstad¹⁶ ble innviet i romanprosjektet. Verket nevnes etter hvert sjeldnere, og manuskriptet befinner seg ikke blant Haslunds papirer i Nasjonalbiblioteket.

¹⁴ Nasjonalsosialistisk kampsang skrevet av SA-mannen Horst Wessel (1907-1930). Fra 1933 til 1945 sidestilt med *Deutschland, Deutschland über alles* som nasjonalsang. Melodien bygger på en tysk soldatsang fra 1800-tallet.

¹⁵ NB Ms.fol. 4611:A:2 Ebba Haslund til foreldrene, 1. mai 1938.

¹⁶ Carl Fredrik Engelstad (1915-1996), litteraturforskere, forfatter og journalist.

Uroen over krigstrusselen kommer fram i korte glimt i dagboknotatene: «Høsten 1938 har vært sort. Verdenskrisen i slutten av september, krigshysteri. Spenning, nervøsitet. Et kort pustemne & så fulgte jødeforfølgelsen som repressalier for von Rath's¹⁷ mord»¹⁸. Rundt ett år senere kunne Haslund fremdeles ikke forestille seg et krigsutbrudd: «Mine små private opplevelser går foran alt det store, redselsfulle» skrev hun 25. august 1939. Bare noen få dager senere, den 2. september, er krigen «i full gang» og «studenterfestlighetene avlyst» melder dagboken – men den melder også at Haslund hadde truffet en viss Sverre Halvorsen igjen. Han hadde da nettopp sittet oppe natten igjennom og skrevet mobiliseringsordrer. Romansen med unge Halvorsen høsten 1939 kom like bardus på Ebba Haslund som Tysklands invasjon av Polen¹⁹. Det ble en brå overgang til både krig og kjærlighet.

Krig og kjærlighet 1940

Ebba Haslund og Sverre Halvorsen forlovet seg i januar 1940. Det hadde gått fort:

Så er jeg da forlovet med glatt ring på fingeren og begynnelse til utstyr i skuffen. [...] Jeg vet ikke hva jeg egentlig føler, for det er gått så fort altsammen. Det ble ikke tid til å tenke. [...] Og nå som han er reist ut igjen, er det hele som en drøm.²⁰

¹⁷ Den tyske nazisten og diplomaten Ernst Eduard vom Rath (1909-1938) ble 7. november 1938 skutt av den tyske jøden Herschel Grynszpan (1921-antatt 1942/1943) i Paris. Vom Rath døde to dager senere, den 9. november. Hans død ble brukt som påskudd for den såkalte Krystallnatten, en landsomfattende voldelig jødeforfølgelse (pogrom) i Tyskland natten mellom 9. og 10. november 1938.

¹⁸ NB Ms.fol. 4611:B:6, 24. november 1938.

¹⁹ 1. september 1939.

²⁰ NB Ms.fol. 4611:B:6, 10. januar 1940.

Etter invasjonen av Norge 9. april ble samværet med forloveden enda mer sporadisk. I slutten av mai 1940 hadde Sverre Halvorsen vært stasjonert et ukjent sted i Nordland over flere uker: «Siden har jeg grått hver eneste dag»²¹. På et tidspunkt ble forloveden tilknyttet Milorg. I dagboknotatene fra 22. mai 1940 veksler Ebba Haslund mellom fortvilelse og resignasjon: «En venner seg til alt – de tyske soldatene – bombingene om natten – hakekorset over Akershus festning og Bygdøy Kongsgård. Og så ryktene [...] Vi er blitt andre mennesker.»²²

Allerede 24. april 1940 hadde hennes fetter og nære venn gjennom oppveksten, Philip Hopstock Haslund, mistet livet i kamp i et bakhold på fjellet ved Leirskogen kapell i Valdres. Familien fikk først vite om dødsfallet 14 dager senere står det i dagboken. Det var Ebba Haslund som først fikk beskjeden. I notatene fra 22. mai beskrives hendelsen over flere sider. Hvordan hennes onkel, Axel Hopstock Haslund²³, hadde gått flere mil i terrenget før han til slutt fant sønnens døde kropp. Hvordan de fikk tatt avskjed ved den åpne kisten: «Det er ikke til å fatte. At han er borte. Helt borte. Ingenting. Og han var så ung. Bare 23 år. Og vi skal aldri få se ham igjen. Men en venner seg til alt.»²⁴

De siste notatene fra 1940 stammer fra begynnelsen av juni og er stilt som (korte) brev til Sverre Halvorsen. De er preget av nummenhet og fremmedfølelse:

²¹ NB Ms.fol. 4611:B:6, 22. mai 1940.

²² Ditto.

²³ Axel Hopstock Haslund (1887–1982) var i mange år bosatt i Shanghai, Kina, ansatt i det kinesiske tollvesenet. Ebba Haslund og foreldrene oppholdt seg flere måneder i Shanghai 1924/1925. Jf. Haslund (1987) og NB Ms.fol. 4611:A:2 Brev fra Ebba Haslund til Anne Gillblad 2. februar 1925, og C:8 Reiseminner fra Kina.

²⁴ NB Ms.fol. 4611:B:6, 22. mai 1940.

*Det er ingen forbindelse med Nord-Norge, det virkelige Norge. Og alle vi her, vi er utenfor og hører ikke til lenger. Vi går omkring i gatene og fører en slags tilværelse. Men det er bare halvt. Hjertet mitt er hos deg Sverre min – i Norge.*²⁵

Denne ut-av-verden-følelsen minner om opptaktsnovellen *Så helt annerledes* i debutsamlingen *Også vi*. I novellen driver 18-årige Veslemøy nedover Karl Johan, etterlatt «i en fremmed, forloren verden, hvor alt var heslig, simpelt og grått». Samtidig som hun skammer seg over sin egen elendighet. Hun vet godt at «hun ikke hadde lov til å klage», at det «ikke gikk an å tenke på fornøyer i en tid, da folk ble pint og henrettet.»²⁶

Ebba Haslunds dagboknotater stopper opp i juni 1940.²⁷ Bortsett fra to innførsler skrevet tre år senere, i pinsen 1943, finnes det ingen dagboknotater fram til lenge etter krigen, juni 1948. Ifølge Haslunds erindringer var det i all hovedsak praktiske årsaker til det.²⁸ Allerede før arrestasjonen i mars 1943 hadde Sverre Halvorsen vært utstasjonert i lange perioder. Bryllupet nyttårsaften 1940, boligjakt kombinert med studier, to graviditeter på to år og en hverdag utenom det vanlige krevde sitt. Også det sosiale liv gikk stort sett sin gang i all sin (gode) travelhet. De ulike generasjonene Haslund og Halvorsen stod hverandre nære og hjalp til der det var mulig. Men i den lange tausheten der Haslund ikke betrodde seg til dagboken, ligger etter min mening også kimen til forfatterdebuten på *Solebu*.

²⁵ NB Ms.fol. 4611:B:6, 4. juni 1940.

²⁶ Haslund (1945), s. 12 ff.

²⁷ NB Ms.fol. 4611:B:6. Dagboken inneholder kun to innførsler fra juni 1940, rettet til forloveden et ukjent sted i nord, hhv. 4. og 6. juni: «Kjæreste...».

²⁸ Jf. særlig kapitlene *Den nye hverdagen* og *Kattogmus-leken* i Haslund (1987).

Mot bunnen 1943-1944

Den ene av de to dagbokinnførslene fra 1943 er på over tre sider og datert «1ste pinsedag»²⁹. Den kan forstås som en oppsummering av den 25 år gamle Ebba Haslunds livssituasjon. I juni 1943 er det bare tre måneder siden ektemannen ble arrestert, sønnen Sverre er noen få uker gammel. Innvielsen i voksenlivet hadde vært nådeløs. Notatene kan i etterpåklokskapens lys leses som opptakt til den litterære oppvåkingen på *Solebu*. I dem ser Ebba *Halvorsen* anno 1943 og ufrivillig alenemor til to små barn, tilbake på studenten og drømmeren Ebba *Haslund* anno 1938/1939 ved å spille på de to etternavnene. Ebba *Halvorsen* har nettopp lest gjennom sine gamle dagboknotater og bestemmer seg for å vekke sitt yngre alter ego Ebba *Haslund* til live igjen:

Fikk sån lengsel etter 'de gode gamle dager', ungpiketiden med uklare drømmer, lengsler, full av utilfredshet & higen utover seg selv. Jeg er ikke lenger 'ung pike'. Jeg er 25 år, Sverre Halvorsens kone, mor til to barn. Hus på Bygdøy, fast hushjelp, husholdningsbekymringer. [...] Jeg er magister artium & cand. philol. [...] Allikevel jeg er den unge piken fra høsten 39. Jeg har utviklet meg. Jeg har lidd. [...]

*Og likevel – jeg er Ebba Haslund, den unge piken fra før. Kanskje det at jeg er blitt Ebba Haslund igjen skal hjelpe meg over denne tiden. For Ebba Haslund er vant til å lengte og drømme og leve sitt eget liv.*³⁰

Da Ebba *Halvorsen* valgte å debutere som Ebba *Haslund* i 1945, var det også en hommage til denne unge førkrigs-Ebba.

Den 19. desember 1943 ble krigen *virkelig*, også for dem uten et annet våpen i hånden enn å tilpasse seg en helt ny hverdag. Selv om tobarnsmoren hadde stiftet bekjentskap med både husransaker og tyske Gestapo³¹, var det nå krigen skulle sette seg fast i kroppen også rent fysisk. Denne ettermiddagen i desember så hun ut av vinduet mot en brennende båt på Filipstad:

*Jeg så vindusglasset bule innover da jeg rygget tilbake. I neste øyeblikk lå vi på gulvet i hauger av glasskår med et forferdelig trykk for ørene. Sotfiller drev gjennom rommet. [...] Babyen illskrek. Det lille ansiktet inni kysen var høyrodt og spettet av glasskår, men utrolig nok uskadd. Vi kom oss ned i kjelleren med barna mens det dundret og smalt omkring oss.*³²

Leiligheten på Bygdøy var forvandlet til en slagmark, alle vinduene var knust. Det var et mirakel at ingen hadde blitt alvorlig skadet. Over 100 personer mistet livet i den såkalte Filipstad-eksplosjonen, og flere hundretalls ble skadd.³³ Ødeleggelsene var enorme. Opplevelsen brant seg fast som en konstant uro for at hele Oslo kunne sprenges i luften når som helst. I årevis skulle Haslund bli plaget av et voldsomt trykk på ørene. Hun orket knapt å forsørge barna. I tillegg kom vedvarende kraftige ryggsmarter etter siste graviditet. En anbefalt operasjon var vanskelig å ordne rent praktisk.³⁴

³¹ Kortform for *Geheime Staatspolizei* (Hemmelig statspoliti), grunnlagt i 1933.

³² Haslund (1987:209).

³³ «Eksplosjonen inntraff klokken 14.45 under lossing av ammunisjon fra D/S Selma, som kom fra Danmark. Utover ettermiddagen eksploderte over 800 tonn ammunisjon [...] 60 dekar av Filipstadområdet ble fullstendig rasert». Brannen spredte seg til Skillebekk og Framnes, rundt 405 bygninger ble ødelagt. Årsaken til eksplosjonen er i dag ikke avklart. 45 nordmenn ble drept og 400 såret. I tillegg døde rundt 75 tyskere. (kilde: Sæveraas/Store norske leksikon).

³⁴ Jf. kapittelet *Nedover bakke* i Haslund (1987).

²⁹ NB Ms.fol. 4611:B:6, 13. juni 1943.

³⁰ Ditto.

Det er lite å spore av den tiltakende depresjonen i Ebba Haslunds brev til Sverre Halvorsen – selv om hun beskriver stemningen i byen som «temmelig dyster» i januar 1944. Men: «Kjære, savnet av friheten er nok noe av det tyngste for et menneske» trøster hun seg selv og ektemannen med.³⁵ Det gjaldt å være sterk. Sverre Halvorsen hadde etter mye fram og tilbake blitt sendt til en fangeleir i Polen, et forholdsvis trygt sted for en norsk offiser. Men den enda større fysiske distansen slet på det unge paret. De hadde knapt nok rukket et vanlig familieliv etter bryllupet, og lengselen etter et hverdagsliv går igjen i brevene: «Tenk, bare det å få leve i fred og ro, i trygghet. Da vil dagen få nytt innhold, når jeg vet at du kommer hjem til middag kl. ½ 5».³⁶ Mens det ennå var mulig, hadde cand.philol. Haslund vært god til å ta i bruk sine tyskkunnskaper, først på turene til Viktoria terrasse og senere til Grini. Hun fikk ordnet bedre vilkår for den arresterte og skaffet seg korte besøk med barna. Det hadde hjulpet å kunne bidra med noe helt konkret. Vinteren 1944 derimot endte i et sammenbrudd og et kort, men pregende opphold på psykiatrisk post.

Solebu 1944-1945

Hytta *Solebu* som familien hadde leid mange ganger før krigen, skulle tjene som et fristed etter den tunge starten på året. Våren 1944 kunne fredelige Sigdal love både fravær av bombing og tyske soldater, og ikke minst mat på bordet. Møtet med bygdesamfunnet forsterket likevel raskt en gryende følelse av utenforskap: «Våren 1944 hadde eggedølingene ennå ikke sett en tysker. Vi ble spurt hvordan disse tyskerne så ut. Dalen var nokså isolert.»³⁷

³⁵ For begge sitatene, se NB Ms.fol. 4611, A:2 Brev til Sverre Fjeld Halvorsen 6. januar 1944.

³⁶ Ditto.

³⁷ Haslund (1987:209).

Det er ikke bevart brev til Sverre Halvorsen fra de første månedene på *Solebu*, men utover høsten og vinteren 1944/1945 vises en tydelig frustrasjon over avstanden mellom by og land. Den romantiske forestillingen om samhold mellom slekt og naboer på landet får seg noen stygge skraper:

*Jeg sier bare det at det er godt Eggedal ikke er Norge, for stakkars Norge da. Og så sier jeg at: bønder! Men du har kanskje hørt det før. Har du lest Kincks Sneskavlen brast?³⁸ Voilå Eggedal. [...] Dette var ikke noe hyggelig brev til å være nyttårsaften, men i det nye året skal du få bare koselig brev, det tror jeg nok. Tusen kyss og klem, kjæreste, fra din egen Ebba.*³⁹

Innflytteren fra byen følte seg nærmest tvunget til å rettferdiggjøre sine egne krigsopplevelser, og hun savnet Oslo: «Jeg følte meg utenfor i denne fredelige dalen. [...] Det var som et sug i meg etter å gå på asfalt i mørklagte gater, være en av mange som holdt ut og var *med*».⁴⁰

Haslunds erindringer fra mer enn 40 år etter oppholdet på *Solebu* etterlater et inntrykk av at hun i all hovedsak var alene med barna på hytta. Brevene til Sverre Halvorsen gir et mer nyansert bilde. Foreldrene hennes var ofte innom og ble i flere dager. Julen 1944 ble feiret i stort selskap, med kaffe, karameller og til og med en and, tilsendt fra Sverige. Det ble stelt til juletreffest med naboene, og i løpet av hyttemånedene nevnes både barnepiker, vaskehjelpere og andre voksne hjelpere. Men ensomhet er som kjent noe annet enn å være alene. Og den forsterkes ytterligere når den opptrer i selskap med andre. Til tross for en travel hverdag med to friske og livlige barn ser Ebba Haslund ut

³⁸ Hans Kinck (1865-1926): *Sneskavlen brast* (1918-1919)

³⁹ NB Ms.fol. 4611:A:2 Brev til Sverre Fjeld Halvorsen 31. desember 1944.

⁴⁰ Haslund (1987:229).

til å ha befunnet seg i et slags indre eksil. Den sveitsisk tyskspråklige lyrikeren Herman Hesse beskriver dette treffende i diktet *Kennst du das auch?* Her overmannes *du*-et av en bunnløs sorg og ensomhet i midten av en stor fest og folkevrimmel. *Du*-et er nødt til å trekke seg tilbake for å gi seg hen til en gråt som ikke vil ta slutt.⁴¹

Å skrive seg ut av krigen

En natt denne *Solebu*-vinteren 1944/1945 mens barna sov, satte Ebba Haslund seg ned og begynte å skrive. Det finnes ingen spor hverken i dagboken, eller i brevene til Sverre Halvorsen som vitner om hennes nattlige skriveprosess, men etter eget utsagn holdt Haslund seg våken på svartebørskaffe og hjemmeavlet røyk.⁴² På et annet kontinent i samme tidsrom, på *Margaret Hotel*, Brooklyn, New York, helst også om natten og med røyk og kaffe lett tilgjengelig, satt imens den 62 år gamle forfatteren og nobelprisvinneren Sigrid Undset⁴³ og skrev sine berømte taler og artikler til Norge og fedrelandets sak.⁴⁴ Undset hadde riktignok for lengst fått seg skrivemaskin. Manuskriptene måtte ikke gjemmes i et Norgesglass, og sjangeren hun valgte i årene i amerikansk eksil var sakprosa, ikke skjønnlitteratur. Men Undset og Haslund, forfatterdronningen og forfatterspiren, kjempet begge sine personlige kamper med pennen som våpen.

⁴¹ Hermann Hesse (1877-1962): *Kennst du das auch?* (1901) foreligger ikke i norsk oversettelse.

⁴² Haslund (1987: 230).

⁴³ Sigrid Undset (1882-1949) forlot Norge i april 1940 og flyktet via Sverige, Russland og Japan til USA. Hun ankom i USA i august 1940 og returnerte til Norge i slutten av juli 1945. Jf. også Sigrid Undsets bok om flukten, *Tilbake til fremtiden*, først utgitt i New York med tittelen *Return to the Future* (1942). Sigrid Undset skrev boken på norsk, den amerikanske utgaven er oversatt av Henriette C.K. Naeseth. Den norske utgaven kom i 1949, med 1945 på tittelbladet. Siste kapittel ble trykt i *Samtiden* i 1946.

⁴⁴ Jf. Sigrid Undset: *Artikler og taler fra krigstiden* (1952), utgitt av A.H. Wisnes, og Sigrid Undset: *Essays og artikler 1940-1949* (2008), utgitt av Liv Bliksrud.

At skriving gagnar mental helse i kjølvannet av traumatiske livserfaringer, er i dag allmennkunnskap. I Haslunds tilfelle kan krigsvirkeligheten på et tidspunkt blitt eksistensielt så truende at dagbokskriving ikke lenger strakk til. Nervesammenbruddet vinteren 1944 og oppholdet på psykiatrisk post hadde satt varige spor. Ikke før 24 år senere maktet Haslund å skrive om innleggelsen, og da bare i litterær form, i romanen *Syndebukkens krets* (1968). Først da sluttet erindringene å plage henne.⁴⁵ I *Syndebukkens krets* bearbeider Haslund oppholdet på psykiatrisk post ved å skrive om det i ettertid. I arbeidet med *Solebubarna* og fremfor alt *Også vi* skriver Haslund om vonde erfaringer mens hun fremdeles utsettes for dem. Selv om skildringen er av mer eller mindre tilslørt art, bearbeider Haslund på denne måten tiden før og på *Solebu* der og da, og unngår muligens et større oppgjør mange år senere. Hun *skriver seg ut av krigen* i dobbel forstand. På den ene siden kan selve det å skrive være en tilstand løsrevet fra tid og rom, av fullstendig frihet. Alt det vonde settes på pause. I et slikt øyeblikk er krigen ikke-eksisterende. På den andre siden, ved å løfte blikket og skrive *om* krigen sett gjennom fiktive personers øyne, inntas det et fugleperspektiv. Haslund løfter seg selv ut av krigserfaringen og opp i høyden for å se den på trygg avstand. Hun skaffer seg en paradoksal følelse av kontroll i en ukontrollerbar verden. Virkeligheten blir håndterbar i det litterære, og det opprettes en ny mening i det antatt meningsløse. Personlige erfaringer blir universelle, og ensomheten og angsten lettere å bære.

I de lange nettene i Sigdalskogen ble husmoren Ebba *Halvorsen* og drømmeren Ebba *Haslund* ett (igjen). *Solebu* ble Haslunds ufrivillige *room of one's own*⁴⁶. Konsentrasjonen rakk ifølge forfatteren selv ikke

⁴⁵ Haslund (1987: 217ff.).

⁴⁶ Refererer til den engelske forfatteren Virginia Woolf (1882-1941) som brukte begrepet metaforisk i forelesninger og i essayet *A Room of One's Own* (1929) for å belyse kvinners begrensede muligheter til å uttrykke seg fritt.

til et *opus magnum* denne gangen, bare kortprosa.⁴⁷ *Solebubarna* ble til samtidig med *Også vi*, men fortellingene har vært en godt bevart hemmelighet inntil manuskriptet ble gitt Nasjonalbiblioteket i 2009. Boken er nå innlemmet i bibliografien til norsk barnelitteraturhistorie.⁴⁸

Skrivingen av *Solebubarna* og *Også vi* kan på hver sin måte tolkes som en overlevelsestrategi i en hverdag preget av fremtidsbekymringer og mørke tanker. At bøkene skulle bli hennes forfatterdebut, var i utgangspunktet ikke noe Ebba Haslund kunne regne med.

Solebubarna. Grå hverdag i magisk lys

Haslunds første barnefortellinger, i alt seks, er som nevnt før kun utgitt i svensk oversettelse som *Soltorpsbarnen* (1946). Den norske originalen, *Solebubarna*, finnes utelukkende blant Haslunds private papirer. Ifølge norske Nasjonalforlaget var markedet for barnefortellinger i 1945 dårlig, de tok ikke sjansen. Noveller om krigens hverdag gikk derimot som «varmt hvetebrød».⁴⁹ Også Haslunds svenske forlegger og venn Stig Bergh var betenkt: «[E]n utgivning av barnböcker kan vara vanskelig» skriver han i september 1945. Men kunne hun tilrettelegge for en ren eventyrbok til høytlesning istedenfor en bildebok med fargeplansjer, ville Fritzes Bokförlag prøve seg.⁵⁰ Forlaget kjøpte også oversettelsesrettighetene til *Også vi*.

⁴⁷ Haslund (1987: 230) omtaler nok bare arbeidet med *Også vi* i denne setningen: «Jeg greide ikke å konsentrere meg om noe større arbeid, det fikk bli noveller.»

⁴⁸ Lande (2018), Bibliografi.pdf (shopify.com).

⁴⁹ Haslund (1987:242).

⁵⁰ Bergh er født 1904, dødsåret har artikkelforfatteren ikke kunne identifisere. Jf. NB Ms.fol. 4611:A:1:b Brev fra Stig Bergh til Ebba Haslund 18. september 1945.

Sjangermessig fremstår fortellingene som korte eventyr med utgangspunkt i det realistiske. *Solebubarna* er vesle Ragnhild og Lillebror. De bor med sin mor på besteforeldrenes gård langt ute i skogen, med en far langt borte i *den store krigen*. Her møter de på overnaturlige vesener mens de ellers lever et vanlig gårdsliv.

Ebba Haslund skriver ikke noe om tilblivelsen av *Solebubarna* i sine erindringer. Kanskje fordi boken aldri kom ut på et norsk marked, kanskje fordi fortellingene først og fremst ble skrevet til underholdning for Haslunds egne barn. Men arbeidet med fortellingene må ha egnet seg ypperlig til å få virkeligheten på avstand. Forfatteren drysser så å si magi over en ensformig og til tider kjedsommelig hverdag foran en truende krigskulisse. Hun forvandler det ufrivillige oppholdet i isolasjonen til et eventyr ved å ta utgangspunkt i den besværlige virkeligheten. Hun gjør det om til noe som hun selv kan leve med, og som små barn kan forstå. Den fraværende faren og med-opprageren som alenemoren Haslund savner sårt i desember 1945⁵¹, erstattes av overnaturlige vesener med oppdragende funksjoner. Samtidig er bakgrunnen autentisk selvbiografisk går det fram av opptaktsfortellingen *Ragnhild og Lillebror*. Hytta er riktignok blitt til selve gården *Solebus* nærmeste nabogård var den gang og er i dag *Tovsrud* gård. Fortellingen om *Grinolla og Skrikelars* kommer sannsynligvis nærmest den ikke veldig glamorøse gressenkevirkeligheten forfatteren har havnet i. Her skildrer Haslund på en elegant og underholdene måte forholdet mellom en utslitt alenemor og to barn i trassalderen.

⁵¹ «Du må snart komme hjem og oppdra din sønn. Jeg greier det ikke», NB Ms.fol. 4611:A:2 Brev til Sverre Fjeld Halvorsen 31. desember 1945. (Understrekingene er Haslunds egne).

Om fortellingene i *Solebubarna* ble skrevet før, etter eller samtidig med novellene i *Også vi*, vet vi ikke. Å skrive dem ned var nok en hardt tiltrengt adspredelse i en ensformig hverdag preget av alle de nødvendige ritualene et liv med småbarn krever. Fortellingene er interessante å lese også i dag, både i lys av norsk barnelitteraturhistorie og som kilde til tiden på *Solebu*. Selv om boken ikke foreligger på norsk og er lite kjent, er den en vellykket opptakt til Ebba Haslunds karriere som barnebokforfatter. Den ble etterfulgt av suksesser som *Barskinger på Brånåsen* (1960)⁵², *Mor streiker* (1981) og flere hørespill for barn, bl.a. *Kjære Nils* (1956)⁵³.

Også vi. Krigen i kvinners øyne

I sine erindringer skriver Haslund bare noen få linjer om motivasjonen til *Også vi*. Hun hadde blitt så oppgitt over svenske skildringer av okkupasjonstiden i Norge: «Det var jo bare ikke slik»! Derfor hadde hun bestemt seg for å skrive sine egne fortellinger om møtet med hverdagen i et «hærtatt land».⁵⁴ *Også vi* beskriver «kampen i det stille»⁵⁵ – det å tåle maktesløshet, fremmedfølelse og fremtidsangst, sett fra hovedsakelig kvinnes ståsted. Det er skildringen av den *indre* snarere enn den *ytre* virkeligheten som griper leseren av den enkelte novellen. Sett i lys av Haslunds dagboknotater har formuleringene til *Også vi* ligget klare lenge. Det var bare å feste dem på papir i de isolerte, men trygge nettene på *Solebu*. Ved å projisere sine egne mørke følelser til kvinneskjebnene i novellene, makter Ebba Haslund etter

⁵² Også sendt som NRK hørespill i 1962. Oversatt til blant annet tysk (på sveitsisk forlag) med tittel *Die Verwegenen vom Bromhügel* (Zürich 1963). Romanen skapte uventet debatt i sveitsisk lærerforbund på grunn av sine frisinnete pedagogiske tendenser, jf. NB Ms.fol. 4611:L:8.

⁵³ Haslund vant prisen for beste hørespill for barn med *Kjære Nils* i 1956.

⁵⁴ Jf. Haslund (1987:230).

⁵⁵ Hydle (1945), jf. også fotnote 7.

min mening å sette enkle ord på vanskelige følelser uten at hun blottstiller seg selv. Ved å skrive *om* krigen skriver hun seg *ut av* krigen, får den på avstand samtidig som hun setter den på plass. Novellene er dedikert til *Sverre Halvorsen*, den elskede og etterlengtede, men fremdeles noe ukjente ektemannen. Jeg leser derfor novellene også som de brevene Haslund ikke fikk seg til å skrive til ektemannen da alt var på det mørkeste.

Første håndskrevne manus til *Også vi* (foto: Are Flågan/eier: Nasjonalbiblioteket) NB Ms.fol. 4611:F:6

Også vi beskriver hva krigen krever av omstillingsevne hos den enkelte. Lome (2022, 215) trekker fram nettopp dette:

Haslunds skildring av kvinners talent til på kort varsel å utvikle nye handlemåter i konfrontasjon med en ny og farlig hverdag. *Også vi* forteller også om drømmene som settes på vent, og om den dypfølte skammen som melder seg, når man en dag ikke strekker til lenger. Kvinnene i novellesamlingen er i ulike faser av livet. Men i alle er det også en bit av Ebba Haslund som hun trer fram i dagbøkene og brevene fra årene 1938 til 1945: studenten, den nybakte moren, husmoren og krigsgressen som ordner opp. Fem års krig kan favne et helt (kvinne)liv.

18-årige Veslemøy i *Så helt annerledes* blir snytt for ungdommen sin. Hun føler seg ensom og forlatt «i en fremmed, forloren verden» der hun en lørdag formiddag går nedover Karl Johans gate og observerer menneskene i byen.⁵⁶ Husmoren Randi i *Pinse* må forlate hus, hage og høns på dagen når familien må gå i dekning. Huset som nettopp

⁵⁶ Beskrivelsen gir assosiasjoner til diktet «Jeg ser» i Sigbjørn Obstfelder (1866-1900): *Digte* (1893).

er vasket skinnende rent til pinse, blir et symbol på hverdagslivet som går i oppløsning på bare noen få timer. Vemodet over det tapte er til å ta på. Det er også skamfølelsen fordi man kan sørge over rent materielle verdier. Ina i *Vendepunkt*, privilegert middelklassefrue og mor til et spebarn, vet ikke hva hun skal stå opp for om morgenen. Det finnes hverken tid til eller ord på en fødselsdepresjon når verden står på kanten av stupet. Gravid Inger i *Nytt liv* minnes førkrigstiden i korte glimt mens hun lykkelig innreder seg i den nye hverdagen. Venner og slekt har mistet livet, men man venner seg jo til alt: «Jeg er blitt hard, tenkte hun vemodig, hard og kald»⁵⁷. Beskjedne og middelaldrende Fru Jensen i *En av de mange* overrasker i sin handlekraft når det virkelig gjelder. Fru Thiele i *Farlige folk* er en av mange som må leke *katt og mus* med Gestapo.

Når en novelle var ferdigstilt, rullet Haslund bladene sammen, knyttet en hyssing rundt manuskriptet og puttet det på et Norgesglass. Så grov hun glasset ned i hagen utenfor hytteveggen. I brevet til Sverre Halvorsen nyttårsaften 1944 kunne hun melde om husransaker også i Sigdal. Angsten for at tyskerne kunne få tak i novellene var altså ikke ubegrunnet. En annen forfatter, Barbra Ring, minner et par år etter krigen nesten euforisk all «den litteratur som lå hermetisert i hagene rundt i landet», og som endelig fikk se dagens lys i mai 1945.⁵⁸ Men før det kom så langt, fikk Ebba Haslund sin onkel Axel Hopstock Haslund til å smugle ut seks noveller i maskinskrevet avskrift og vise dem til Nasjonalforlaget. Forlaget sa ja til en utgivelse etter krigen. Originalkladdene til altså minst seks noveller ble liggende nedgravd i hagen til frigjøringsdagen i mai 1945. To tykke manuskriptbunter, tidsskapsler fra en svunnen tid og museumsgjenstander som vitner om en vond, men også produktiv tid for en ung Ebba Haslund.

⁵⁷ Haslund (1945: 99).

⁵⁸ Ring (1947: 249).

Etterord

I lys av de private papirene og biografiske opplysningene kan en stille spørsmålet om Ebba Haslund hadde gått forfatterveien, hadde ikke krigen satt livet på pause. Hun var den yngste i landet til å ta en magistergrad i litteratur i 1941 og viste anlegg for en vitenskapelig karriere. Men også drømmen om å slå gjennom med et *opus magnum* er det mange spor av. To barn på to år, stengingen av universitetet og arrestasjonen av ektemannen i 1943 snudde livet på hodet. På et vis tok krigen valget.

Under arbeidet med manuskriptene til *Solebubarna* og *Også vi* har jeg noen ganger lurt på om Haslund med vilje ventet med å gi dem fra seg helt til mai 2009, til tampen av livet. Over 60 år etter at hun hadde gravd novellene fram igjen i hagen bak *Solebu*. Jeg rakk ikke å spørre henne om det heller, men døtrene har fortalt at moren aldri returnerte til hytta i skogen.⁵⁹

For meg fremstår månedene på *Solebu* i 1944 og 1945 som et eksistensielt vendepunkt i Ebba Haslunds liv. Mens hun var tvunget til å holde hodet over vannet for seg selv og sine nærmeste, ble hun konfrontert med sitt helt personlige mørke i en verden i oppløsning. Skrivningen ble hennes vei ut av en uutholdelig virkelighet. Der de private kildene stilnet, våknet det litterære språk. Men skrivingen ble også en vei inn i en ny og annerledes hverdag. En hverdag der Ebba Haslund valgte å kombinere forfattergjerningen med 1950-årenes forventninger om et kvinneliv, med alt det skulle koste av innsatsvilje og mot.

⁵⁹ Muntlig informasjon videreformidlet fra professor Janke Klok etter samtale med Ebba Haslunds døtre Ragnhild Halvorsen og Bente Katarina Brokner, ca. 2014.

Kilder og litteratur

Primærkilder

- NB Ms.fol. 4611:A:1:b Brev fra Stig Bergh til Ebba Haslund 28. august, 18. september og 5. oktober 1945.
- NB Ms.fol. 4611:A:2 Brev fra Ebba Haslund til Ebba Margareta Haslund, født Gillblad, og Frantz Philip Haslund. 1936-1939.
- NB Ms.fol. 4611:A:2 Brev fra Ebba Haslund til Sverre Fjeld Halvorsen. Udatert + 1944-1945.
- NB Ms.fol. 4611:B:6 Dagbok 1938.07.15-1943.07.12 Ingen opptegnelser i perioden 7. juni 1940-12. juni 1943.
- Takk til Ebba Haslunds barn, Ragnhild Halvorsen, Sverre Fjeld Halvorsen og Bente Brokner, for tillatelsen til å sitere fra private papirer og brev i Haslunds arkiv i Nasjonalbiblioteket.

Litteratur

(se også henvisninger i enkelte fotnoter til perifer sekundærlitteratur)

- Brekke, Torill (sist oppdatert 29. juni 2022) *Ebba Haslund* i Norsk biografisk leksikon. https://nbl.snl.no/Ebba_Haslund.
- Haslund, Ebba 1945. *Også vi*. Oslo.
- Haslund, Ebba 1946. [Solebubarna] *Soltorpsbarnen*. Oversatt til svensk av Ann-Charlotte Wahlander. Stockholm.
- Haslund, Ebba 1968. *Syndebukkens krets*. Oslo.
- Haslund, Ebba 1987. *Som plommen i egget*. Oslo.
- Hydle, Halvdan 1945 «Kampen i det stille». Anmeldelse av *Også vi* i *Aftenposten* 16. august 1945. *NB avisøk.no*.
- Lande, Anne Kristin 2018: *Bibliografi til Norsk barnelitteraturhistorie. 3. og utvida utgåve*. Bibliografi.pdf (shopify.com).
- Langås, Lars 2012. *Ola Apenes. En norsk migrants forhold til Mexico, 1929-1943*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.

- Lome, Ragnhild 2022. «Krumme rygger» i *Vagant* 2/2022, s. 214-215.
- Ring, Barbra 1947. *Mellom venner og fiender*. Oslo.
- Sæveraas, Torgeir Ekerholt (sist oppdatert 26. januar 2022) *Filipstadeksplosjonen* i *Store norske leksikon*. <https://snl.no/Filipstadeksplosjonen>.
- Ødegaard, Rebecca Boxler 2022. *Arkivet etter Ebba Haslund (1917-2009)*. Ms.fol. 4611. NB tema 13. Oslo: <https://www.bokselskap.no/boker/arkivhaslund/tittelside>

Harald Lindbach

ARKIVAREN – PASSIV VOKTER ELLER AKTIVIST? FORSTÅELSE AV ARKIVAR-ROLLEN I TEORI OG PRAKSIS¹

Jacques Derrida skrev en gang at «nothing is less clear today than the word ‘archive’» (Derrida 1995:57). Han kunne nesten like godt ha snakket om ordet arkivar. Grovt sett kan arkivarer deles inn i to grupper: de som setter på plass og de som finner frem igjen. Den første gruppen arbeider gjerne med arkivdanning i offentlige eller private virksomheter, mens den andre gruppen gjerne arbeider i arkivinstitusjoner som oppbevarer eldre arkiv. Arkivarer ved arkivinstitusjonene har i tillegg ansvar for mottak av arkiv, katalogisering og klargjøring for eventuell digitalisering av ikke-digitalt materiale, samt tilsyn med at arkivdanningen hos offentlige arkivskapere foregår i henhold til regelverk og god arkivskikk.

Utdanningsbakgrunn for de ulike arkivargruppene er også svært ulik. Ved arkivinstitusjonene har arkivarene som regel hatt universitetsutdannelse med historie eller nærliggende fag i fagkretsen. Ved Arkivverket har kravet til arkivarer vært på hovedfag eller mastergradsnivå. Arkivarer er her en amanuensisstilling og førstearkivar en førsteamanuensisstilling. Til arkivarstillingen ligger også rett til en prosentdel selvvalgt forskning. Denne må naturlig nok være i tråd

¹ Artikkelen bygger på min prøveforelesning for PHD-graden 28.08.20

med Arkivverkets strategiplan. I det følgende vil jeg i hovedsak forholde meg til «arkivar» i betydningen «historisk arkivar», altså de som bevarer og formidler historisk arkivmateriale.

Arkivenes – og arkivarenes – historie er nært forbundet med skriftkulturen. De første arkivene vi kjenner oppstod i forbindelse med fremveksten av den sumeriske statsdannelsen mellom Tigris og Eufrat for over 4000 år siden. Arkivene sikret maktøverne kontroll over befolkning og ressurser og mulighet til å sikre skattelegging, utskriving til militærtjeneste og tvangsarbeid. Arkivteoretikeren David Wallace har beskrevet dette som dokumentbasert sosial kontroll og undertrykkelse (Wallace 2020: 23). Også i vår tid er det åpenbart at arkivene blir benyttet mer eller mindre på samme måte i en rekke områder. Samtidig hadde arkivene allerede i utgangpunktet andre funksjoner. Før epostene, opprinnelseshistoriene og diktene kom kvitteringen, det lille notatet som sikret eiendomsoverdragelse, kjøp og salg og at utført arbeid ble betalt.

Ofte er begreper som revolusjon og paradigmeskifte benyttet i forbindelse med utviklingen knyttet til arkiver og arkivdanning (Lindbach 2017). Like påfallende er likevel likheten mellom de første arkivene og vår tids arkiver. Allerede sumererne oppbevarte enkeltdokumenter og saksdokumenter i spesialrom for arkiv. Spesielle leirkister med etiketter som inneholdt opplysninger om dokumenttype, saksområde og tidsomfang ble benyttet til bortsetting og oppbevaring (Lindbach 2019: 11). Ikke svært ulikt de metoder vi fortsatt benytter.

I den klassiske studien «Archives in The Ancient World» fra 1972 viser Ernst Posner at hovedtypene av arkivmateriale oppstod allerede i elvekulturene knyttet til Tigris, Eufrat og Nilen. Disse bestod av lovverk, administrasjon, regnskap, eiendom, manntall og

forretningstransaksjoner (Posner 1972 (2003): 3-4). Arkivserier alle arkivarer vil kjenne igjen i vår tid.

I lang tid, frem til slutten av 1700-tallet, forble imidlertid arkivene først og fremst i administrativ bruk. I større grad enn å være folkets og nasjonens minne var de statens og maktøvernes minne. Det franske nasjonalarkivet åpnet arkivene for folket etter den franske revolusjonen i 1789, men det var likevel ikke før i 1847 at en offentlig lesesal ble åpnet ved arkivet (Milligan 2005: 164). I mellomtiden hadde interessen for arkivene vokst. Spesielt var det historikerne som nå ble de typiske lesesalgjестene. Historiefaget beveget seg i en empirisk retning og hevdet å finne en objektivitet i arkivmaterialet som manglet i andre typer kildemateriale. Gjennom grundige arkivundersøkelser skulle historikerne frigjøre seg fra egne og andres fordommer. Samtidig skulle historikeren gjennom nøyaktige kildehenvisninger la andre forskere få mulighet til å nå frem til egne konklusjoner ved å gi dem mulighet til å studere arkivmaterialet som dannet grunnlaget for teoriene som ble presentert.

Mens utviklingen i historiefaget og oppbyggingen av de store nasjonale arkivinstitusjonene som viktige forskningsinstitusjoner med faste lesesalgjester på mange måter skjedde samtidig, ble også viktige arkivteoretiske grunnprinsipper fastlagt på slutten av 1800-tallet. I en manual initiert av den nederlandske arkivarforeningen ble proveniensprinsippet fastslått. Det bygget på en kombinasjon av fransk og prøyssisk arkivtradisjon. Prinsippet fastslår at arkiv fra en arkivskaper skal holdes samlet og at arkivene skal bevares i sin opprinnelige orden. Dette i motsetning både til samlinger som er satt sammen for å dokumentere spesielle emner og tema, og arkiver som er brutt opp og omstrukturert etter ulike emner, tema, epoker eller andre kategorier.

I 1922 kom «A manual of Archive Administration». Manualen, forfattet av den britiske arkivaren Hilary Jenkinson skulle komme til å bli en klassiker i løpet av kort tid. Jenkinson vektla arkivarens upartiskhet sterkt. Arkivarens oppgave er å bevare. Arkivene skulle tas vare på slik de ble avlevert. Å begrense arkivets størrelse gjennom å fjerne og ødelegge deler av det skulle arkivarene holde seg langt unna. Dette var en oppgave for arkivskaperne, for organisasjonene og institusjonene som produserte arkivet som del av sin virksomhet. Arkivteoretikeren Terry Cook hevdet at Jenkinsons syn på bevaringsvurdering og kassasjon gjenspeilet samtidens empiriske positivisme (Cook 1997: 25). Synet på arkivarens rolle som en objektiv og passiv vokter av arkivene har ofte sitt opphav i Jenkinsons arkivteori.

I etterkrigstiden eksploderte veksten i arkivdanningen. Det ble åpenbart at arkivinstitusjonene ikke var rustet til å ta imot de mengder som nå – så å si – stod for dørene. Det var to muligheter: Enten måtte man produsere færre dokumenter eller så måtte man være strengere i utvalget av hvilke dokumenter som skulle bevares i arkivinstitusjonene. I Sovjetunionen forsøkte man først å begrense dokumentproduksjonen under mottoet – «færre dokumenter – mer innhold». I Vesten gikk man i retning av å være strengere i utvalget av hva man valgte å bevare. Det innebar også at arkivarens rolle som passiv vokter ble oppgitt.

En metode som ble introdusert i denne perioden var «livsløpskonseptet». Først var arkivet i aktiv bruk hos arkivskaperen, for deretter i en periode å bli oppbevart i et bortsettingsarkiv, hvor arkivmaterialet ikke var i alminnelig bruk, men kunne hentes frem ved behov. Etter en lengre periode var det ikke lenger behov for administrativ bruk av arkivene, da ble arkivene overført til arkivinstitusjoner. I forbindelse

med denne overføringen ble arkivene gjennomgått og de delene som ikke ble funnet arkivverdige ble tatt ut og destruert.

For å gjøre inngrep for å begrense størrelsen på arkivmaterialet som skal bevares er det nødvendig å ha en oppfatning av hva som skal tas vare på for fremtiden. Den amerikanske arkivaren Theodore Schellenberg utviklet et verddivurderingssystem som var delt inn i primær- og sekundærverdi. Primærverdien utgjøres av arkivenes administrative verdi for arkivskaper. Sekundærverdien reflekterer arkivets verdi for forskningen og samfunnet utenfor arkivene. Den sekundære verdien ble videre oppdelt i bevismessig og informasjonsmessig verdi.

En viktig konsekvens av denne dreiningen i arkivteorien var at arkivene ikke lenger var det som ble til overs etter at arkivskaperens administrative bruk av arkiver var avsluttet. Arkivarens utvalg fikk nå stor betydning for hva som skulle tas vare på og bevares for ettertidens behov. For offentlige arkiv ble lovverket sentralt når det gjaldt arkivbevaring, mens den viktige delen av samfunnets minne som utgjøres av de private arkivene i større grad er gjenstand for direkte arkivfaglig verddivurdering.

Arkivene manifesterer selvfølgelig ikke i seg selv samfunnets minne, men utgjør viktige deler av dette minnematerialet. Til forskjell fra annet viktig minnemateriale som gjerne opptrer i ulike samlinger har arkivmaterialet en spesiell opprinnelse. Arkivet er et biprodukt, det blir til mens vi egentlig gjør noe annet. Arkivet i seg selv er ikke målet bak de handlingene som fører til at materialet oppstår. Arkivet tjener et formål.

I samfunnet omgis vi av åpen informasjon. Den er allestedsnærværende. Den fyller aviser, medier, internett. Hver dag mottar vi enorme

mengder informasjon. Vi prosesserer biter av denne informasjonen og omdanner den til å passe vårt livssyn, våre interesser og våre fordommer. I beste fall klarer vi å sette sammen deler av denne informasjonen til viten, til kunnskap.

Samtidig går det en parallell strøm av informasjon som vi er avstengt fra. Til denne informasjonsstrømmen er vi tvunget til å avgi informasjon. Informasjonen vi avgir omdannes her til beslutninger, ofte til beslutninger som har stor betydning for oss. Får du lånet? Får du jobben? Får du riktig medisin? Får du den støtten du burde få? Det er i denne informasjonsstrømmen beslutninger blir tatt.

Ingen har full oversikt over denne strømmen. De som sitter på innsiden har «tilgang», men bare til den delen av strømmen som er nødvendig for at den enkelte skal kunne utføre sine arbeidsoppgaver. I alle andre forhold er den som sitter i strømmen også utenfor informasjonsstrømmen. Vi som er utenfor kan få «innsyn», vi kan få et vindu, vi kan få se inn, men bare på den delen som direkte angår oss. Vi kan også få «tilgang» til den delen av informasjonsstrømmen som i teorien er åpen for alle, men som i virkeligheten ofte er vanskelig tilgjengelig.

Etter at vi har avgitt informasjon bevarer den i lang tid i strømmen, selv etter at beslutningene er tatt. Den blir en del av strømmen og kan dukke opp når en lignende beslutning skal tas et annet sted i strømmen. Den kan skape presedens, eller den kan bli biter av sammensatt informasjon som benyttes til å danne kunnskap av informasjonsstrømmens tjenere, de som er gitt tilgang.

Etter lang tid, når informasjonen ikke lenger tjener den hensikt den engang gjorde, når den blir overflødig og foreldet, blir den utskilt. Deler av informasjonen blir ødelagt, destruert og kassert. Den blir

borte. Andre deler blir utskilt, men bevart. Det blir arkiv. Fra fortiden – for fremtiden.

Informasjonen som finnes strukturert og prosessert i ulike myndigheters arkiv utgjør viktige forutsetninger for de fleste samfunnsfunksjoner. Det er umulig å tenke seg et velfungerende og moderne samfunn uten denne typen informasjonsbehandling. Samtidig har systemet svakheter og begrensninger. Det kan brukes og det kan misbrukes. Det er sårbart.

Utviklingen i informasjonsbærer eller nedfestingsmedium har stadig blitt mer sårbart samtidig som det har vært i stand til å lagre større mengder informasjon. Fra leirtavler, til pergament, til papyrus, til papir, til diskett, til minnepinne, harddisk og skyen. Du sletter ikke ei leirtavle med et tastetrykk. Sikkerheten knyttet til bevaring av materialet er i vår tid med krevende enn noensinne, samtidig som vi bevarer mer enn noen gang før, og sannsynligvis er mer avhengig av informasjonen enn noen gang i historien.

Vi registrerer, prosesserer og bevarer flere opplysninger om hver enkelt enn noen gang før. Mens våre forfedre opptre i arkivene i forbindelse med fødsel – dåp, skolegang, giftermål, skattlegging og død er langt flere opplysninger bevart om oss. Samtidig er det et paradoks at den moderne teknologien gjør oss i stand til å miste enorme mengder informasjon.

Brevet utgjør svært viktige deler av de eldre arkivene, spesielt i privat- og personarkivene. Det utgis stadig samlinger med berømte menn og kvinners brevsamlinger. Det moderne brevet – e-posten – går imidlertid i altfor stor grad tapt, for ikke å snakke om mobilmeldinger. Dette vil tvinge fremtidens forskere til å benytte annet materiale, det

vil prege fremtidens biografier. Kan hende forblir det private i større grad privat. Man kan spørre seg om våre facebookprofiler og instagramkontoer i fremtiden blir de viktigste kildene til våre private liv? Samtidig som våre liv som klienter, pasienter, arbeidsselgere, skattebetalere og ikke minst forbrukere er bedre dokumentert enn noen gang. Lett tilgjengelig er denne informasjonen imidlertid ikke, den befinner seg i en rekke separate, lukkede databaser.

De første elektroniske eller digitale arkivene er allerede avsluttet og levert til arkivinstitusjoner som skal sørge for innsyn og formidling. Det vil si – strengt tatt er de ikke levert. Det er tatt uttrekk, det vil si at de feltene i databasene som er vurdert som viktige nok til å bli bevart som historisk dokumentasjon og informasjon er trukket ut og overført til ny base.

Dette materialet skal arkivarer nå betjene og formidle. Mange hindringer ligger i veien. Samtidig arbeides det intenst med tekniske løsninger som skal gjøre innsyn og tilgang så enkelt som mulig. Et av de store problemene er naturlig nok å ivareta alle personvern hensyn. Før arkivene – om hundre år – blir allment tilgjengelige, vil arkivarene måtte opptre som voktere. Ulike automatiserte løsninger har vært – og blir – diskutert. Disse forutsetter imidlertid noe som aldri har skjedd før: At arkivleggingen blir enhetlig og lik. Ikke bare at rett dokument blir lagt på rett sted, gitt rett kode, får rett lenke, men at dette gjøres likt av alle som benytter samme system, at ingen gjør feil.

Selv om de digitale arkivene formidles digitalt via nettet vil den viktigste kommunikasjonen gå fra menneske til menneske også i lang tid fremover. Selv om vi logger oss på en nettside med sikker identifikasjon og søker innsyn i våre persondata, vil det på andre siden av nettet sitte en saksbehandler – forhåpentligvis en kvalifisert arkivar – som

sørger for at vi får den informasjonen vi har rett på, at vi ikke får utlevert noen andres journal og at vi faktisk blir hjulpet videre dersom vi ikke er i stand til å gi god nok identifikasjon på det vi ønsker tilgang til.

Selv om den nye teknologien stiller oss ovenfor nye problemer, er det ikke tvil om at den har enorme fordeler også for arkivene og arkivbrukerne. For forskerne har den allerede åpnet mange nye muligheter. Avhandlingen jeg har levert er et eksempel. I flere uker har jeg stått ved ulike arkivinstitusjoner i Tromsø, Oslo, Trondheim, Härnösand og Stockholm og skannet dokumenter ved hjelp av en I-Pad. Deretter har jeg kunnet gå igjennom dokumentene i fred og ro på arbeidsplassen min. Å lese igjennom dokumentene på arkivene, slik forskere inntil nylig var tvunget til å jobbe, hadde ikke vært mulig. Det ville betydd både måneder og år på fremmede lesesaler. En gang i fremtiden vil muligens et slikt prosjekt være mulig å gjøre uten et eneste arkivbesøk. Det er imidlertid en god stund til vi er der.

Stadig større mengder eldre arkivmateriale digitaliseres. For det norske Arkivverket er digitalisering et hovedsatsingsområde fremover, og det er bevilget stort summer til dette arbeidet. Folketellinger, kirkebøker og eiendomssaker har vært de største suksessene, med enorme besøkstall på nettet. For arkivarene som saksbehandlere betyr den økte og forbedrede tilgangen at en rekke av de enkle rutinesakene kan løses av brukerne selv over nettet. De enkleste sakene er ikke lenger avhengig av manuell saksbehandling. Det betyr selvfølgelig også at de gjestående sakene blir vanskeligere, krever mer tid og høyere kunnskapsnivå. Saksbehandlingstiden per sak vil uunngåelig bli lengre.

At dokumenttilgangen på nettet har økt, betyr likevel ikke at alt blir umiddelbart tilgjengelig, selv om det er digitalisert. Skapsakene til det

Danske Kanselli ligger tilgjengelig på Digitalarkivet, men det er bare et fåtall av oss som er i stand til å lese det på en brukbar måte. Å finne frem i materialet er heller ikke enkelt. Dessverre er det ikke slik – som det burde være – at det eldste og vanskeligst tilgjengelige materialet er best katalogisert og beskrevet.

I dag er det ikke uvanlig at folk møter opp på lesesalen med en utskrift av et dokument fra Digitalarkivet som de trenger hjelp til å tyde. Spesielt gjelder dette eiendomsinformasjon. Heldigvis arbeides det med å utvikle OCR-skanning av eldre håndskrift. Foreløpig er det en lang veg frem, men enkeltresultater har vært imponerende, og resultatet vil gjøre eldre historie tilgjengelig for langt flere.

De teknologiske endringene har åpenbart hatt stor betydning for utviklingen innenfor arkivfaget. En rekke nye stillinger har i seg selv vært knyttet til teknologien og utnyttelse av denne. Som vi har vært inne på har utviklingen ført til en ny virkelighet for arkivarene. Den største diskursen knyttet til arkivfaget har i lang tid vært relatert til spørsmålet om hva vi skal velge å bevare, eller for å si det på en annen måte: hvilke arkiver skal vi ikke ta vare på, hvem skal nektes en plass i historien? Er noen egentlig kvalifisert til å ta slike valg? Er det mulig å forutsi hvilke spørsmål mennesker i fremtiden vil stille arkivmaterialet?

Digitalisering og lett tilgjengelig publisering på nettet gjør at vi er nødt til å stille oss enda flere spørsmål. Det vil ta svært lang tid før alt historisk arkivmateriale vil være tilgjengelig online. Når vi publiserer et arkiv digitalt, foretar vi et valg. Et valg som vil påvirke forskningen. Et valg som vil påvirke folks syn på fortiden, på hva som er viktig og på hva som er sant. Når vi velger noe, velger vi bort noe annet. I lang tid har disse valgene vært forholdsvis ukompliserte. Vi har publisert

lange entypeserier som kirkebøker, folketellinger, manntall, tingbøker osv. Faktisk i forbausende stor grad ting som ofte har vært publisert i trykte utgaver tidligere. I tillegg er det åpenbart at aktualitet og popularitet har vært viktige variabler. Materiale knyttet til 2. verdenskrig gir alltid økt besøk på digitalarkivet og stort sett også presseoppslag.

Etter hvert som tempoet i digitaliseringen øker, vil det bli økt behov for å gå grunngi de valgene som blir tatt. Hvem skal ta disse valgene? Hvordan skal de begrunnes? Å digitalisere etter et etterspørselsprinsipp er et naturlig valg. Det er også et passivt valg, helt i tråd med den arkivfaglige tenkinga i mellomkrigsårene. Hva skjer når digitaliseringskapasiteten er langt større enn etterspørselen? Vi vil bli tvunget til å ta valg, valg som bør begrunnes ut fra arkivfaglige og vitenskapelige prinsipper.

Det er åpenbart at arkivarenes rolle som voktere er viktig. Den er så å si innebygd i arkivarrollen. Arkivmaterialet skal beskyttes mot naturen, mot mugg, sopp, fuktighet og skade fra insekter. Mot vann, vær og vind. Arkivmaterialet skal beskyttes mot tap av kontekst og metadata. Informasjonen skal beskyttes og bevares på en slik måte at fremtiden kan ha tillit til at den er autentisk. Arkivaren skal beskyttes oss mot at våre sensitive personopplysninger blir utlevert til fremmede, sikre at de blir sikkert bevart og finnes tilgjengelig når vi trenger dem.

Arkivarene er imidlertid ikke passive voktere. Arkivarene er sentrale i utvelgelsen av hva som skal bevares. Arkivarene avgjør hvilke arkiv som skal bli tatt vare på. Arkivarene er også tvunget til å ta vanskelige avgjørelser som medfører at hele arkiver ikke blir tatt vare på.

Det er nokså åpenbart at arkivarene i vår tid ikke kan beskrives som passive voktere, men hvor aktive bør de være? Flere arkivteoretikere

har i de siste 30 årene vært inspirert av ulike postmoderne retninger. Dette har gitt seg ulike utslag. Delvis har man slått inn vidåpne dører og skutt spurver med kanoner. En virkelighetsbeskrivelse som innebærer at arkivarer har sett på arkivene som objektive refleksjoner av virkeligheten kan knapt sies å være et blinkskudd. Det skal uante nivåer av naivitet til for å behandle arkivene etter hekseprosessene, de enorme mengdene arkiver etter nazistene og arkivene som dokumenterer våre forfedres deltagelse i slavehandelen som objektive refleksjoner av virkeligheten. De er det de er – overgripernes dokumentasjon av overgrepet.

Det er imidlertid sider ved kritikken som har truffet godt. Arkivene dokumenterer ikke alt. Det ligger begrensninger i arkivenes natur, i måten arkivene oppstår på. Arkivene er det etterlatte grunnlagsmaterialet som begrunner og dokumenterer beslutninger tatt i fortiden. Beslutninger som i mange tilfeller får vår tids mennesker til å vri seg i vemmelse. Skrikene til ofrene forblir stumme i arkivene. Det er nødvendig å dokumentere mer enn arkivene rommer. Det er nødvendig å dokumentere langt mer enn arkivene *kan* romme.

Den sør-afrikanske arkivaren Verne Harris hevder at arkivene bevarer «et fragment av et fragment av et fragment» (sliver of a sliver) av den dokumenterte virkeligheten. Harris var selv sentral i oppbyggingen av South African History Archive som en del av anti-apartheid kampen på 80-tallet. Formålet med arkivet var å trygge arkivene til apartheidmotstandernes organisasjoner, og sikre at arkiver som ga innblikk i en annen virkelighet enn apartheidstyrets arkiver, ble bevart til kampen mot regimets rasistiske styre var vunnet. I 1987 ble det nødvendig å overføre deler av arkivet til Popular History Trust i Zimbabwe for å sikre det mot beslagleggelse og destruksjon av de sørafrikanske myndighetene.

Å redde arkiv ved å berge dem fra undertrykkende regimer er en form for aktivisme som har røtter i hvert fall tilbake til mellomkrigstiden. International Institute of Social History i Amsterdam ble etablert i 1935. Like før de tyske styrkene marsjerte inn i Østerrike, ble Bakunins manuskripter smuglet ut av landet, og arkivene til mensjevikene og de sosialrevolusjonære som hadde flyktet fra Russland ble også brakt til Amsterdam. Bare uker før Franco inntok de siste republikanske områdene i det nordlige Spania i mai 1939, ble de spanske anarkistenes arkiver brakt i sikkerhet.

At arbeidet med å redde arkivene ikke var helt ufarlig, ble tydelig i 1936 da en avdeling av instituttet i Paris ble utsatt for et innbrudd og dokumenter fra Trotskij ble stjålet. Sannsynligvis av Stalins agenter.

I etterkrigstiden har instituttet fortsatt sin virksomhet med å redde arkivene til forfulgte folk og organisasjoner. I dag huser arkivet materiale fra Latin-Amerika, Tyrkia og en rekke andre områder hvor arkivmateriale fra undertrykte grupper har vært i fare.

Arkivene er mangelfulle, upålitelige og gir oss i beste fall bare innblikk i deler av virkeligheten. De er likevel det vi har. Arkivene er og har vært viktige. De har ofte dokumentert rettigheter som har vært viktige, ikke bare for enkeltpersoner, men for hele samfunn. I samisk historie står arkivet til Skolte- eller Øst-samene fra Suenjel i Petsjenga i en særstilling. Allerede på begynnelsen av 1600-tallet hadde de begynt å ta vare på arkivmateriale som dokumenterte avtaler mellom Suenjel-folket og russiske myndigheter. Dokumentene bekrefter samenes rettigheter til områdene de benyttet til reindrift og fiskerier. Dokumentene ble festet i hverandre etter hvert som arkivet vokste. Til slutt utgjorde det en 9-meter lang skroll eller rull. Arkivet ble oppbevart i ei uthult trekiste og oppbevart på et hemmelig sted som

bare tre utvalgte menn, som kom fra forskjellige familier, visste om. I dag dekker arkivet perioden fra 1601-1775 og blir oppbevart ved Samisk arkiv i Inari, og er oppført på UNESCOs liste over verdens dokumentarv.

At det ble bruk for denne typen rettighetsdokumentasjon har vi også historiske eksempler på. I 1747 møtte representanter for Suondavara-sidaen opp på rettsmøte i Enontekis med et kongebrev fra 1584 i forbindelse med at representanter fra nabo-sidaen hadde trengt inn på deres område. Et 163 år gammelt dokument beviste at reieneierne fra Suondavara hadde rett til det omtvistede området, og de vant frem i retten. 20 år tidligere, i 1727, ble for øvrig samme dokument benyttet til å avvise flere bønder fra Torneå sogn som mente at de hadde rett til fiske innenfor Lappmarksgrensen.

Denne typen dokumenter er typisk for dokumentamslinger man finner hos forskjellige eiendomsbesittere og næringsdrivende. De dokumenterer først og fremst innehavernes rettigheter, og deretter innehavernes historie – nærmest som en bieffekt.

En av arkivenes viktigste egenskap er at selv om de bevarer i samme form som de er skapt, og selv om den opprinnelige orden og sammenheng blir bevart, kan informasjonen i arkivene settes sammen på stadig nye måter, og gi innsyn i nye sammenhenger og settes sammen til ny kunnskap. Vanligvis er det forskere, både profesjonelle og amatører, som gjør dette. Resultatet blir gjerne presentert utenfor arkivet. Arkivet blir usynlig. Kunnskapens opphav blir henvist til fotnoter.

Det er imidlertid mulig også å sette arkivene i fokus. I de senere år har utstillingsvirksomhet blitt mer alminnelig ved arkivinstitusjonene. For arkivarene representerer dette en god øvelse. Hva skal fremheves?

Hva skal skjules? Hvilke stemmer skal slippe til? Vi får mulighet til å gå inn i sentrale spørsmål i den faglige diskursen. For tilskueren kan det dessverre lett bli en drepende kjedelig opplevelse. Det blir fort for mye tekst og for lite kontekst.

Det mest vellykkede synes å være når publikum selv får møte arkivet, får ta i det, får bla i det, får finne frem. Det er selvsagt umulig å slippe publikum til i ekte arkivmateriale uten tilsyn. Å lage gode kopier som kan blas i, som oppleves som ekte og som lar den enkelte oppdage selv er et godt alternativ.

Statsarkivet i Tromsø har vært til stede med arkivmateriale både ved den kvenske Baaski-festivalen og ved urfolksfestivalen Riddu Riddu. Vi presenterte forholdsvis store mengder dokumenter med vekt på samisk og kvensk historie, tatt ut av ulike enkeltarkiver representerte dokumentene ulike biter av arkivmaterialet. Det var ingen egentlig utstilling, alt materialet var lagt utover. Det kunne holdes, sees og leses. Den eneste egentlige konteksten var opplysninger om hvilke arkiver dokumentene kom fra, geografiske opplysninger og årstall. Arkivarenes rolle var å svare på spørsmål, veilede videre i materiale som finnes på lesesalen, samt å lytte og samtale. Opplegget var en stor suksess med hundrevis av besøkende, mange brukte flere timer på å studere materialet. Den største overraskelsen var at slektsforskning, som vi hadde forberedt oss godt på, nærmest ikke ble etterspurt i det hele. Noe som åpenbart er en tankevekker. Til prosjektet hadde vi mottatt materiale fra Samisk arkiv i Kautokeino, Samisk arkiv i Inari og Landsarkivet i Härnösand. Vi hadde også materiale på engelsk og russisk slik at besøkende som verken behersket norsk, samisk eller kvensk kunne ha utbytte av deler av materialet. Prosjektet var spesielt rettet mot samer og kvener, et urfolk og en nasjonal minoritet. Det var betalt, men frivillig. Innebar mye arbeid, helgearbeid og mange

teltdøgn. Prosjektet var spennende, givende og i noen grad nyskapende. Det var imidlertid ikke et eksempel på aktivisme. Det er forskjell på aktivitet og aktivisme. Prosjektet var ikke omdiskutert, det møtte ikke motvilje fra noe hold.

Når arkivene ikke forteller hele historien. Ikke *kan* fortelle hele historien. Når det finnes tomrom: bør vi da forsøke å fylle dem?

I forbindelse med privatarkivarbeidet blir det laget bevaringsplaner, både på nasjonalt og regionalt nivå. Dette gir mulighet til aktivt å oppsøke arkivskapere og arkiveiere som besitter arkivmateriale som bør berges, katalogiseres, bevares og digitaliseres.

Men ikke alle arkiv kan berges. Ikke alle arkiv er bevart. Det er heller ikke alle historier som kan fortelles ved hjelp av arkivene. Disse historiene bør likevel fortelles. Bør vi da samle inn materiale som ikke er arkiv? Bør vi intervjuere tidsvitner? Aktivt søke etter minnemateriale?

Noen bør gjøre det. Noen *må* gjøre det hvis minnene skal bevares. Kan hende bør det ikke være arkivarer som gjør dette. Kan hende bør dokumentasjonssentre, fortidsminneforeninger, andre organisasjoner og personer utføre dette arbeidet.

Å planlegge og koordinere innsamlingsarbeidet i samarbeid med arkivene er imidlertid en god ide. Et nærmere samarbeid mellom arkivene og andre minneaktører vil kunne avdekke hvilke områder som er underdokumentert. Hvor man bør sette inn kreftene.

Arkivinstitusjonene oppbevarer allerede store mengder innsamlet minnemateriale. Dette kan være kommet inn som rene samlinger eller være inkorporert i ulike arkiver. Ofte har materialet vært

benyttet i forbindelse med ulike avsluttede prosjekter. Å avlevere slikt materiale til en arkivinstitusjon er et godt valg. Da kan materialet bevares på en trygg måte, samtidig som det finnes tilgjengelig når det trengs. Det kan benyttes i nye sammenhenger, sammen med annet arkivmateriale.

De viktigste sporene av aktivisme finnes i langt større grad i arkivene enn blant arkivarene. I viktige arkiv som Folkebevegelsen mot utbygging av Alta-Kautokeinovassdraget, som Aksjon Kyst-Norge, Nei til EU og andre grupper med aktivister som både lyktes og mislyktes, men som var med på å forme samfunnet.

Alle de nevnte arkivene er bevart og finnes tilgjengelig for forskning. Men hva med arkivene til aktivistene vi ikke identifiserer oss med? Hva med gruppene vi politisk og ideologisk føler uvilje mot? Som aktivister vil mange av oss ønske å bekjempe dem, som arkivarer er det kan hende vår jobb å sikre at også disse stemmene blir bevart, og det er langt vanskeligere ...

Kilder

- Derrida, J. (1995). «Archive Fever: A Freudian Impression,» *Diacritics* 25, no. 2 (Summer 1995).
- Verne, V. (1997). Claiming Less, Delivering More: A Critique of Positivist Formulations on Archives in South Africa. *Archivaria* 44, 97.
- Jenkinson, H. (1922). *A manual of archive administration including the problems of war archives and archive making*. Oxford.
- Lindbach, H. (2017). Thomas Kuhns paradigmebegrep og dets anvendelse på arkivfaget. *Han e' søkkane go! Et festskrift til byarkivar Arne Skivenes*.
- Lindbach, H. (2019). *Minoritetspolitiske dokumentasjonsstrategier i Nordområdet på 1700-tallet*. Dr. avhandling. Tromsø.
- Milligan, J. S. (2005). «What is an Archive?» in the History of Modern France. A. Burton (red.), *Archive Stories: Facts, Fictions and the writing of History*. London.
- Posner, E. (1972). *Archives in the Ancient World*, Harvard.
- Wallace, D. (2020). Defining the relationship between archives and social justice. Wallace, Duff, Saucier & Flinn (red.). *Archives, recordkeeping, and social justice*. London.

FORFATTERE I NORSK ARKIVFORUM 29

- Erik Borglund, professor Mittuniversitetet (Sundsvall), filosofie doktor 2008.
- Svein Carstens, professor NTNU, dr. art. NTNU 2008.
- Bente Hartviksen, førstearkivar (pensjonert) Riksarkivet, dr. philos. UiO 2007.
- Lars Christian Jenssen, professor NTNU, dr. art. UiB 2002.
- Hilde Lange, universitetslektor OsloMet, cand. philol. UiT 2002.
- Cecilie M. L. Laursen, ph.d. stipendiat NTNU, master Københavns Universitet.
- Harald Lindbach, førsteamanuensis Arkivverket (Statsarkivet i Tromsø), dr. art. UiT 2020
- Torun Segtnan Soknes, universitetslektor NTNU, cand. philol. UiT 2000.
- Anneli Sundqvist, førsteamanuensis OsloMet, ph.d. 2009, docent Mittuniversitetet (Härnösand) 2020.
- Åsmund Svendsen, førsteamanuensis Høgskulen i Volda, cand. philol. UiO 1997.
- Tor Weidling, førstearkivar Arkivverket (Riksarkivet), dr. art. UiO 1997.
- Rebecca Boxler Ødegaard, forskningsbibliotekar Nasjonalbiblioteket, cand. philol. UiO 2003.

FORFATTERINSTRUKS NORSK ARKIVFORUM

Artikler til Norsk Arkivforum sendes elektronisk til redaksjonskomiteen ved Torkel Thime (toth@arkivverket.no). Artikkellengde bør normalt ligge mellom 4000 og 8000 ord. Avvik avklares med redaksjonen.

Manuskripter leveres i Word. Teksten skal være uformatert Calibri 11 pkt. Enkel linjeavstand.

Sammen med artikkelen skal forfatteren sende opplysninger om utdanning (siste oppnåddegrad, år, lærested), nåværende stilling og arbeidssted.

Utforming av manuskript

1. Artikkelforfatters navn på egen linje.
2. En kort overskrift, eventuelt også en kort supplerende underoverskrift. Redaksjonen kan forkorte titler.
3. En ingress eller et sammendrag på inntil ca. 100 ord. Fagfelleverderte artikler *skal* ha et sammendrag/abstract på norsk og engelsk. Se også nedenfor.
4. Brøtteksten skal være inndelt ved hjelp av korte mellomtitler, eventuelt i to nivåer. Mellomtitlene skal ikke være nummerert.
5. Avsnitt markeres med blank linje (ikke innrykk).
6. Unngå forkortelser («dvs.» skrives fullt ut),
7. Det skilles mellom tankestrek (–) og bindestrek (-).

8. Sitater skal markeres med «franske anførselstegn» (doble vinkler). Utelatelser i sitatene markeres med klamme og tre punktum [...].
9. Utheving av tekst markeres i kursiv (ikke understreking).
10. Referanser: Kildehenvisninger kan enten settes i parentes i den løpende teksten (APA-stil) eller som fotnoter nederst på siden (Chicago-stil). Det valgte systemet bør følges konsekvent.
11. Weblenker som oppgis, må inneholde fullstendig URL og vise direkte til den aktuelle kilde eller til det nettsted som viser videre til denne kilden. Dato for når siden sist ble lest oppgis etter selve lenken.
12. Fotnotehenvisninger plasseres normalt nærmest mulig det sted i teksten noten skal dekke, men likevel som hovedregel etter første punktum i den aktuelle setningen.

Illustrasjoner

Hver artikkel kan inneholde inntil 4-5 relevante illustrasjoner. Illustrasjoner sendes elektronisk i tilstrekkelig høy oppløsning, typisk ca. 3 MB for fargefotos. (Vær oppmerksom på at Norsk Arkivforum normalt trykkes med alle illustrasjoner i sort-hvitt. Dette kan ha betydning ved utforming av grafer, tabeller o.l.) Illustrasjoner skal angi opphavsrett der dette er aktuelt (f.eks.: Foto Odd Amundsen©Riksarkivet).

Gjengivelse må være avklart med rettighetshaver. Kontakt redaksjonen ved tvil.

Redaksjonen foretar korrekturlesning og alminnelig språkvask. Eventuelle forslag til redaksjonelle endringer vil bli forelagt forfatter for kommentarer.

Særskilt for artikler som ønskes fagfellevurdert

Norsk Arkivforum publiserer også fagfellevurderte artikler. Fagfellevurderingen skal være en uavhengig vitenskapelig kvalitetssikring av artiklene og foregår slik:

- Redaksjonen vurderer enten på selvstendig grunnlag eller etter forespørsel fra artikkelforfatter om innsendte bidrag skal fagfellevurderes før publisering.
- Artikler som skal fagfellevurderes, skal ha sammendrag/abstract på norsk og engelsk. Artiklene skal ha kildeangivelser både som fotnoter i løpende tekst og i referanseliste til slutt i teksten. Kildeangivelser skal være i henhold til APA 7: <https://kildekompasset.no/referansestiler/apa-7th-tilpasset-fotnoter/>
- Artikler som skal fagfellevurderes, blir anonymisert og sendt til 1-2 fagfeller med særlig kompetanse innenfor artikkelens tema. Fagfellene skal særlig vurdere om artikkelen presenterer ny viten eller forståelse, om fremstillingen er velargumentert og funnene etterprøvbare. Vurderingen skal helst ikke overstige 2800-4000 tegn (ca. 1 til 1½ A4-side).
- Fagfellene uttaler seg til redaksjonen om artikkelen kan publiseres uten endringer, med endringer, eller ikke publiseres.
- Forfatterne mottar eventuelle merknader til artiklene i anonymisert form.

- Artikler som anbefales godkjent uten endringer, blir publisert uten videre i neste utgave i Norsk Arkivforum. Artikler som anbefales publisert med endringer, videresendes til forfatter sammen med fagfellevurderingen og med oppfordring om å innsende et revidert manuskript innen en nærmere angitt frist. Når den reviderte artikkelen er mottatt, blir den gjennomgått og vurdert av redaksjonen, som eventuelt kan be om nye, mindre endringer før publisering.
- Artikkelen blir deretter publisert som fagfellevurdert artikkel.

Publisering

Norsk Arkivforum publiseres på papir og på Arkivarforeningens nettsider.

Norsk Arkivforum forbeholder seg også rett til å publisere artiklene på andre nettsteder.

